

Afstudeeronderzoek

Spotprenten in het geschiedenisonderwijs

Datum

Onderzoekers

Bertiëlle Michiels

Hans Beckers

Cheryl Verhaegen

Sanny Kerssemeeckers

Instituut en Opleiding

Fontys Lerarenopleiding Sittard

Mens en maatschappij

Leerjaar 4

Begeleider

Maurice Heemels

Meewerkende scholen

Emma College Hoensbroek

Connect College te Echt

Sint Ursula te Horn

Grotius College te Heerlen

Voorwoord

Na een jaar van hard werken ligt ons afstudeeronderzoek hier voor u klaar. Vanwege de omvang van het onderzoek hebben wij ervoor gekozen – met instemming van de lerarenopleiding Fontys Sittard – onze krachten te bundelen om dit resultaat te leveren. Wij zijn zeer te spreken over de uiteindelijke uitkomsten van dit onderzoek en de bijbehorende producten.

De samenwerking is voorspoedig verlopen. Dit is het resultaat van een gemotiveerde houding, strakke planning, betrokkenheid en enthousiasme van de onderzoeksgroep. We willen hier de ruimte nemen om een aantal mensen, die hebben meegeholpen aan de totstandkoming van dit onderzoek, te bedanken.

Op de eerste plaats is dit onze afstudeerbegeleider van de lerarenopleiding Fontys Sittard, dhr. M. Heemels. Wij hebben regelmatig gedurende het verloop van het onderzoek met hem gesproken over onze voortgang. Hij verzag ons tijdens deze besprekingen van feedback op de reeds geschreven stukken, stelde kritische vragen over het onderzoek en gaf ons ideeën waarmee wij ons onderzoek konden voortzetten en verbeteren.

Op de tweede plaats willen wij X-CAGO Roermond bedanken voor de mogelijkheid en de kans die zij ons hebben geboden om onze producten – tot stand gekomen voor dit onderzoek – te publiceren op een professionele website.

Ten slotte wij de aangesloten stagescholen bedanken voor hun medewerking bij het verzamelen van de data. Het betreft hier de volgende scholen: Connect College in Echt, Emma College in Hoensbroek, Grotius College in Heerlen en Scholengemeenschap Sint Ursula locatie Horn. In de inleiding valt na te lezen hoe deze samenwerking tot stand is gekomen, wat onze probleemstelling is en welke hoofd- en deelvragen daaruit zijn voortgekomen. Het verslag toont het verloop van het onderzoek en de daarbij horende resultaten. De gemaakte producten, die zijn voortgekomen uit dit onderzoek, zijn terug te vinden in een apart verslag.

Samenvatting onderzoek

Het onderzoek is gericht op spotprenten van Louis Raemaekers en op welke manier deze spotprenten ingezet kunnen worden zodat de spotprenten het historische besef van leerlingen binnen het middelbare onderwijs vergroot wordt.

Het onderzoek richt zich specifiek op middelbare schoolleerlingen en het zijn dan ook deze leerlingen waarvoor wij drie verschillende producten hebben gemaakt en waarbij wij deze producten hebben uitgevoerd. Doormiddel van een nul- en eindmeting en enquêtes hebben wij getracht een duidelijk antwoord te geven op de hoofdvraag:

“Op welke manier kunnen spotprenten van Louis Raemaekers ingezet worden tijdens een geschiedenisles zodat ze bijdragen aan het vergroten van historisch besef van leerlingen uit het middelbaar onderwijs?”

Inhoud

Voorwoord	3
Samenvatting onderzoek.....	5
Inhoud	7
Inleiding.....	11
Hoofdstuk 1: Het Theoretische Kader	15
1.1 Wie was Louis Raemaekers?	15
1.2 Wat is historisch besef?.....	18
1.3 Wat zijn spotprenten?	21
1.4 Ontwerpen: De producten	27
1.4.1 De ontwerpvormen	27
1.4.2 De ontwerpeisen: De toepassing in de praktijk.....	29
1.5 De verantwoording van de producten	30
1.5.1 Lessenserie	30
1.5.2 Samenwerkend leren	31
1.5.3 Website.....	33
Hoofdstuk 2: Dataverzamelmethode.....	35
2.1 Lessenserie	35
2.1.1 Betrouwbaarheid.....	35
2.1.2 Validiteit	35
2.2 Samenwerkend leren	36
2.2.1 Betrouwbaarheid.....	36
2.2.2 Validiteit	36
2.3 Website	37
2.3.1 Betrouwbaarheid.....	37
2.3.2 Validiteit	37
2.4 Planning.....	38
2.5 Uitvoering.....	39
2.5.1 Lessenserie	39
Vorbereiding.....	39
Uitvoering.....	39
Evaluatie	39
2.5.2 Samenwerkend leren	40

Vorbereiding.....	40
Uitvoering.....	40
Evaluatie.....	40
2.5.3 Website.....	40
Vorbereiding.....	40
Uitvoering.....	41
Evaluatie.....	41
Hoofdstuk 3: Onderzoeksresultaten	43
3.1 Nul- en eindmeting.....	43
3.1.1. Connect college te Echt.....	43
3.1.2 Emma college te Hoensbroek.....	46
3.1.3 Grotius College te Heerlen	49
3.1.4 Sint Ursula te Horn	51
3.1.5 Gezamenlijke conclusie	52
3.2 Samenwerkend leren	54
3.2.1 Connect College te Echt.....	54
3.2.2 Emma College te Hoensbroek	56
3.2.3 Sint Ursula te Horn	57
3.2.4 Gezamenlijke conclusie	58
3.3 Website	59
3.3.1 Connect College te Echt.....	59
3.3.2 Grotius College te Heerlen	61
3.3.3 Sint Ursula te Horn	64
3.3.4 Gezamenlijke conclusie	66
3.4 Beantwoording deelvragen	69
3.4.1 Deelvraag 1.....	69
3.4.2 Deelvraag 2.....	69
3.4.3 Deelvraag 3.....	69
3.4.4 Deelvraag 4.....	70
3.4.5 Deelvraag 5.....	71
3.4.6 Deelvraag 6.....	73
3.5 Beantwoording van de hoofdvraag.....	76
3.6 Suggesties vervolgonderzoek	79
Hoofdstuk 4: Evaluatie van het onderzoek	81

Gezamenlijke evaluatie	81
Literatuurlijst	83

Inleiding

Het Limburgs Museum in Venlo is een provinciaal museum waarin de Limburgse geschiedenis en cultuur centraal staan. Het museum is in 2000 officieel geopend en jaarlijks organiseert het grote en kleine tentoonstellingen en speciale activiteiten¹. Het museum is momenteel bezig met het opzetten van een tentoonstelling rondom de Limburgse cartoonist Louis Raemaekers. Louis kreeg grote bekendheid tijdens de Eerste Wereldoorlog als politiek tekenaar en karikaturist. De tentoonstelling over zijn werk zal in 2014 te bekijken zijn, precies honderd jaar na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Daarom wil het Limburgs Museum iets speciaals omtrent de spotprenten van Louis Raemaekers doen. Hierbij is het de bedoeling dat de spotprenten van Louis Raemaekers op de een of andere manier worden ingezet zodat middelbare schoolleerlingen in aanraking komen met deze Limburgse cartoonist en zijn spotprenten. De spotprenten van Louis Raemaekers en de analyse ervan door middelbare schoolleerlingen staan dan ook centraal in dit onderzoek. Met deze hulpvraag vanuit het Limburgs Museum te Venlo zijn wij dan ook enthousiast aan de slag gegaan.

Het gebruiken van prenten en spotprenten tijdens een geschiedenisles op een middelbare school is een bekend verschijnsel. Prenten kunnen op verschillende manieren ingezet worden. Tijdens een geschiedenisles is het van belang dat de relatie tussen de stof en het hulpmiddel, bijvoorbeeld een spotprent of een tijdlijn, duidelijk is en de prent een meerwaarde levert. Het geschiedenisonderwijs en de ingezette werkvormen moeten duidelijk en overzichtelijk zijn. Niet voor niets heeft de commissie De Rooy de tien tijdvakken geïntroduceerd². Door deze tien tijdvakken krijgt de geschiedenis voor leerlingen een duidelijke indeling en opdrachten binnen een tijdvak moeten dan onder andere het historische begrippenkader uitbreiden. Veel opdrachten en hulpmiddelen hebben, naast het uitbreiden van een historisch begrippenkader, vaak als doel het historisch besef te vergroten bij leerlingen. Historisch besef is echter een breed begrip en het kent veel synoniemen en inhouden. Het is een moeilijk definieerbare term. Zo hoort men ook vaker de term historisch bewustzijn en spreekt men van ook wel historisch redeneren. Omdat het voor ons al moeilijk is om duidelijk aan te geven wat historisch besef inhoudt, komt het niet als een verrassing dat middelbare schoolleerlingen moeite hebben met het vak geschiedenis. Het ontbreekt hen aan 'genoeg' historisch besef en dat resulteert er onder andere in dat leerlingen naar het verleden kijken vanuit een hedendaags perspectief waardoor ze vergeten rekening te houden met de historische context. Kort gezegd hebben wij in de onderwijspraktijk ondervonden dat leerlingen over het algemeen geschiedenis een leuk vak vinden, maar moeite hebben met het begrijpen van gebeurtenissen, personen of een ontwikkeling en daardoor moeite hebben deze op de juiste manier in de tijd te plaatsen. Het inzetten van spotprenten lijkt dan voor de geschiedenisdocent een uitstekende manier om het historisch besef van de leerlingen te vergroten. Het probleem is echter dat leerlingen

¹ Zie: http://www.limburgsmuseum.nl/over_ons/

² Zie: <http://www.tijdvakken.nl/>

vaak niet over de vaardigheden beschikken waarmee ze succesvol een spotprent kunnen analyseren. Dit vergt kennis over een bepaalde tijd, gebeurtenis, persoon of ontwikkeling, maar het vergt ook vaardigheden waarmee men doorgaans een spotprent analyseert. Tijdens het lesgeven hebben wij echter gemerkt dat het bij leerlingen aan deze vaardigheden ontbreekt. Nadat we de hulpvraag hadden gekregen en we de problemen die wij tijdens geschiedenislessen hebben ondervonden onder woorden hadden gebracht, rees bij ons de vraag of spotprenten geschikt zijn ter vergroting van historisch besef en op welke manier men dan deze spotprenten het beste kan inzetten. De leerlingen zullen eerst een tijd moeten leren kennen alvorens zij een spotprent uit die tijd kunnen analyseren. Bovendien zullen ze moeten leren hoe ze een spotprent kunnen analyseren. Indien dit succesvol verloopt gaan wij er van uit dat spotprenten op bepaalde manieren kunnen worden ingezet zodat ze een bijdrage leveren aan het vergroten van het historisch besef van middelbare schoolleerlingen. Onze hoofd- en deelvragen omvatten dan ook al de hier bovengenoemde aspecten. Onze hoofdvraag luidt als volgt: *Op welke manier kunnen spotprenten van Louis Raemaekers ingezet worden tijdens een geschiedenisles zodat ze bijdragen aan het vergroten van historisch besef van leerlingen uit het middelbaar onderwijs?*

De deelvragen sluiten natuurlijk mooi aan op verschillende aspecten van de hoofdvraag. De deelvragen luiden als volgt:

1. Wat verstaan wij onder historisch besef bij middelbare schoolleerlingen?
2. Hoe kun je spotprenten optimaal gebruiken in het geschiedenisonderwijs?
3. Op welke manier daagt het analyseren van spotprenten bij aan het vergroten van historisch besef bij middelbare schoolleerlingen?
4. Hoe draagt een lessenserie, gebaseerd op de spotprenten van Louis Raemaekers, bij aan het vergroten van het historisch besef van leerlingen uit het middelbaar onderwijs?
5. Hoe draagt een samenwerkend leren les, gebaseerd op de spotprenten van Louis Raemaekers, bij aan het vergroten van het historisch besef van leerlingen uit het middelbaar onderwijs?
6. Hoe draagt een website, gebaseerd op de spotprenten van Louis Raemaekers, bij aan het vergroten van het historisch besef van leerlingen uit het middelbaar onderwijs?

De eerste drie deelvragen zijn theoretisch van aard. De laatste drie deelvragen zijn praktischer van aard. De vergaarde theoretische kennis wordt bij die drie deelvragen samengevoegd in een bepaald product, respectievelijk een samenwerkend leren les, een lessenserie en een website. Het onderzoek zal worden afgesloten met een conclusie. De conclusie geeft een antwoord op de hoofdvraag. Omdat wij ook een praktisch gedeelte hebben waarbij we drie producten gaan maken en gaan onderzoeken in welke mate de producten, die gebaseerd zijn op de spotprenten van Louis Raemaekers, bijdragen aan het vergroten van het historisch besef van middelbare schoolleerlingen zullen wij ook een

aanbeveling doen: welke opdracht is volgens ons uiteindelijk het meest geschikt om historisch besef te vergroten en waarom?

Omdat we zelf producten gaan ontwikkelen en deze in de praktijk gaan gebruiken is het onderzoekstype dan ook een ontwerponderzoek of ontwikkelingsonderzoek. We hopen dat de producten een bijdrage zullen leveren aan het vergroten van het historisch besef bij middelbare schoolleerlingen. De producten zijn erop gericht de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren en als dit systematisch wordt uitgevoerd, spreekt men dan ook van een ontwerponderzoek. Kenmerken zijn onder andere dat er een interventie, nieuw leermiddel, instructievorm, ingevoerd wordt in de dagelijkse onderwijspraktijk, het ontwerpproces heeft een onderzoeksmatig karakter, de meerwaarde van het ontwerpproduct voor de leraren die er in de praktijk mee moeten werken staat centraal, het ontwerp is (deels) theoretisch onderbouwd en levert na het testen in de onderwijspraktijk een bijdrage aan nieuwe inzichten³. Het draait er in ons onderzoek niet alleen om dat het ontwerpproduct een meerwaarde heeft voor de leraren, maar ook, en wellicht vooral, voor de leerlingen. We richten ons namelijk met de beoogde producten op leerlingen.

Het onderzoek zelf zal op vier verschillende scholen worden uitgevoerd, vanwege het feit dat er vier groepsleden zijn. Daarbij vormen de middelbare schoolleerlingen onze onderzoeksgroep. De stage-periode beslaat twee á vier perioden, afhankelijk van het groepslid en de bijbehorende minor, en een stageweek bestaat uit drie á vier volle stagedagen. De bedoeling is dat wij met zijn vieren de eerste drie deelvragen beantwoorden alvorens we beginnen aan het maken van de producten die behoren tot de laatste drie deelvragen. Het maken en gebruiken van de producten als onderdeel van de laatste drie deelvragen zal vanaf de maand januari beginnen zodat we genoeg tijd hebben om alle verzamelde gegevens te analyseren. Bij ieder product hoort een eigen manier van toetsing. Op het precieze gebruik van de producten en de bijbehorende toetsing zullen we later dieper ingaan. We zullen daarvoor duidelijk een overzicht en planning schetsen.

Voordat we dieper op het onderzoek kunnen ingaan spreken we kort een aantal verwachtingen uit. Zo verwachten wij dat de leerlingen bekend zijn met spotprenten, maar moeite zullen hebben met het analyseren ervan. Hiervoor dient men namelijk kennis van de historische context te hebben en moet men historisch kunnen redeneren. De producten die wij ontwikkelen moeten de leerlingen hier dan ook mee helpen. We verwachten dan ook dat de producten zelf positief door de leerlingen zullen worden ontvangen en dat minimaal een van de drie producten daadwerkelijk het historisch besef van leerlingen zal vergroten. Persoonlijk zullen we leren hoe we een onderzoek moeten opzetten, hoe we hieraan vorm moeten geven en hoe we dit uit moeten voeren. Hier zijn we al in het derde studiejaar mee begonnen, maar een afstudeeronderzoek vergt veel van een student en is dan ook het geschikte moment om de verworven competenties in te zetten. Dit zal hopelijk resulteren in een mooi onderzoek en drie producten die ingezet kunnen worden op scholen en zullen voldoen aan de hulpvraag van het Limburgs Museum. Daarbij verwachten we dat ook de

³ Donk, Van der, C., & Van, Lanen, B. (2009). *Praktijkonderzoek in de school*. Bussum: Coutinho b.v. p.48 & 49.

organisatorische competentie getest wordt aangezien we te maken hebben met vier personen, vier scholen en drie verschillende producten.

Als laatste moeten we even aanmerken dat we een aantal zaken dienen te behandelen voordat we kunnen gaan beginnen met het beantwoorden van de hoofdvraag. Normaliter behandelt men vooraf ook centrale begrippen, zeker als deze terug komen in de hoofdvraag, en in ons geval zijn dat het begrip historisch besef, spotprenten en de persoon Louis Raemaekers. Omdat we het over complexe begrippen hebben zal de uitleg dan ook geheel in het theoretische kader terug komen zodat er geen verwarring kan ontstaan.

Hoofdstuk 1: Het Theoretische Kader

1.1 Wie was Louis Raemaekers?

De kunstenaar Louis Raemaekers werd geboren in een rooms-katholiek gezin in Roermond op 6 april 1869. Raemaekers genoot hier van een prettige familiesfeer, waar hij door zijn vader Joseph al op jonge leeftijd werd geïntroduceerd in de tekenkunst. Tijdens zijn opvoeding kreeg Raemaekers de strijd tussen de liberale en klerikale katholieken van de stad Roermond van dichtbij mee, waarbij de vader van Louis Raemaekers de kant van de liberale politiek koos en via zijn drukkerij het antiklerikale weekblad *De Volksvriend* produceerde. Misschien werd zelfs hier al Louis politieke interesse gewekt.

Raemaekers wist zijn schoolcarrière af te sluiten met een

diploma van de Rijks HBS waarna hij met tegenzin voor zijn vader begon te werken in diens drukkerij. Raemaekers was hier niet gelukkig, hij wilde tekenen en vertrok nog binnen een jaar richting Amsterdam voor een opleiding als 'Teekenonderwijzer'. Voor een verdere ontwikkeling van zijn tekenkunst vertrok hij in 1894 richting de Academie Royale des Beaux Arts te Brussel waar hij werk wist te vinden in het atelier van Ernest Blanc-Garin. Lang kon Louis niet van zijn nieuwe leven genieten, omdat hij door de dood van zijn vader Joseph in 1895 de kostwinnaar van het gezin Raemaekers werd. Hierdoor werd hij gedwongen om terug te keren naar Nederland, waar hij leraar werd aan de Avondteekenschool te Wageningen. In deze periode leerde hij zijn toekomstige vrouw Jo van Mansvelt kennen. Het huwelijk met Jo en de komst van de eerste kinderen van het gezin Raemaekers drukten zwaar op de schouders van Louis Raemaekers als enige kostwinnaar.

Op 3 januari 1906 werd de eerste politieke prent (ook wel karikatuur genoemd) van Raemaekers gepubliceerd in het *Algemeen Handelsblad*. In 1907 werd een verzameling van spotprenten van Nederlandse politici, onder de titel *De heeren van Den Haag*, uitgegeven. In datzelfde jaar verscheen ook *Ha!Ha!Ha!Ha! Alweer een vredesconferentie* die door de pers in zowel Nederland, Frankrijk, Engeland en Duitsland goed ontvangen werd. De albums die van Louis Raemaekers zijn uitgegeven zijn gebundelde prenten voorzien van summier commentaar van Louis. Deze werden dan vervolgens uitgegeven in boekvorm. In 1909 maakte Raemaekers de overstap naar *De Telegraaf*. Door beide partijen werd deze samenwerking als positief ervaren. Al snel was de basis van de samenwerking sterk genoeg voor Raemaekers om zijn baan in Wageningen op te zeggen.

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 begon Louis met het publiceren van een ander type spotprent, een protest-prent. Raemaekers probeerde hierbij de ernst van de oorlog weer te geven het de bloed droop dan ook bijna van zijn prenten af. Zijn eerste publicatie is *De Menschheid na 20 eeuwen Christendom*. Hierop is Europa als jonge vrouw afgebeeld, gebukt onder de gesel en het zwaard van de oorlog.

Met de Duitse inval in België nam Louis Raemaekers meteen stelling voor Frankrijk en België en daarmee dus tegen Duitsland. Wij nemen aan dat Louis vooral partij koos voor België vanwege zijn warme gevoelens voor dit land en zijn herinneringen aan zijn studententijd in Brussel. Deze periode in zijn leven was voor Louis Raemaekers erg belangrijk en hij heeft het altijd betreurd dat hij zijn werk in het atelier van Ernest Blanc-Garin heeft moeten opgeven. Vanwege de openlijke steunbetuiging aan België en de neutraliteit van de Nederlandse regering werden een aantal prenten van Raemaekers geweigerd door de directie van *De Telegraaf*. De eerste scheur in hun samenwerking was een feit. De eigenaren van *De Telegraaf* steunden echter Raemaekers waardoor de prenten alsnog in het blad verschenen. Dit leidde zelfs tot een toename van het aantal abonnees van de krant.

In september 1914 werd het album *Wereld-Wee* gepubliceerd. Hiermee wist Raemaekers de aandacht van de buitenlandse pers op zich te vestigen. Deze aandacht werd alleen maar groter toen op sommige plaatsen in Nederland het album, vanwege de provocerende prenten, uit de schappen werd gehaald. Verschillende Britse kranten, waaronder de *Daily Chronicle* en de *Daily Mail*, raakten geïnteresseerd in te tekenkunsten van Raemaekers waardoor diens naam en faam het kanaal kon oversteken naar Engeland.

Tegelijkertijd ging Louis Raemaekers zich steeds openlijker verzetten tegen de neutrale houding van de Nederlandse regering. Hierdoor werden de schijnwerpers van de buitenlandse pers vanaf oktober 1914 definitief op Raemaekers gericht. Niet alleen Raemaekers maakte een verandering door, maar ook zijn werk veranderde. Zo kreeg het album *Het toppunt der beschaving*, een reeks van zeven delen, (1914) als eerste album van Raemaekers kleurelementen waardoor vooral de rode kleur van bloed in de prenten ging overheersen.

In 1916 besloot Raemaekers om zich net buiten Londen (Sydenham) te vestigen met zijn gezin, omdat vanaf hier zowel Nederland, Engeland als Frankrijk voor hem goed te bereiken waren. Zijn populariteit groeide met de dag, ook buiten de grenzen van Europa. In Engeland wist Raemaekers een contract bij *The Daily Mail* te bemachtigen. De *Daily Mail* was een krant die zich, net als Raemaekers, fel tegen Duitsland had gekeerd. Raemaekers kreeg een tweejarig contract aangeboden met hierin een aparte clausule. Mocht de oorlog langer duren dan deze twee jaar, dan had de krant nog steeds het alleenrecht om de prenten van Raemaekers te gebruiken. In maart 1916 ging Raemaekers zijn werk ter beschikking stellen voor propagandadoeleinden. Hiervoor ging hij een samenwerking aan met Charles Masterman, het hoofd van het Britse Wellington House. Deze samenwerking resulteerde in de uitgaven van het eerste deel van *The Raemaekers Cartoons*. In *The Raemaekers Cartoons* werden veertig van de meest gruwelijke oorlogsprenten gebundeld. Deze bundels werden aan iedere Britse soldaat uitgereikt en later zou dit album in achttien talen uitgegeven worden. Vanaf dit moment werden de prenten van Raemaekers ook op een andere manier ingezet, namelijk voor hulpfondsen en liefdadigheidsinstellingen, waaronder “het National Committee for Relief in Begium en het Belgian Orphan Fund” om het diep verwonde België een hart onder de riem te kunnen steken.

In juli en september van dat jaar (1916) zou Louis Raemaekers voor het eerst zelf een bezoek aan het front brengen. Een onderneming waaraan hij in de jaren die volgden nog vaker zou deelnemen en die hem, in 1918 tijdens een gasaanval, zelfs zou verwonden. Om de soldaten aan het front te motiveren werden tussen 1916 en 1918 sigarettenpakjes van het merk “Black Cat” verkocht met hierin kaartjes van de propagandaprenten van Raemaekers. De sigarettenfirma Carreras uit Londen heeft op deze manier in totaal honderd-veertig prenten van Raemaekers weten te verspreiden onder grote aantallen geallieerde soldaten. Rond dezelfde tijd werden de eerste stappen gezet met het op poten zetten van de verspreiding van het werk van Raemaekers in de Verenigde Staten door James Murray Allison. Waar de kranten in Europa in de rij stonden voor de prenten van Raemaekers, weigerden de kranten in de Verenigde Staten aanvankelijk de prenten te publiceren. Als de Verenigde Staten Duitsland op 6 april 1917 de oorlog verklaren is de politiek overtuigd van de noodzaak van deze oorlog, het Amerikaanse volk echter nog niet. Om de burgers te overtuigen wordt Raemaekers uitgenodigd om een rondreis door de Verenigde Staten te maken. Zo tekende hij in New York een contract met de International News Service. Dit kwam voor velen als een grote verrassing, omdat de kranten die hierbij aangesloten waren als pro-Duits bestempeld werden. Deze verbintenis maakte de prenten van Raemaekers er echter niet minder gruwelijk op. Ondertussen werden in Nederland steeds minder vaak de prenten van Raemaekers door *De Telegraaf* gepubliceerd. De Eerste Wereldoorlog eindigde op 11 november 1918.

Vanwege de gezondheid van Raemaekers verhuisde het hele gezin na de Eerste Wereldoorlog naar Zuid-Frankrijk. Langzaam begon Raemaekers de actualiteit in eigen land, maar ook in Engeland en Frankrijk, uit het oog te verliezen. Hierdoor moest hij, als hij spotprenten maakte, aan kranten vragen vanaf welke kant van de zaak hij de prenten voor een artikel moest tekenen. Dit veranderde toen de politieke situatie in Duitsland omsloeg. Hij begon weer actief spotprenten te tekenen. Het jaar 1932, net voordat Hitler aan de macht wist te komen, werd dan ook het jaar van de meeste publicaties van zijn werk. Hierna nam echter de productiviteit van Raemaekers langzaam weer af.

Toen in 1939 de Tweede Wereldoorlog uitbrak verhuisde het gezin Raemaekers eerst terug naar Engeland en besloot daarna naar de Verenigde Staten te emigreren. Hier besloot Raemaekers in 1941 te stoppen met zijn werk (met een kleine uitzondering voor *De Telegraaf* bij de bevrijding). Volgens Raemaekers zelf was hij niet meer in staat om de politieke gebeurtenissen met dezelfde snelheid te volgen als ten tijde van de Eerste Wereldoorlog. Pas toen de rust in Europa was wedergekeerd besloot Raemaekers terug te keren naar Europa. Pas in 1953, na veertig jaar in het buitenland gewoond te hebben, keerde Louis Raemaekers permanent terug op Nederlandse bodem. Hier stierf hij op 26 juli 1956 in zijn huis in Scheveningen. Na zijn dood bleef Raemaekers voor Nederland en ver daarbuiten een belangrijke kunstenaar die de herinnering aan een zwarte bladzijde uit de geschiedenis levend zou houden.

1.2 Wat is historisch besef?

Tijdens geschiedenislessen merken wij vaker dat leerlingen moeite hebben met de lesstof. Ze weten vaak niet hoofd- en bijzaken te onderscheiden en ook hebben ze problemen met plaatsen van situaties, begrippen en gebeurtenissen in de juiste context. Dit heeft te maken een 'gebrek' aan historisch besef. Geschiedenis wordt vaak ervaren als niet relevant; het is al gebeurd en voor de leerlingen is het niet meer nodig om de details te kennen. De leerlingen zijn zeer standplaatsgebonden en kunnen zich niet verplaatsen in een andere tijd of historisch persoon. Dit zorgt ervoor dat ze bepaalde situaties en gebeurtenissen niet vanuit een ander perspectief dan hun eigen kunnen beschrijven. Het begrip historisch besef wordt door meerdere historici omschreven. Geschiedisonderwijs, en het daarbij behorende begrip historisch besef, is echter belangrijker dan leerlingen erkennen. Maar omdat de geschiedenis door velen als koud en vreemd wordt beschouwd, als een 'ver van je bed show', staat het geschiedisonderwijs vaak ter discussie. Ook wordt er gediscussieerd over de invulling van de term historisch besef. Het probleem is dat het definiëren van historisch besef niet gemakkelijk is. Zo citeert Arie Wilschut P.B.M. Blaas met zijn uitspraak: "De term historisch besef is vaag en veeluldig"⁴. Vanwege het gebrek aan eenduidigheid en door zijn vaagheid kan de term historisch besef dan ook voor veel misverstanden zorgen. Ondanks de discussies over de invulling van het geschiedisonderwijs en de term historisch besef onderkennen wij het belang van het actief met de geschiedenis bezig zijn door leerlingen. Hierbij speelt het verwerven en vergroten van het historisch besef een grote rol. We delen dan ook de visie van Arie Wilschut. Arie Wilschut wijdt in *Geschiedenisdidactiek: handboek voor de vakdocent* een heel hoofdstuk aan historisch besef⁵. Hij beschrijft de kenmerken die historisch denken volgens hem heeft. Historisch besef stoelt volgens Wilschut op de volgende drie kenmerken:

1. Realiteitsbewustzijn: onderscheid tussen feitelijk en fictief
2. Historiciteitsbewustzijn: onderscheid tussen statisch en veranderlijk
3. Waardebewustzijn: onderscheid tussen goed en kwaad

Om een compleet beeld te krijgen van wat Wilschut bedoelt zullen we kort samenvatten wat hijzelf onder deze kenmerken verstaat.

Realiteitsbewustzijn

Geschiedenis gaat over feiten, over betrouwbare kennis van het verleden. Maar onderscheid maken tussen 'waar gebeurd' en 'verzonnen' is bij geschiedenis moeilijker dan het lijkt. Dat komt omdat geschiedenis niet gaat over een bestaande, tastbare werkelijkheid, maar over dingen die niet meer bestaan. We kunnen niet aan de hand van empirische waarnemingen controleren of iets waar is. Een bewering kan alleen als waar worden aangenomen als zij

⁴ Wilschut, A., Van Straaten, D., & Van Riessen, M. (2004). *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent*. p.1.

⁵ Wilschut, A., Van Straaten, D., & Van Riessen, M. (2004). *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent*. p. 15-23.

gebaseerd is op betrouwbaar bewijsmateriaal. Het doel van geschiedenisonderwijs moet zijn dat respect voor feiten een basishouding wordt. Dat betekent niet dat leerlingen per se bronnen moeten onderzoeken om zelf feiten vast te stellen, maar wel dat ze moeten inzien dat een bewering die niet gebaseerd is op betrouwbaar bewijsmateriaal geen feit is.

Historiciteit

Een tweede aspect van historisch denken is het zich bewust zijn van verandering. Specifiek voor historisch denken is de manier waarop veranderingsprocessen sinds de negentiende en twintigste eeuw worden geïnterpreteerd.

In oudere of niet-westerse culturen wordt vaak uitgegaan van een groot, vastliggend en voorbestemd patroon dat de geschiedenis zou bepalen. Dat kan een cyclisch of een lineair patroon zijn. Volgens het eerstgenoemde komen bepaalde dingen steeds terug in de menselijke geschiedenis. Wie van zo'n standpunt uitgaat, meent van de geschiedenis te kunnen leren omdat in de toekomst vergelijkbare dingen zullen gebeuren. Het lineaire patroon houdt een verandering in, in de vorm van een lange ontwikkeling met een begin- en een eindpunt.

Nu zijn die grote patronen langzamerhand overboord gezet. Elke periode wordt beschouwd als uniek in zichzelf en daardoor als de moeite van het bestuderen waard. Het accent wordt nu dan ook gelegd op wat perioden van elkaar onderscheidt, waarbij het van belang is dat men zich realiseert dat ontwikkelingen vaak toeval zijn. Een ontwikkeling zou dus in een andere tijd of plaats ook een andere uitkomst kunnen hebben. Veranderingen worden daardoor niet meer geïnterpreteerd als noodzakelijk en ook niet altijd als verbetering. Niettemin bestaat ook vandaag de dag nog de gedachte dat gebeurtenissen via oorzakelijke verbanden met elkaar samenhangen, dat men er dus een patroon in kan zien dat achteraf kan worden beschreven. Dit aspect van historisch besef is van belang omdat het principieel openstaat voor het afwijkende, voor mogelijke verbeteringen en veranderingen in het heden, voor alternatieven en concurrerende denkbeelden. Historisch denken ontstaat niet zo gemakkelijk spontaan. Echt respect voor fundamenteel andere wijzen van bestaan in het verleden wordt moeilijk overgebracht. De maatstaf van de eigen tijd wordt, vaak onbewust, zomaar gehanteerd bij ontmoetingen met het verleden. Dit is dan ook een van de grootste struikelblokken van middelbare schoolleerlingen. Zij projecteren vaak de eigen normen en waarden op het verleden. Geschiedenisonderwijs en het aanleren van historisch besef moet hen dan ook vaardigheden aanleren waarmee zij een onderscheid kunnen maken tussen verleden tijd en tegenwoordige tijd en tussen statisch en veranderlijk.

Waarden

Het laatste kenmerk is het onderscheiden van goed en kwaad. De manier waarop onderscheid wordt gemaakt tussen wat goed en kwaad is, hangt af van het waardepatroon van de cultuur waarvan men deel uitmaakt. Historisch denken heeft oog voor de unieke waardepatronen van iedere cultuur, van ieder tijdperk. Geen enkel waardepatroon is dan universeel of algemeen geldig, elk waardepatroon is historisch bepaald. Als iedere tijd en

cultuur zijn eigen waardepatroon heeft, houdt dat in dat iedere tijd ook 'vanuit zichzelf' moet worden beoordeeld. Het enige dat een historicus te doen heeft is ontwikkelingen beschrijven en verklaren waarom de dingen zo gelopen zijn, zonder te oordelen. Mildheid van oordeel, begrip voor omstandigheden, grotere verdraagzaamheid voor het andere en minder onverzoenlijkheid van tegenstellingen zouden daarbij de vruchten kunnen zijn van een geschoold-historische houding.

Nadat we alle drie de kenmerken hebben besproken mogen we wel veronderstellen dat een leerling die het onderscheid kan maken tussen feitelijk en fictief, statisch en veranderlijk en goed en kwaad, historisch besef heeft en dit op iedere gewenste historische gebeurtenis kan toepassen. Daarbij wordt historisch besef meer opgevat als een combinatie van vaardigheden dan als een begrip met een sluitende, algemeen geaccepteerde definitie.

1.3 Wat zijn spotprenten?

Elke dag vinden we in kranten (regionaal, landelijk en globaal) spotprenten. Ze beelden een politieke of maatschappelijke kwestie uit, die op dat moment speelt binnen de samenleving. Ze snijden vaak een bijtende kwestie aan en geven meestal kritiek op een situatie. Louis Raemaekers viel wat dit betreft ook goed in zijn tijd. Hij leverde door middel van zijn (spot)prenten o.a. kritiek op de Eerste Wereldoorlog in het algemeen, de Nederlandse neutraliteit en de Duitse oorlogspolitiek.

Een vaste definitie van het begrip spotprent is er eigenlijk niet. Door de jaren heen is de betekenis van dit begrip veranderd. Welke definitie van prenten hanteren wij? Als we de Grote Van Dale uit 1961 erbij pakken dan vinden we de volgende definitie voor het begrip 'spotprent': 'prent waardoor iets of iemand bespot wordt, inzonderheid politieke karikatuur'. De definitie van karikatuur wordt ook gegeven: 'afbeelding die door overdrijving of vergroting van enige der meest kenmerkende vormen, trekken of eigenschappen, iets of iemand belachelijk zoekt te maken'. Het begrip 'cartoon' komt tenslotte ook al voor: 'getekende mop, grappig plaatje'. Deze duidelijke scheiding tussen de begrippen spotprent, karikatuur en cartoon is tegenwoordig niet meer zo duidelijk. De betekenissen zijn intussen veel dichter bij elkaar komen te liggen.⁶ Als je de omschrijvingen van de begrippen uit de Van Dale uit 2005 bekijkt, kun je dit heel duidelijk zien.

- **cartoon:** 'spotprent in een krant of periodiek, waarin actuele gebeurtenissen of mensen uit het nieuws worden gehekeld'.
- **karikatuur:** 'afbeelding die door overdrijving of vergroting van enige der meest kenmerkende vormen, trekken of eigenschappen iets of iemand belachelijk probeert te maken, synoniem: spotprent, spotbeeld'.
- **spotprent:** '(de) prent waardoor iets of iemand bespot wordt, vooral met betrekking tot de politiek, synoniem: karikatuur.'⁷

Het begrip karikatuur is tegenwoordig vrijwel in onbruik geraakt. Het begrip spotprent zien we voornamelijk in het onderwijs nog veel, maar verder wordt over het algemeen vooral gebruik gemaakt van de benaming 'cartoon'. Wij kiezen voor de rest van dit onderzoek de benaming 'spotprent', waaronder we dus ook karikaturen en cartoons verstaan. We hebben hiervoor gekozen, omdat de benaming in het middelbaar onderwijs nog het meest frequent voorkomt en ons onderzoek zich op het onderwijs richt.

Nu wij onze keuze voor het begrip spotprent hebben verhelderd, kunnen wij nader op het onderwerp ingaan. Spotprenten zijn er in vele smaken en soorten. Om een goede analyse te kunnen maken, zullen we hier eerst de verschillende soorten kort onder elkaar zetten.

⁶ Sanders, E. (2006, 13 februari). Cartoon. nrc.nl.

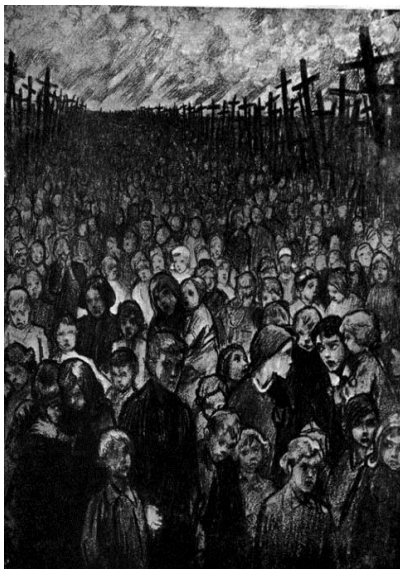
⁷ Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal (2005).

Wij kiezen hierbij voor het onderscheid dat gemaakt is door Reumann en dat door Willem Langeveld wordt beschreven in zijn boek *Politiek per prent*. Hij noemt als eerste ‘Die bildmagische Karikatur’, daaronder vallen:

- ‘het schimpbeeld, dat een diabolisering, verdierlijking of vertekening van de aangevallen minus-partij aangeeft en deze formele en/of inhoudelijke verkettering er objectief wil laten uitzien;
- het strijdbeeld, dat in zijn scherpste vorm een terechtstelling in effigie is;
- de verheerlijkende politieke reclametekening die personen of ideeën waarvoor ze opkomt tot in verhevenheid idealiseert; en
- het antithetische strijdbeeld, dat tegenover een verketterde partij een verheerlijkte partij stelt.’

Als tweede noemt hij het satirisch vertekende beeld. ‘Hiertoe behoren karikaturen die niet op de uitgebeelde slachtoffers maar op de beschouwer invloed willen hebben:

- het schertsbeeld. Schertsbeelden zijn niet polemisch (maar behoeven daarom niet apolitiek te zijn), ze willen lachen veroorzaken en amuseren. De belangrijkste techniek is niet overdrijving maar eufemisme.
- het toegepaste beeldcommentaar (editorial cartoon). Dit wil niet striemen of bespotten maar een (dikwijls, maar niet altijd) grappig commentaar geven, de samenhangen met één slag veraanschouwelijken. Editorial cartoons worden daarom ook vaak als getekende hoofdartikelen gekarakteriseerd.’⁸

“No. 130: Kreuzland,
Kreuzland über alles’

Louis Raemaekers gebruikt bij zijn spotprenten voornamelijk de eerste vorm ‘Die bildmagische Karikatur’. Het schimpbeeld en het strijdbeeld zijn hierbij de vormen die je het meest ziet.⁹ Van de laatste twee, binnen deze categorie, maakt hij vrijwel geen gebruik. Zijn beelden zijn eerder donker en sceptisch dan verheerlijkend van aard. Een uitzondering hierop is bijvoorbeeld ‘No. 29 - “My son, go and fight for the Motherland”, gepubliceerd voor een pakje ‘Black Cat Cigarettes’.¹⁰ Zo nu en dan maakt hij overigens ook gebruik van een satire, maar ook dit zijn uitzonderingen. Een voorbeeld hiervan is ‘No. 133 - Wilson and humanity. The “Ancona” protest’, dat ook is gepubliceerd voor een pakje ‘Black Cat Cigarettes’.¹¹

⁸ Langeveld, W. (1989). ‘Politiek per prent. Een inleiding tot de politieke beeldcommunicatie’. Blz. 13 -14.

⁹ De afbeelding onder aan deze pagina: Raemaekers, L. ‘Black Cat Cigarettes’. Mogelijk gemaakt door: Carreras Limited, Londen / Montreal. Deze spotprent laat een strijdbeeld zien. Deze sombere sfeer is toonaangevend voor veel van Raemaekers spotprenten.

¹⁰ Louis Raemaekers maakte zo’n 140 prenten die werden afgedrukt op pakjes van het sigarettenmerk ‘Black Cat Cigarettes’ dat voornamelijk werd verkocht aan Amerikaanse en Britse soldaten gedurende de Eerste Wereldoorlog.

¹¹ Op deze en de volgende pagina staan de twee spotprenten van Louis Raemaekers die de ‘uitzondering’ weergeven.

'No 29: My son go and fight for your motherland'.

'No 133: Wilson and humanity. The 'Ancona' protest'.

Politiek getinte spotprenten kunnen veel invloed hebben. Een foto zegt immers meer dan duizend woorden. Dat moet dan zeker voor een spotprent gelden, want in zo'n tekening wordt overzichtelijk één visie, liefst in één oogopslag overgebracht. Spotprenten kunnen in de politiek dan ook veel schade toebrengen, maar het omgekeerde is ook goed mogelijk. In de politiek draait het immers om belangen. Een politicus en zijn beleid staan of vallen vaak met hoe het publiek hiernaar kijkt. Louis Raemaekers levert in zijn spotprenten vooral kritiek op Duitsland in het algemeen en meer specifiek op de Duitse keizer Wilhelm II. Als je als persoon weinig op de hoogte bent van de concrete politieke situatie, dan ben je na het zien van de spotprenten van Louis Raemaekers eerder geneigd dit negatieve beeld over te nemen. Als je dezelfde mening als de tekenaar bent toegedaan, dan zullen zijn spotprenten je mening versterken. Echter, ben je meer op de hoogte van de concrete politieke situatie en/of je deelt de mening van de tekenaar niet, dan zul je minder belang aan zijn spotprenten hechten. In die zin versterken politieke prenten dus je mening, ze zullen haar over algemeen niet vormen.

Deze visie wordt ondersteund door een onderzoek dat Langeveld in 1970 in Nederland heeft uitgevoerd. Dit onderzoek onderzocht de invloed van politiek getinte spotprenten in ons land. Hieruit werden twee belangrijke conclusies getrokken. Op de eerste plaats gaf het overgrote deel van de respondenten aan, hun mening niet te hebben bijgesteld na het zien van de prent. Op de tweede plaats gaf het onderzoek aan dat de meeste mensen de prenten

vaak niet goed begrepen. Ook andere onderzoeken die in het buitenland in dezelfde periode zijn uitgevoerd, komen met soortgelijke conclusies.¹²

Spotprenten hebben als doel de visie van de tekenaar weer te geven op een confronterende of humoristische manier, waarbij hij probeert het publiek te overtuigen van zijn mening. In het onderwijs is vooral het eerste gedeelte van dit doel belangrijk.

Immers, de gebruikte spotprenten komen uit de geschiedenis en, zeker de oudste, zijn niet meer direct van toepassing op de huidige maatschappij. (Deze 'regel' gaat overigens op voor alle bronnen uit de geschiedenis). Onderliggend schuilt natuurlijk wel nog altijd wat 'overtuigingskracht' bij spotprenten zoals die uit de Tweede Wereldoorlog. Vooroordelen over Duitsers en Duitsland zijn bijvoorbeeld voor een deel nog op de oorlog gebaseerd. Overtuiging van de leerlingen is echter voor de docent niet het belangrijkste doel, waarop het analyseren van spotprenten in zijn les is gebaseerd. Waar dienen spotprenten dan wel voor in het onderwijs?

Wij zijn van mening dat ze het historisch besef van leerlingen vergroten. In het onderwijs worden spotprenten gebruikt als verdieping van de te leren stof. Een eerste voorwaarde voor het analyseren van spotprenten is namelijk dat de leerlingen over de bijbehorende historische kennis beschikken. Een tweede voorwaarde is dat de leerlingen kennis hebben van de voor het onderwerp relevante symbolen en uiterlijke kenmerken van personen (gezichten). Vervolgens volgt de daadwerkelijke verdieping. Buiten dat de leerlingen de stof kennen, moeten ze deze in verband kunnen brengen met de standplaatsgebondenheid van de tekenaar van de spotprent. Ze moeten hier (kritische) vragen over kunnen stellen: Wat zie ik op de prent? Wat bedoelt de tekenaar hiermee? Op welke (historische) gebeurtenis heeft dit betrekking? Ben ik het eens met de tekenaar? Etc.

Spotprentanalyse sluit aan bij de drie kenmerken die Arie Wilschut noemt in zijn boek 'Geschiedenisdidactiek: handboek voor de vakdocent'. Vooral het realiteitsbewustzijn en waardebewustzijn zijn kenmerken van historisch besef die worden getraind door het analyseren van spotprenten. Ook het historiciteitsbewustzijn kan met spotprentanalyse worden vergroot. Dit is echter afhankelijk van de aandacht die de docent besteedt aan dit onderdeel. Hij zal dan een vergelijking moeten maken met (de visies over het onderwerp in) het heden.¹³

Het vakblad Kleio heeft in 2005 een analysemethode gepubliceerd voor spotprenten. Het heeft hierbij een onderscheid gemaakt tussen de boven- en onderbouw van de middelbare school. Stapsgewijs heeft het uiteengezet hoe de leerlingen te werk moeten gaan als zij een spotprent gaan analyseren. In dit onderzoek zijn wij uitgegaan van de door hen gemaakte spotprentwijzer.¹⁴

¹² Langeveld, W. (1989). 'Politiek per prent. Een inleiding tot de politieke beeldcommunicatie'. Blz. 131-133.

¹³ Wilschut, A., Van Straaten, D., & Van Riessen, M. (2004). *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent*. Blz. 18.

¹⁴ VGN Kleio (2005) 'Loods je leerling door politieke cartoons. Een analysemethode als handvat voor de zelfstandig werkende leerling'. De door de auteurs opgezette spotprentwijzer is als bijlage opgenomen in dit onderzoek.

Spotprentanalyse in het middelbaar onderwijs, de methode volgens Kleio.

In het artikel van Kleio *Loods je leerling door politieke cartoons* wordt uiteengezet wat je moet doen om je leerlingen een goede analyse te kunnen laten maken van een spotprent. Volgens de schrijvers kun je pas beginnen met het aanleren van het analyseren van een spotprent aan je leerlingen als ze aan twee basisvoorwaarden voldoen:

- 'De leerlingen moeten beschikken over de bij de stof behorende historische kennis.
- De leerlingen moeten de benodigde kennis opdoen van voor het onderwerp relevante personen en uiterlijke kenmerken van personen (gezichten).'

Als de leerlingen hierover beschikken is het helaas niet zo dat het analyseren van een spotprent vervolgens vanzelf gaat. Er doen zich een aantal problemen voor bij het denken van leerlingen als ze spotprenten gaan analyseren:

1. Leerlingen overanalyseren de bron vaak. Ze zoeken teveel betekenis erachter. Het is daarom als docent belangrijk dat je de leerlingen duidelijk maakt dat een spotprent niet per definitie moeilijk is. 'Zo'n tekening is immers uiteindelijk vaak weinig meer dan de mening van een cartoonist, veelal afkomstig uit een krant en gericht op een breed publiek': de mensen moeten het begrijpen. Als tip geven de auteurs dan ook mee om eerst met de leerlingen een actuele spotprent te analyseren.
2. Veel leerlingen kijken niet nauwkeurig genoeg naar een spotprent en zien daardoor dingen over het hoofd, waardoor ze tot verkeerde conclusies komen.
3. Sommige leerlingen hebben moeite de leerstof te koppelen aan de informatie op de prent. De docent kan dit alleen verhelpen door deze denkstap vaak en systematisch te laten oefenen.
4. 'Leerlingen gaan er vaak aan voorbij dat een spotprent altijd ironie, humor of kritiek bevat op een (toentertijd) actueel thema'. De docent moet daarom altijd uitleggen wat een spotprent is. Daarvoor moet ruimte gemaakt worden in de analysemethode.

De auteurs van het artikel geven aan dat het door hun geschreven stappenplan (analysemethode) geen methode is die de leerling te allen tijden stap voor stap moet doorlopen. Daarvoor zijn het teveel stappen (een leerling komt bij een toets dan bijvoorbeeld in de problemen). De bedoeling is om door (veel) oefening een denkpatroon in te slijpen van de onderdelen: 'zien, analyseren, interpreteren en beoordelen'.

Het stappenplan (voor boven- en onderbouw) ziet er globaal als volgt uit:

Stap 1

Figuren, tekst en voorwerpen.

- Staat er een jaartal (zelfs datum) op de spotprent ?
- *Staat er tekst bij of in de spotprent? Wat wordt er geschreven?*
- Welke figuren zie je? Wat of wie stellen ze voor?
- Welke voorwerpen zie je? Wat stellen ze voor?
- Wat doen de figuren? Wie of wat is het slachtoffer?

Stap 2

Thema

- Op welke gebeurtenis heeft de spotprent betrekking?

Stap 3

Mening : Boodschap van de tekenaar.

- Vraag je af wat de mening van de tekenaar over het door hem afgebeelde thema is.

Stap 4

Vergelijking: De spotprent als bron

- Klopt de boodschap van de spotprent met wat jij over dit thema weet?¹⁵

Hoewel deze spotprentwijzer volgens ons een goed stappenplan biedt voor het analyseren van spotprenten, is Kleio naar onze mening een belangrijk onderdeel vergeten. Bij de meeste spotprenten wordt ook een bijschrift door de auteur geschreven dat de spotprent toelicht en het effect ervan vaak versterkt. Louis Raemaekers maakt hier veel gebruik van. Op de afbeelding hiernaast versterkt het onderschrift 'A fact' de spotprent.¹⁶ Dit is een belangrijk stukje informatie dat de leerling in zijn analyse niet moet vergeten mee te nemen. Vandaar dat wij bij stap 1 een toevoeging hebben gemaakt.

'No 27: A fact'

¹⁵ VGN Kleio (2005) 'Loods je leerling door politieke cartoons. Een analysemethode als handvat voor de zelfstandig werkende leerling'. De spotprentwijzer voor de onderbouw is als bijlage aan dit onderzoek toegevoegd.

¹⁶ Black Cat Cigarettes.

1.4 Ontwerpen: De producten

1.4.1 De ontwerpvormen

Met ontwerpen wordt er bedoeld dat men op een systematische manier een oplossing voor een praktijkprobleem ontwerpt. Het 'probleem' voor ons bestaat uit het vergroten van het historisch besef. Door de jaren heen is het geschiedenisonderwijs namelijk meermaals veranderd. Een van de redenen is dat het moeilijk is om aan te geven waar mensen meer profijt van hebben en historisch besef mee verwerven. Wat wij gaan onderzoeken is dan ook of bepaalde producten, zoals een lessenserie, die in het thema van de spotprenten van Louis Raemaekers staan bijdragen aan het vergroten van het historisch besef. Hierbij gaat het erom dat de leerlingen doormiddel van opdrachten leren hoe ze spotprenten van Louis Raemaekers moeten analyseren zodat ze die kennis ook bij andere spotprenten van andere cartoonisten kunnen inzetten. We gaan dan ook drie verschillende producten maken die allemaal gebaseerd zijn op de spotprenten van Louis Raemaekers om te onderzoeken of ze bijdragen aan het vergroten van het historische besef bij middelbare schoolleerlingen. De drie producten zijn:

1. *Lessenserie.*
2. *Samenwerkend leren les.*
3. *Website.*

Zodra men een hoofdvraag heeft geformuleerd en het probleem is geschetst kan men beginnen met ontwerpen. Er zijn drie verschillende schaalniveaus van ontwerpen die veel in de praktijk voorkomen:

1. Een kleine ingreep doen in de onderwijspraktijk.
Hierbij kan men denken aan het veranderen van de opstelling van tafels;
2. Een bestaand ontwerp toepassen (herontwerpen).
Hierbij past men een bestaand ontwerp dan aan de eigen schoolcontext aan;
3. Iets nieuws ontwerpen. *Soms is iets aanpassen niet toereikend genoeg. Op dat moment kan men ervoor kiezen zelf iets geheel nieuws te ontwerpen en te introduceren.*

In ons onderzoek richten we ons op het maken van producten. We ontwerpen dus iets nieuws. We ontwerpen kant en klare producten die in theorie door scholen in de lessen ingezet kunnen worden. De producten zelf zijn niet nieuw: een website is niet iets dat wij zelf hebben verzonnen, maar een website omtrent de spotprenten van Louis Raemaekers die als doel heeft het historisch besef te bevorderen is wel door ons ontworpen en vanuit het niets 'uit de grond gestampt'. We zijn dus bezig met het ontwerpen van iets nieuws.

Lessenserie

Een lessenserie is een serie van lessen die verschillende korte informatieblokken met vragen en opdrachten bevat. Een lessenserie kan ingezet worden bij het activeren van de voorkennis, het oefenen van leerstof of toetsing, en kan zowel digitaal als op papier worden gepresenteerd. Binnen een lessenserie kan men werken met werkbladen voor verschillende aspecten zoals kennis van de Eerste Wereldoorlog, historisch denken en redeneren en het analyseren van spotprenten. Een lessenserie valt dan ook gedeeltelijk onder de volgende ontwerpvorm:

- *Werkblad*: een werkblad bevat namelijk korte informatieblokken met vragen en opdrachten. Het kan zowel digitaal als op papier worden gepresenteerd en het is gemakkelijk om een werkblad aan te passen aan de context van jouw klas en jouw lesdoelen.

Website

Een website wordt meestal ingezet als informatiebron. Honderden miljoenen mensen op de hele wereld zijn dagelijks in de weer met en op het internet. Zeker onder de jeugd is het een geliefde bezigheid. De mogelijkheden van het wereldwijde web zijn immers onbegrensd: je kunt spelletjes spelen, je sociale media contacten bijhouden, informatie zoeken voor een werkstuk of gewoon voor je eigen plezier op het web surfen, etc. Als educatiemiddel is een website dan ook een goede zet. Immers, de interesse van de jeugd is hiermee sneller gewekt. Kijken we naar de website die wij gaan maken, dan hebben we te maken met de ontwerpvorm educatieve website of elektronische leeromgeving.

- *Educatieve website of elektronische leeromgeving*: educatieve websites bestaan uit aan elkaar gekoppelde internetpagina's met een educatieve inhoud, in ons geval de spotprenten van Louis Raemaekers. Educatieve websites kunnen voor verschillende zaken ingezet worden: voor het presenteren van stof, het verwerken van toetsen van leerstof, het uitwisselen van gegevens, etc. Op eenvoudige wijze kun je verschillende mediatypen (tekst, beeld, geluid en video) door elkaar gebruiken. Ook bieden websites vaak extra mogelijkheden voor interactief leren en de opslag van gegevens.¹⁷ Ten slotte zijn (de meeste) jongeren opgegroeid met computers en het internet en ze zijn hierin vaak uitermate handig. Als school moet je, vinden wij, deze interesse aanmoedigen en ondersteunen door ook lesmateriaal via ICT-middelen aan te bieden.

Samenwerkend leren

Samenwerkend leren is letterlijk het samenwerken van leerlingen zodat ze in deze vorm kunnen leren. Samenwerkend leren opdrachten zijn opdrachten waarbij leerlingen in groepen van twee of meer leerlingen bezig zijn met het beheersen van stof, met het laten beklijven van het geleerde en met het wendbaar gebruik van het geleerde¹⁸. De opdrachten

¹⁷ Van der Donk, C & Van Lanen, B. (2009). *Praktijkonderzoek in de school*. Blz. 171.

¹⁸ Samenwerken Leren, Ebens & Ettekoven, 2009, p.13.

kunnen dus verschillend zijn. Bij de ene opdracht werken twee leerlingen samen, bij de andere opdracht vier leerlingen. Als we gaan kijken naar verschillende ontwerpvormen dan hebben de volgende betrekking op een samenwerkend leren les:

- *Didactische aanpak*: daarmee wordt de wijze bedoeld waarop je als leraar de leerlingen begeleidt bij het leren. De lesopbouw, het geven van instructies, de interactie met leerlingen, zomaar zaken die bij de didactische aanpak horen;
- *Instructiemateriaal*: het geven van een goede instructie is een goed instrument voor een leraar om in te zetten. Een instructieboekje is hierbij een gepast voor middel¹⁹.

1.4.2 De ontwerpeisen: De toepassing in de praktijk

Om goed te kunnen ontwerpen is het formuleren van duidelijke ontwerpeisen een vereiste. Het zijn richtlijnen waar het ontwerp aan moet voldoen²⁰. Een ontwerpeis dient dan ook concreet te zijn. Aangezien ons onderzoek drie verschillende producten beslaat, is er per product een ontwerpeis opgesteld. Belangrijk om te weten is dat er sprake is van een samenwerkingsverband en de gemaakte producten door iedereen afzonderlijk op zijn of haar stageschool worden uitgevoerd.

1. Lessenserie: tijdens het uitvoeren van de lessenserie bieden wij de leerlingen informatie aan over de Eerste Wereldoorlog, Louis Raemaekers en het analyseren van spotprenten zodat wij, door middel van een nul- en eindmeting, het historische besef van middelbare schoolleerlingen in kaart kunnen brengen.
2. Samenwerkend Leren: tijdens het uitvoeren van de samenwerkend leren les ligt de nadruk op het vergroten van het historische besef van middelbare schoolleerlingen omtrent gebeurtenissen in de Eerste Wereldoorlog en wordt er door middel van de samenwerkingsenquête getracht de voor- en nadelen van het samenwerken in kaart te brengen.
3. Website: tijdens het uitvoeren van de websiteopdrachten ligt de nadruk op het vergroten van het historische besef bij middelbare schoolleerlingen door middel van verschillende opdrachten en worden er aan de hand van een enquête de voor- en nadelen van het werken aan de computer in kaart gebracht.

¹⁹ Praktijkonderzoek in de school, Van der Donk & Van Lanen, p. 172&173.

²⁰ Praktijkonderzoek in de school, Van der Donk & Van Lanen, p. 174

1.5 De verantwoording van de producten

1.5.1 Lessenserie

In deze paragraaf zullen wij de keuze van de in de inleiding genoemde producten verantwoorden. Vanuit welke visie op het onderwijs in het betreffende schoolvak is de lessenserie opgezet?

Geschiedenis levert een grote bijdrage aan de cognitieve en de sociale ontwikkeling van leerlingen. Door het geschiedenisonderwijs komen leerlingen op verschillende manieren in aanraking met aspecten die in de maatschappij van groot belang zijn. Kinderen krijgen op deze manier kennis van het verleden en heden. Binnen deze lessenserie leren leerlingen op een effectieve en goede manier omgaan met de geschiedenis. Leerlingen trainen de drie verschillende aspecten van historisch denken volgens Arie Wilschut: realiteitsbewustzijn, historiciteitsbewustzijn en waardebewustzijn. Realiteitsbewustzijn is belangrijk voor kinderen, omdat zij leren onderscheid te maken tussen wat fictief en feitelijk is. Historiciteitsbewustzijn maakt de leerling duidelijk wat het verschil is tussen iets statisch en iets veranderlijks. Het waardebewustzijn helpt het kind in het onderscheid maken tussen wat goed en kwaad is. Vooral ten aanzien van dit laatste bestaat er verschillende interpretaties. Leerlingen kijken veelal door slechts één bril. Hierdoor krijgen zij een vertekend beeld van de werkelijkheid en houden ze geen rekening met andere interpretaties. Het ontwikkelen of bevorderen van historisch besef bij leerlingen moet dit probleem ondervangen. Wij als onderzoeksgroep zijn overtuigd van het belang van historisch denken. Hierbij wordt iedere periode als een periode op zich zelf gezien. Het (historisch) denken waarbij men zich bewust is van het unieke en het onderscheid tussen perioden is van belang omdat het principieel openstaat voor het afwijkende, voor verbeteringen en veranderingen en de rol van toevalligheden. Historisch denken heeft oog voor de unieke waardepatronen van iedere cultuur en ieder tijdperk. Geen enkel waardepatroon is dan universeel of algemeen geldig, elk waardepatroon is historisch bepaald (*waarderelativisme via historisch denken*). In onze lessen gaan we uit van de deductieve methode van Jürgen Kocka²¹. De deductieve methode stelt dat men moet uitgaan van historisch denken en daaruit afleiden wat historisch denken voor individu en maatschappij, anno 2013, kan betekenen. De deductieve methode krijgt daarmee een aantal functies die hieronder kort worden benoemd:

1. Verklaren van hedendaagse verschijnselen
2. Historische analogieën
3. De rol van de traditie en mythevorming
4. Verandering en de factoren waardoor verandering kan optreden
5. Inzicht verschaffen in het menselijk bestaan
6. Waarschuwing voor te snelle generalisaties en hypothesen
7. Zicht op het handelen van de mens in zijn totaliteit

²¹ Wilschut, A., Van Straaten, D., & Van Riessen, M. (2004). *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent*, p. 15-38

Vanuit deze principes is de lessenserie opgebouwd. In de lessenserie zullen wij beginnen met het schetsen van de historische context, om vervolgens over te gaan tot het werken met spotprenten. Aan de hand van een werkblad zal worden geprobeerd om het analyseren van spotprenten gemakkelijker te maken. Hoe kijk ik naar een prent? Welke betekenissen kan ik aan een prent verbinden? Dit zijn voorbeelden van vragen waarmee wij ons bezig gaan houden. De leerling wordt er van bewust gemaakt dat hij niet te snel moet generaliseren of een oordeel moet vellen. Iedere tijd staat immers op zichzelf. De volgende werkvormen zullen in de lessenserie aan bod komen:

- *Historische context schetsen* (zichtbaar maken aan de hand van een PowerPoint): hierbij zullen wij de situatie in Europa tussen 1914 en 1918 in grote lijnen weergeven. Aandacht zal besteed worden aan de oorzaken/aanleiding van de Eerste Wereldoorlog, de oorlogvoering zelf en het einde van de Eerste Wereldoorlog. Ook zullen wij in het kort informatie verschaffen over de persoon Louis Raemaekers; de spotprenttekenaar waarvan wij de prenten gaan inzetten in de onderwijssituatie.
- *Bronnen interpreteren*: de leerlingen gaan samen met hun docent kijken naar de relevantie, betrouwbaarheid en actualiteit van de verschillende bronnen. Ze gaan aan de slag met een werkblad. De opdrachten worden geleidelijk iets moeilijker. Bij het analyseren van de spotprenten zal gebruik gemaakt worden van het door ons 'licht aangepaste' stappenschema zoals beschreven in het vaktijdschrift Kleio. De leerlingen leren zo omgaan met de aspecten van historisch redeneren²².

1.5.2 Samenwerkend leren

De verantwoording van de samenwerkend leren les geschiedt vanuit twee verschillende perspectieven. Allereerst dienen we te kijken naar de meerwaarde van samenwerkend leren. Sebo Ebbens en Simon Ettekoen geven in hun boek *Samenwerkend leren praktijkboek* vijf argumenten voor het samenwerken leren. Deze argumenten houden kort samengevat het volgende in:

1. Klassenorganisatie en handen vrij: door gestructureerd samen te werken komen de leerlingen 'los' van de docent en wordt het leren deels gedelegeerd aan de leerlingen. Hierdoor heeft de docent meer gelegenheid om gericht specifieke leerlingen of groepen leerlingen te helpen.
2. Actief lerende leerlingen: leren doen leerlingen wanneer ze zelf actief zijn en wanneer ze zelf betekenis kunnen geven aan hun eigen leren. Samenwerken kan de leerling hier optimaal bij helpen omdat het voor leerlingen vaak aantrekkelijk is wanneer ze met elkaar mogen overleggen over hun leren, meer verantwoordelijkheid krijgen en steun krijgen van hun medeleerlingen.

²² VGN Kleio (nummer 2, jaargang 46, 2005) 'Loods je leerling door politieke cartoons. Een analysemethode als handvat voor de zelfstandig werkende leerling'. De door de auteurs opgezette spotprentwijzer is als bijlage opgenomen in dit onderzoek.

3. Ontwikkelen van het leren van leerlingen: kennis overbrengen door alleen maar te vertellen is een weinig effectieve manier van kennisoverdracht. Pas als de aangeboden leerstof door de leerlingen zelf bewerkt, geoefend, toegepast is, kan er sprake zijn van het eigen maken van kennis. Een belangrijke reden om leerlingen samen te laten werken is dan ook dat dit proces van je kennis toe-eigenen meer kans krijgt in de samenwerking met andere leerlingen.
4. Ontwikkeling van het zelfstandig leren van leerlingen: als leerlingen gestructureerd samenwerken dan kan de docent hen meer verantwoordelijk maken voor hun eigen leerproces. Bij samenwerking is het namelijk mogelijk om leerlingen verschillende taken te geven om het leerproces in de gaten te houden.
5. Maatschappelijke argumenten: hiermee wordt de maatschappelijke vraag naar sociaal en communicatief vaardige mensen bedoeld²³.

Samen werken heeft dus verschillende voordelen, zowel voor de docent als voor de leerling. Leerlingen maakt zich eerder kennis eigen als ze samenwerken en ze leren er sociale en communicatieve vaardigheden mee. Vanwege deze vijf argumenten leek het ons een goed idee om een samenwerkend leren les te maken. We onderzoeken dan ook, via een enquête, of het samenwerken er ook ècht toe heeft geleid dat de leerlingen sneller het analyseren van een spotprent oppikken.

Daarnaast kunnen we een aantal argumenten benoemen voor het gebruik van stilstaand beeld. Arie Wilschut en anderen beschrijven in *Geschiedenisdidactiek handboek voor de docent* dat het gebruiken van stilstaand beeld vaak meer vertelt dan duizend woorden. ze geven verschillende argumenten voor het gebruik van stilstaand beeld. Zo zijn beelden historische bronnen. Leerlingen dienen afbeeldingen als een bron van kennis te leren beschouwen. Daarnaast zijn beelden veelzijdige didactische hulpmiddelen. Beelden of spotprenten kunnen op verschillende manieren didactisch worden benut bij wijze van illustratie, bij uitleg bijvoorbeeld. Ook kunnen beelden de opbouw van oriëntatiekennis ondersteunen. Het verleden heeft namelijk visueel materiaal nagelaten dat gebruikt kan worden voor de opbouw en verdieping van oriëntatiekennis. Een ander belangrijk argument is het feit dat veel mensen een visueel geheugen hebben. Beelden griffen zich in het geheugen. Wilschut stelt ook nog dat beelden verbalisme helpen voorkomen en dat leerlingen verschillende leerstijlen hebben²⁴. Stuk voor stuk goede argumenten om stilstaand beeld, zoals spotprenten, in een les te gebruiken. Vooral de argumenten dat veel mensen een visueel geheugen hebben en leerlingen verschillende leerstijlen hebben. Door middel van de samenwerkend leren les trachten wij dan ook te bereiken dat de leerlingen de kennis beter in zich opnemen. Door het historische besef te vergroten via het gebruik van

²³ Ebbens, S., & Ettekoven, S. (2009). *Samenwerkend leren, praktijkboek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers

²⁴ Wilschut, A., Van Straaten, D., & Van Riessen, M. (2004). *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent*. Bussum: Coutinho b.v.

spotprenten van Louis Raemaekers sluiten we ook aan bij de voordelen van het gebruik van stilstaand beeld. De keuze voor het maken van een samenwerkend leren les leek ons vanwege de vele positieve argumenten een goed product om te maken en in te zetten voor ons onderzoek.

1.5.3 Website

Bij het creëren van de website lag ook de nadruk op de ontwikkeling van het historisch besef. We zijn hierbij uitgegaan van de principes van Wilschut en Kocka, die al eerder in dit verslag uitgebreid aan bod zijn gekomen.

De website biedt een achttal opdrachten die de leerlingen aan de slag laten gaan met het analyseren van spotprenten, met de intentie daarmee hun historisch besef te vergroten. De opdrachten zijn opgedeeld in drie niveaus: toepassing, uitvoering en verdieping. De leerlingen worden hierbij geacht voorkennis te hebben van WOI en Louis Raemaekers en de lessenserie ter introductie te hebben gevolgd.

- De toepassingsopdrachten volgen de spotprentwijzer (van VGN Kleio) vrijwel precies. Zo krijgen ze de mogelijkheid om goed te oefenen met de spotprentwijzer als stappenplan.
- De opdrachten bij 'uitvoering' zijn al wat moeilijker. De vragen zijn niet meer rechtstreeks te beantwoorden vanuit de spotprentwijzer. Leerlingen moeten dus met de spotprentwijzer ernaast met deze vragen aan de slag gaan.
- De verdiepingsopdracht is het moeilijkste. De prent die hierbij wordt gebruikt is lastiger te analyseren dan de andere spotprenten. Ook de vragen zijn niet meer te herleiden uit de spotprentwijzer (maar deze kan natuurlijk wel als basis gebruikt worden).

Bij alle opdrachten wordt de leerling van extra informatie voorzien of wordt van de leerlingen gevraagd dat ze zelf op zoek gaan naar extra informatie op het internet. Op deze manier worden de mogelijkheden van het gebruik van een website als werkvorm goed benut. Een website heeft namelijk als een van de grootste voordelen dat ze de mogelijkheid verschaft een grote hoeveelheid aan informatie overzichtelijk en binnen handbereik aan te bieden. Daarnaast sluit ze aan bij de belevingswereld (van de leerlingen).

De verschillende niveaus in opdrachten bieden de docent de mogelijkheid om de omgang met verschillen binnen een klas aandacht te geven. Leerlingen die nog wat meer oefening nodig hebben kunnen aan de slag met de toepassingsopdrachten. Leerlingen die juist wat meer uitdaging nodig hebben kunnen werken met de uitvoeringsopdrachten of zelfs de verdiepingsopdracht. De omgang met verschillen in een klas is op dit moment een belangrijk speerpunt van de overheid met betrekking tot de invoering van het 'passend onderwijs' (de zorgplicht voor scholen gaat in per augustus 2014)²⁵.

²⁵ *Passend onderwijs gaat definitief door* (2012). Verkregen op 9 mei 2013 van <http://rijksoverheid.nl>

Hoofdstuk 2: Dataverzamelmethode

Onze onderzoeksgroep omvat louter en alleen leerlingen uit het middelbaar onderwijs. Onze meetinstrumenten zijn dan ook geheel gericht op deze leerlingen. Aangezien het onderzoek bestaat uit drie verschillende delen, een lessenserie, een samenwerkend leren les en een website zijn er dus ook drie verschillende meetinstrumenten ontwikkeld die allen een bijdrage leveren aan het beantwoorden van de hoofdvraag en individueel een antwoord geven op de bijbehorende deelvraag. Omdat ieder gemaakt product een eigen meetinstrument heeft zullen wij in dit hoofdstuk per meetinstrument toelichten hoe betrouwbaar en valide de desbetreffende nulmetingen en enquêtes zijn. Betrouwbaarheid houdt de manier in waarop mogelijke ruis zoals met elkaar praten wordt vermeden zodat de meting zo min mogelijk beïnvloed wordt door zulke factoren. Bij validiteit wordt er gekeken of ontwikkelde meetinstrumenten ook meten wat ze moeten meten. Het meetinstrument moet namelijk een antwoord kunnen geven op de bijbehorende deelvraag, een antwoord dat deel uitmaakt van het antwoord op de hoofdvraag.

2.1 Lessenserie

2.1.1 Betrouwbaarheid

In onze lessenserie maken we gebruik van een tweetal metingen. De nulmeting is bedoeld om te bepalen op welk beginniveau het historisch besef van leerlingen zich bevindt. Na het oefenen met spotprenten maken de leerlingen deze test nog een keer. De test wordt afgenomen bij een grote groep leerlingen (ongeveer honderd leerlingen in zijn totaliteit). Bovendien worden deze metingen op vier verschillende scholen afgenomen. Verder zal de test door leerlingen van verschillende leerniveaus worden gemaakt, waardoor de verschillende groepen uit het voortgezet onderwijs zijn vertegenwoordigd in ons onderzoek. We gaan er dan ook vanuit dat dit meetinstrument betrouwbaar is. Het kan echter zijn dat leerlingen ongemotiveerd te werk gaan en de verschillende metingen klakkeloos invullen zonder goed na te denken over het formuleren van hun antwoorden. De docent kan door middel van een cijfermatige beoordeling ervoor zorgen dat de leerlingen aangespoord worden zich volledig in te zetten tijdens deze twee metingen. Verder is het van belang dat er een rustig en ordelijk klimaat wordt gecreëerd, waarbinnen de leerlingen optimaal kunnen presteren. De docent is hier verantwoordelijk voor. De metingen worden betrouwbaarder wanneer de docent zich van deze aspecten bewust is en erop toeziet dat de omstandigheden optimaal zijn.

2.1.2 Validiteit

De nulmeting en eindmeting bestaan uit een negental vragen. De metingen bestaan uit open vragen waarbij de leerlingen gericht leren kijken naar een spotprent van Louis Raemaekers. De leerlingen proberen zich ook te verplaatsen in de mening en zienswijze van de tekenaar. Per vraag kunnen de leerlingen twee punten verdienen. In beide metingen wordt er niet gewerkt met halve punten. Op deze wijze krijgt iedere leerling een cijfer voor de nulmeting en voor de eindmeting. Het cijfer staat voor het niveau van historisch besef dat de leerling tentoonspreidt. De nul- en eindmeting en de daarbij behorende resultaten sluiten aan bij de

deelvraag die betrekking heeft op de lessenserie. Zowel de nul- en de eindmeting zijn valide omdat ze nodig zijn om een antwoord te krijgen op de desbetreffendeelvraag. Daarnaast dragen de uitkomsten van de beide metingen bij aan het beantwoorden van de hoofdvraag.

2.2 Samenwerkend leren

2.2.1 Betrouwbaarheid

Aan het einde van de samenwerkend leren les vullen de leerlingen een enquête in. De enquête bestaat uit vier vragen en wordt uitgedeeld door de docent. Om zoveel mogelijk ruis te vermijden krijgen de leerlingen aan het einde van de les vijf minuten voor het invullen van de vragen. De leerlingen zitten op dit moment uit elkaar en mogen niet met elkaar praten. Dit ter voorkoming van meningsbeïnvloeding. Als de leerling klaar is met het invullen van de enquête dient deze op de hoek van het bankje gelegd te worden en dient de leerling in rust te wachten totdat alle andere leerlingen klaar zijn. Hierdoor hebben alle leerlingen de mogelijkheid om in rust en stilte de vragen te beantwoorden.

De enquête is daarnaast betrouwbaar omdat ieder groepslid haar apart afneemt op zijn of haar stage school. Hierdoor wordt de enquête op meerdere scholen onder meerdere leerlingen afgenomen en krijgt men een representatief beeld van de mening van leerlingen. Dit helpt natuurlijk bij het beantwoorden van de desbetreffendeelvraag en de hoofdvraag.

2.2.2 Validiteit

De samenwerkend leren enquête behelst vier vragen. Bij de eerste drie vragen krijgen de leerlingen een stelling. Op de stelling kunnen de leerlingen met wel of niet antwoorden. De laatste vraag van de enquête is een beoordelvraag. De leerlingen kunnen dan met een cijfer de samenwerkend leren les beoordelen. De eerste drie vragen meten of de leerlingen samenwerking boven alleen werken verkiezen, of samenwerking hen helpt bij het beter begrijpen van de opdracht en of ze door de samenwerking de gebeurtenissen tijdens de Eerste Wereldoorlog beter in de tijd kunnen plaatsen. Deze vragen sluiten aan bij de deelvraag die betrekking heeft op de samenwerkend leren les. De vragen zijn valide omdat ze dus nodig zijn voor het beantwoorden van de desbetreffendeelvraag. Daarnaast dragen de vragen bij aan het beantwoorden van de hoofdvraag.

Een enquête met niet te veel vragen is valide omdat de leerlingen dan niet overrompeld worden met een waslijst aan vragen. Alleen die vragen die van belang zijn voor het beantwoorden van de deelvraag en de hoofdvraag worden gesteld. Hierdoor meet de enquête het wat het moet meten en is het verwerken van de gegevens overzichtelijk.

2.3 Website

2.3.1 Betrouwbaarheid

De opdrachten op de website zijn zo gemaakt dat de docent per klas, leerniveau of zelfs per leerling kan bepalen welke opdrachten aansluiten bij de kennis en vaardigheden van de leerlingen. Leerlingen die moeite hebben met het analyseren van spotprenten en die na het volgen van de lessenserie nog wat extra oefening nodig hebben, kunnen de opdrachten maken die hierbij aansluiten ('toepassing'). Leerlingen die al wat verder zijn en meer uitdaging nodig hebben kunnen de opdrachten bij 'uitvoering' maken of zelfs de 'verdiepingsopdracht' maken. De docent maakt deze keuze. Deze kent immers zijn leerlingen het beste en kan zo betrouwbaar afwegen wat zijn leerlingen aankunnen en wat (nog) niet. Na het werken met de website zal onder alle leerlingen die hieraan hebben deelgenomen een enquête worden afgenomen. Dit zal aan het einde van de les met het werken met deze website plaatsvinden. De enquête zal onder een groot aantal leerlingen worden afgenomen, omdat deze les, waarin wordt gewerkt met de website, op verschillende scholen en in verschillende klassen zal plaatsvinden. De leerlingen moeten de enquête zelfstandig en in stilte maken, zodat hun eigen mening (en niet de mening van hun buurman of buurvrouw) goed naar voren komt. De docent moet er tijdens het invullen van de enquête voor waken dat de leerlingen dit zelfstandig doen. Alle leerlingen maken de enquête aan het einde van de les, tijdens de laatste vijf minuten. Op deze manier kan de docent namelijk beter toezicht houden op de leerlingen en hun activiteiten.

De docent creëert voor het invullen van de enquête een rustige sfeer in de klas waarin niet wordt overlegd (zowel bij een 1^e als een 7^e lesuur is dit van belang, al is het begrijpelijk dat dit bij een 7^e uur wellicht minder goed te realiseren is dan in een 1^e lesuur).

Als een leerling klaar is met het invullen, dan legt hij het blaadje met de enquête met de vragen naar onder op de hoek van zijn bankje. Hij/Zij blijft vervolgens rustig zitten totdat iedereen klaar is. Pas als alle leerlingen klaar zijn, haalt de docent de enquête op. Op deze manier is de onrust minimaal voor de leerlingen die de vragen invullen en kunnen zij zich het best concentreren.

2.3.2 Validiteit

Op het einde van iedere les waarin wordt gewerkt aan de websiteopdrachten vullen de leerlingen een enquête bestaande uit zes vragen in. Deze vragen richten zich op het werken met de website en dan met name op de vraag hoe leerzaam de leerlingen dit zelf vonden. Deze enquête meet dus de mening van de leerlingen. Denken zij zelf dat het werken met deze website hun kennis en vaardigheden met betrekking tot het analyseren van spotprenten heeft vergroot? Door deze gegevens van alle leerlingen die met deze site hebben gewerkt te inventariseren en te analyseren, kunnen wij op deze vraag antwoord geven. Op basis van de resultaten kunnen we dan vervolgens conclusies trekken over de eventuele vergroting van het historisch besef bij deze leerlingen.

2.4 Planning

Uitvoering lessen Bertiëlle	
H3C	Datum:
Lessenserie Les 1	4-4-2013
Lessenserie Les 2	8-4-2013
Lessenserie Les 3	15-4-2013
Website Les	18-4-2013

Uitvoering lessen Cheryl	
2B1	Datum:
Lessenserie Les 1	25-2-2013
Lessenserie Les 2	28-2-2013
Lessenserie Les 3	28-2-2013
Samenwerkend Leren Les	4-3-2013

Uitvoering lessen Hans	
T2D	Datum:
Lessenserie Les 1	15-2-2013
Lessenserie Les 2	18-2-2013
Lessenserie Les 3	22-2-2013
Samenwerkend Leren Les	4-3-2013
Website Les	8-3-2013

Uitvoering lessen Sanny	
GT 2H	Datum:
Lessenserie Les 1	5-4-2013
Lessenserie Les 2	9-4-2013
Lessenserie Les 3	12-4-2013
Samenwerkend Leren Les	19-4-2013
Website Les	23-4-2013
H2C	Datum:
Lessenserie Les 1	28-3-2013
Lessenserie Les 2	8-4-2013
Lessenserie Les 3	15-4-2013
Samenwerkend Leren Les	22-4-2013

2.5 Uitvoering

In dit gedeelte wordt beschreven hoe de uitvoering in de praktijk is verlopen. Er wordt per product gekeken naar het verloop van de uitvoering, of er problemen zijn ontstaan tijdens de uitvoering en in hoeverre de verzamelde data valide en betrouwbaar zijn. Dit zal per product geschieden en per product worden de voorbereiding, de uitvoering en evaluatie besproken.

2.5.1 Lessenserie

Vorbereiding

De lessenserie is door twee van de vier groepsleden gemaakt. De bedoeling is echter dat deze werkvorm door elk groepslid wordt uitgevoerd. Hierbij heeft ieder groepslid een persoonlijk lesvoorbereidingsformulier geschreven. Tijdens de voorbereiding van de lessenserie zijn wij geen problemen tegen gekomen. Ieder groepslid had de mogelijkheid om de lessenserie in zijn totaliteit uit te voeren. De lessenserie werd uitgevoerd in een drietal verschillende onderwijsniveaus, op vier verschillende stagescholen.

Uitvoering

Tijdens het uitvoeren van de lessenserie in de VMBO-klassen bleek dat het niveau van de lessenserie te hoog was. De leerlingen waren vaak niet in staat om met aandacht aan de opdrachten te werken. De vragen in de opdrachten waren vaak te moeilijk gesteld, waardoor de leerlingen zich vermoedelijk niet gemotiveerd voelden om zich met de leertaak bezig te houden. In de basis/kaderklas waren de leerlingen vaak eerder klaar met de opdrachten, waardoor er onderwijstijd over bleef. In de derdejaars HAVO-klas was het niveau van de lessenserie in orde. Tijdens de nul- en eindmeting zorgde de grootte van het klaslokaal voor een probleem; de leerlingen konden de tafels nauwelijks uit elkaar schuiven, waardoor ze snel door elkaar afgeleid raakten. Tijdens de eindmeting merkten we op dat de leerlingen vaak minder gemotiveerd waren om een goed antwoord te formuleren, waarmee zij zichzelf konden verbeteren.

Afgezien van deze kanttekeningen kan ook worden gesteld dat de lessenserie heeft bijgedragen aan het vergroten van de historische context met betrekking tot de Eerste Wereldoorlog. Het merendeel van de leerlingen gaf tijdens de lessen aan dat ze met plezier aan de opdrachten hebben gewerkt. Zeker de HAVO-klassen zagen een uitdaging in de vraagstelling van de verschillende prenten en hadden hier zelfs graag nog een les extra aan besteed.

Evaluatie

Het verwerken van de resultaten van de nul- en de eindmeting die we tijdens de lessenserie hebben verkregen verliep zonder problemen. Door gebruik te maken van één en hetzelfde antwoordmodel konden we eenvoudig cijfers koppelen aan de nul- en de eindmeting. Al met al kunnen we stellen dat de resultaten van de nul- en eindmeting zeer nuttig waren. Door het onderzoek uit te voeren op vier verschillende scholen, hebben wij een beeld gekregen van de toename van historisch besef binnen verschillende onderwijsniveaus.

2.5.2 Samenwerkend leren

Vorbereiding

De samenwerkend leren les is door één groepslid gemaakt. Bij deze samenwerkend leren hoort een enquête als meetinstrument. Tijdens de voorbereiding werd het duidelijk dat één groepslid helaas niet de mogelijkheid zou krijgen om deze les uit te voeren. Maar omdat we beschikten over vijf verschillende klassen zouden we genoeg resultaten verkrijgen. Ieder groepslid beschikte over de samenwerkend leren les bestaande uit de opdrachten, PowerPoint en enquête. Tijdens de voorbereiding zijn wij geen andere noemenswaardigheden tegen gekomen.

Uitvoering

Tijdens de uitvoering zijn we bijna geen problemen tegen gekomen. Het enige probleem was wederom dat het niveau voor de VMBO leerlingen te hoog lag. De bijbehorende spotprenten waren voorzien van een in het Engels geschreven bijschrift. Het Engels was te moeilijk om te begrijpen voor deze leerlingen. We hebben tijdens de les dit probleem opgemerkt en meteen de tekst naar het Nederlands vertaald. Hierdoor snapten de leerlingen wel waar het over ging en konden ze de opdrachten maken. Op de samenwerking was niets aan te merken.

De samenwerking tussen de leerlingen verliep voorspoedig. Door gebruik te maken van de PowerPoint behorende bij de opdracht, werd al snel duidelijk wat er van de leerlingen verlangd werd. Hierdoor was het mogelijk snel aan het werk te gaan. De samenstelling van de groepjes nam weinig tijd in beslag door de keuze van de groepsvorming als verantwoordelijkheid van de docent aan te merken. Tegen het einde van de les waren de meeste leerlingen in staat een beknopte, maar duidelijke beschrijving, te geven van beide aangereikte spotprenten.

Evaluatie

Het verwerken van de samenwerkend leren enquête verliep goed. De enquête had maar weinig vragen en was daardoor overzichtelijk. Daarnaast waren het allemaal gesloten vragen waardoor de gegevens gemakkelijk te verwerken waren.

2.5.3 Website

Vorbereiding

De website is door een van onze groepsleden ontwikkeld. Op deze website is er een onderscheid gemaakt in drie opdrachterniveaus. In de voorbereiding konden we daardoor rekening houden met welke opdrachten we zouden voorleggen aan onze leerlingen. Leerlingen met een hoger cognitieniveau konden aan het werk worden gezet met moeilijkere opdrachten dan leerlingen met een lager cognitieniveau. De website zou worden uitgevoerd door drie van de vier groepsleden. Hierdoor kregen we voldoende informatie over het werken met de website.

Uitvoering

De uitvoering van de website heeft voor enthousiasme gezorgd bij de meeste leerlingen, omdat zij graag werkten met multimedia-apparaten. Op alle drie de scholen hebben we ervoor gekozen de leerlingen de opdrachten van het laagste niveau te laten maken. Toch bleek dat ook het niveau van deze opdrachten te hoog lag voor de meeste leerlingen. Dit was zeker het geval voor de leerlingen van het VMBO, maar ook de havisten hebben aangegeven meer uitleg bij de opdrachten nodig te hebben.

Dit neemt overigens niet weg dat de leerlingen het analyseren van deze spotprenten als een uitdaging beschouwden. Zo ontstond tijdens de les een gevoel van opwindning wanneer zij de boodschap van de spotprent eerder begrepen dan hun klasgenoten. Zo riepen de leerlingen uit de HAVO 3 klas van het Grotius College de juiste antwoorden door het lokaal en legden zij uiteindelijk de boodschap van de spotprenten aan elkaar uit.

Evaluatie

De enquête van de website is afgenomen onder een groot aantal leerlingen en leverde dientengevolge genoeg data op. Het verwerken van de enquête heeft geen problemen opgeleverd. Deze bestond uit zes vragen die door hun inhoud eenvoudig te analyseren waren.

Hoofdstuk 3: Onderzoekresultaten

In dit hoofdstuk behandelen we allereerst de gegevens van de nul- en eindmeting en de afgenomen enquêtes bij de samenwerkend leren les en website. Dit zal geschieden per stageschool en per klas alvorens er een gemeenschappelijk beeld gecreëerd kan worden. Vervolgens wordt er aan de hand van het algemeen beeld antwoord gegeven op de afzonderlijke deelvragen en een antwoord gegeven op de hoofdvraag. De stagescholen zijn respectievelijk het Connect College te Echt, het Emma College te Hoensbroek, Grotius College te Heerlen en scholengemeenschap Sint Ursula te Horn.

3.1 Nul- en eindmeting

We beginnen met het verwerken van de gegevens die voort zijn gekomen uit de nul en de eindmeting die iedereen van ons afzonderlijk op zijn of haar stageschool heeft verworven. De cijfers die uit de nul en de eindmeting zijn gerold worden allereerst overzichtelijk in een tabel gepresenteerd. Vervolgens wordt er per klas gekeken naar hoeveel leerlingen vooruit zijn gegaan, hoeveel leerlingen hetzelfde hebben gescoord en hoeveel leerlingen achteruit zijn gegaan. Dit wordt gepresenteerd in een makkelijk te lezen grafiek. Hierbij dienen wij aan te merken dat wij de leerlingen niet met naam benoemen. Daarbij wordt er allereerst per school gekeken naar de resultaten van de afgenomen nul- en eindmeting en wordt er, indien nodig, per school ook een indeling gemaakt per klas.

3.1.1. Connect college te Echt

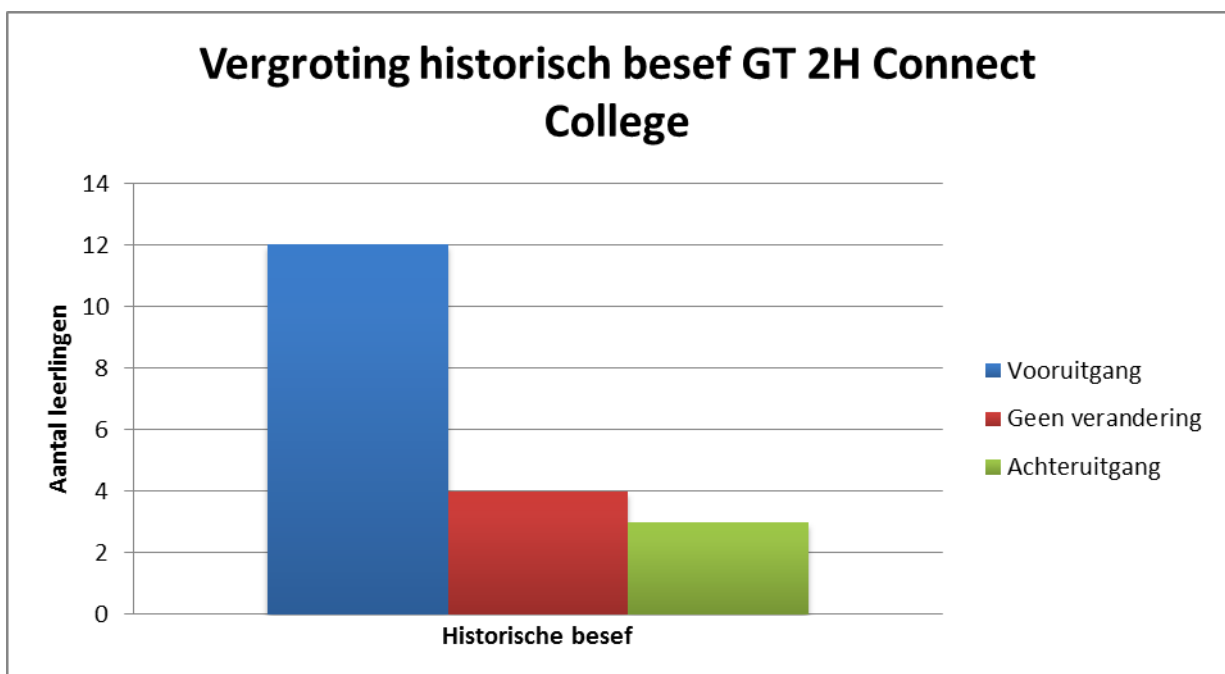
Klas GT 2H is een klas met een eigen woelige geschiedenis. Door een recente schorsing vlak voor de uitvoer van de lessenserie en het weg vallen van de eigen mentor was het duidelijk dat deze groep zich niet goed een houding wist te geven. De groep bestaat uit eenentwintig leerlingen in de leeftijd van dertien tot en met vijftien jaar oud en heeft het niveau VMBO gemengd en theoretische leerweg. De leerlingen hebben deze lessen gevolgd op dinsdagmiddag het vijfde lesuur en op vrijdagochtend het tweede lesuur.

Tabel 1: klas GT 2H

Leerling	Cijfer Nulmeting	Cijfer Eindmeting
Leerling 1	6,7	8,3
Leerling 2	5,6	8,3
Leerling 3	5	5
Leerling 5	3,3	7,2
Leerling 6	3,3	6,7
Leerling 7	4,4	4,4
Leerling 8	7,2	6,7
Leerling 9	2,8	6,1
Leerling 10	5	6,7
Leerling 11	5	3,9
Leerling 12	5,6	8,3
Leerling 13	5,6	7,2
Leerling 14	6,1	5,6

Leerling 15	4,4	6,1
Leerling 16	4,4	5,6
Leerling 17	5	7,2
Leerling 18	6,1	6,1
Leerling 20	5,6	5,6
Leerling 21	1	6,1

Als we naar de tabel met resultaten kijken van de leerlingen uit GT 2H kunnen we zien dat een kleine meerderheid van de leerlingen vooruit is gegaan. De cijfers voor de nulmeting lagen behoorlijk laag voor deze groep die net het hoofdstuk Eerste Wereldoorlog had afgerond en dus over de kennis zou moeten beschikken om deze opdracht te maken. Het plaatsen van de spotprent in de juiste tijd bleek hier vooral het probleem te zijn. Weinig leerlingen plaatsen de spotprent bij de Eerste Wereldoorlog wat terug te zien is in het klassengemiddelde van een 4,9. Als we naar de cijfers van de eindmeting kijken is er duidelijk wel echt iets veranderd. Van de negentien leerlingen die zowel de nulmeting als de eindmeting hebben gemaakt zijn twaalf leerlingen vooruitgegaan in het behaalde cijfer. Acht van deze twaalf leerlingen zijn van een onvoldoende beoordeling bij de nulmeting naar een voldoende beoordeling bij de eindmeting opgeklommen. Helaas zijn er ook drie leerlingen achteruit gegaan in hun beoordeling tijdens het onderzoek. Geen van deze leerlingen is echter van een voldoende naar een onvoldoende afgezaakt. Voor deze leerlingen was het moeilijk dezelfde opdracht die de vorige keer al zo moeilijk was nog een keer met goede moed te beginnen. Dit was te zien aan de houding in de klas en aan de resultaten.

Bij vier van de leerlingen in GT 2H kan men in de grafiek zien dat er geen verandering heeft plaatsgevonden in de behaalde cijfers. Uit de cijfergegevens van deze klas kunnen we

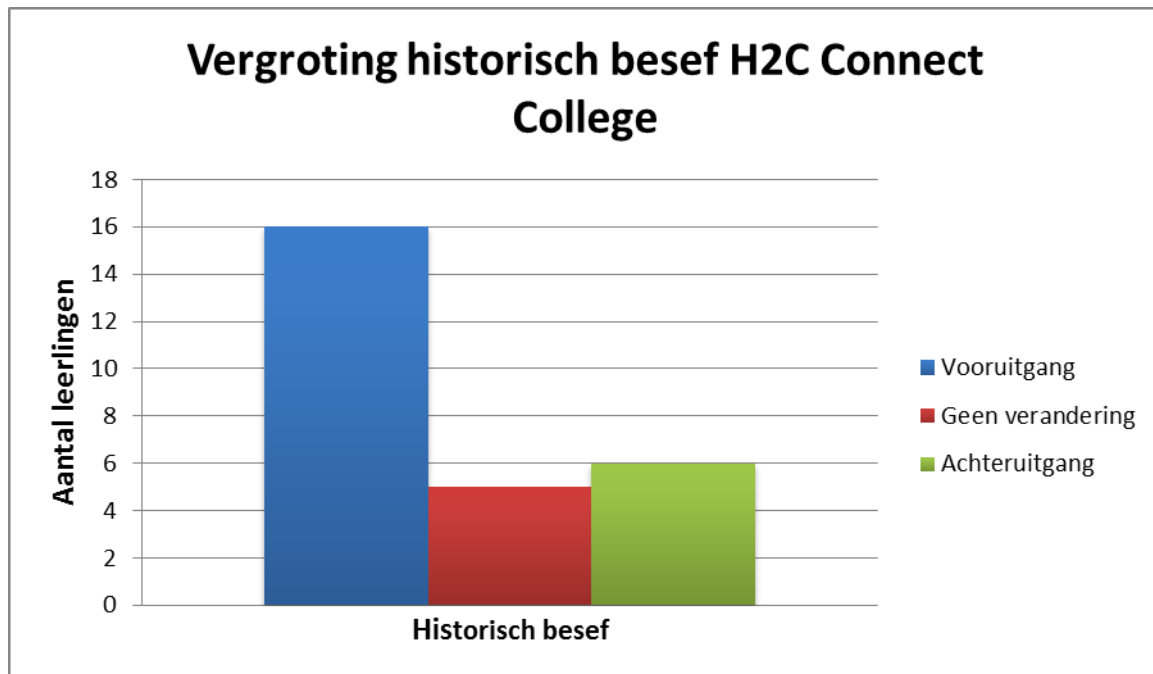
concluderen dat de lessenserie ervoor heeft gezorgd dat de leerlingen van een klassikaal gemiddelde van een 4,9 naar een 6,4 zijn gestegen. Daarnaast heeft de eindmeting voor twaalf individuele cijferverbeteringen gezorgd en hierdoor kunnen we stellen dat bij twaalf van de negentien leerlingen uit deze groep waarschijnlijk het historisch besef is vergroot.

Op het Connect College was het mogelijk om het afstudeeronderzoek in meer dan één klas uit te voeren. De volgende resultaten zijn afkomstig van een tweedejaars HAVO klas bestaande uit achtentwintig leerlingen. Vanwege de grote van de klas is ruis, helaas, altijd in geringe mate aanwezig. De uren waarop deze groep het vak geschiedenis heeft zijn op maandagochtend het vierde uur en op donderdagmiddag het vijfde uur. Als we kijken naar het klassikale gemiddelde van de nulmeting komt deze klas uit op een jammerlijke 5,1. De lessenserie heeft voor de leerlingen gelukkig wel het juiste effect. Hier moet ik echter ook meteen een kanttekening plaatsen bij de uitvoer, aangezien de eerste les ruime tijd voor het vervolg van de lessenserie moest plaats vinden vanwege organisatorische problemen. In de onderstaande tabel zijn de resultaten van deze tweede klas af te lezen.

Tabel 2: klas H2C

Leerling	Cijfer Nulmeting	Cijfer Eindmeting
Leerling 1	6,7	6,1
Leerling 2	3,3	5,6
Leerling 3	6,1	7,8
Leerling 4	5	3,9
Leerling 5	5	6,1
Leerling 6	4,4	7,8
Leerling 7	3,9	7,8
Leerling 8	3,3	3,9
Leerling 9	6,1	7,2
Leerling 10	4,4	5,6
Leerling 12	3,3	5,6
Leerling 13	5,6	8,9
Leerling 14	6,7	6,1
Leerling 15	4,4	5,6
Leerling 16	5,6	4,4
Leerling 17	4,4	6,1
Leerling 18	7,2	6,7
Leerling 19	5	5
Leerling 20	3,9	7,2
Leerling 21	6,7	6,7
Leerling 22	6,1	6,1
Leerling 23	5	6,1
Leerling 24	3,3	2,8
Leerling 25	5,6	5,6
Leerling 26	5,6	5,6
Leerling 27	3,9	5
Leerling 28	7,2	7,8

Het maken van de opdrachten van de lessenserie verliep zonder grote problemen maar wel was het te merken dat de opdrachten misschien een iets te hoog niveau van de leerlingen verlangden waardoor extra uitleg tijdens het maken van de opdrachten soms noodzakelijk was.

Zoals terug te zien is in de grafiek is ook hier een ruime meerderheid van de groep omhoog gegaan in cijfer bij de eindmeting van de lessenserie. Van de zestien leerlingen die vooruit zijn gegaan zijn negen leerlingen van een onvoldoende naar een voldoende opgeklommen. Slechts één leerling van de zes die achteruitgang lieten zien in de eindmeting zakte van een voldoende naar een onvoldoende. Ook in deze groep was er weerstand tegen de eindmeting omdat de leerlingen hier dezelfde moeilijke opdracht moesten maken die eerder ook al zo lastig was.

Desondanks is het klassikale gemiddelde van een 5,1 naar een 6 opgeklommen. Blijkbaar hebben van de achtentwintig leerlingen in deze klas, zestien leerlingen door hard te oefenen hun historisch besef vergroot.

3.1.2 Emma college te Hoensbroek

De lessenserie is uitgevoerd op het Emma College te Hoensbroek bij een tweedejaars VMBO basisklas, 2b1. De klas bestaat uit achttien leerlingen en is dus een kleine klas. Het VMBO bestaat uit vier verschillende leerwegen waarvan basis het laagste niveau is. De leerlingen uit deze basisklas werken echter altijd goed mee en luisteren goed. Het is een prettige klas om les aan te geven.

Per leerling is het cijfer van de nul- en eindmeting berekend. Hierbij moet worden opgemerkt dat van de achttien leerlingen niet iedere leerling zowel de nulmeting als de eindmeting heeft gemaakt. Er is daarom gekozen om alleen de resultaten te nemen van de

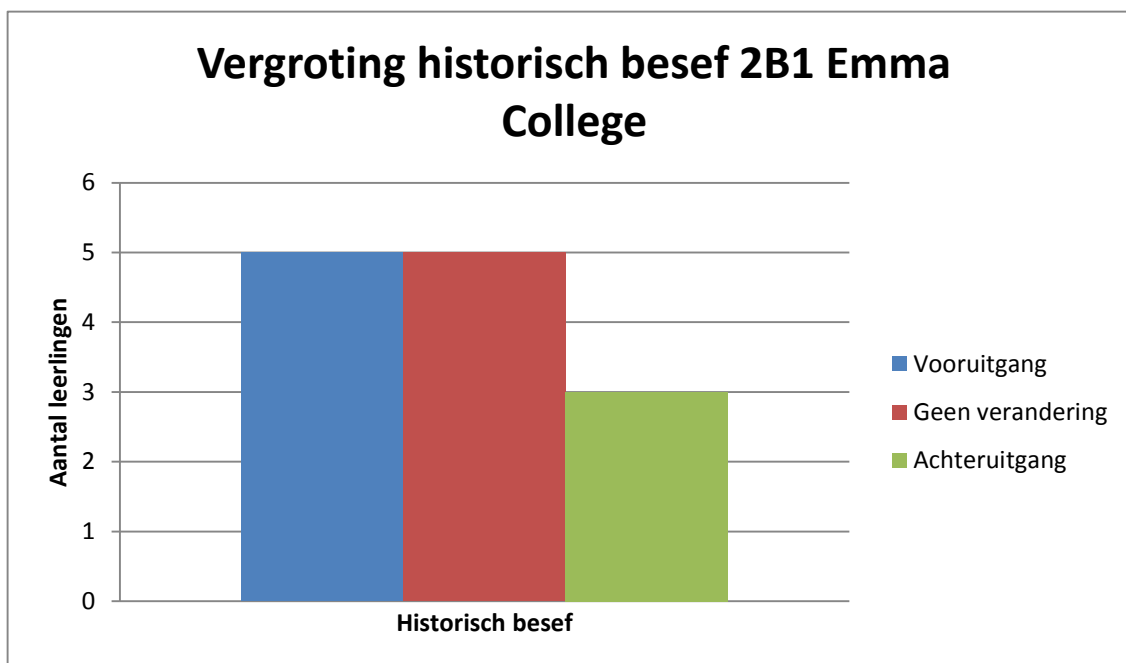
leerlingen die zowel de nulmeting als de eindmeting hebben gemaakt. Vandaar dat er voor deze tweedejaars VMBO klas dertien leerlingen zijn waar wij onze gegevens op baseren.

In de onderstaande tabel zijn de resultaten van de nul- en eindmeting van dertien van de leerlingen uit 2b1 na te lezen.

Tabel 3: klas 2b1

Leerling	Cijfer Nulmeting	Cijfer Eindmeting
Leerling 1	6,1	4,4
Leerling 2	5,5	5,5
Leerling 3	6,6	6,1
Leerling 4	5	5
Leerling 5	4,4	3,8
Leerling 6	2,7	3,3
Leerling 7	5,5	7,2
Leerling 8	3,8	4,4
Leerling 9	3,3	2,7
Leerling 10	3,8	3,8
Leerling 11	4,4	5
Leerling 12	5	3,3
Leerling 13	3,3	4,4

Om in een opslag te kunnen zien of de leerlingen vooruitgegaan zijn en, naar onze mening, meer historisch besef hebben gekregen verwerken we de gegevens in een grafiek. De grafiek toont hoeveel leerlingen bij de eindmeting een hoger punt hebben gekregen, hetzelfde punt of een lager punt. We noemen deze drie categorieën respectievelijk ‘vooruitgang’, ‘geen verandering’ en ‘achteruitgang’. In de grafiek hieronder zijn de resultaten van de tweedejaars VMBO klas 2B1 af te lezen.

Zoals af te lezen is in de grafiek zijn er vijf leerlingen vooruitgegaan en zijn vijf leerlingen achteruitgegaan. Dit is natuurlijk een opmerkelijke uitkomst. Dat betekent dat er vijf leerlingen zijn wier historisch besef is vergroot en die wat hebben gehad aan de extra uitleg over de Eerste Wereldoorlog en het aanleren van het analyseren van spotprenten. Maar dat betekent ook dat er vijf leerlingen zijn die na de extra uitleg en aan het eind van de lessenserie er juist niet op vooruit zijn gegaan. Dit verschil is opmerkelijk te noemen omdat de extra uitleg overduidelijk wel is aangeslagen, anders zouden er helemaal geen leerlingen vooruit zijn gegaan. Dit onderscheid houdt dan ook mogelijk verband met de motivatie van de leerlingen. Leerlingen hebben misschien het idee gehad dat ze bij de eindmeting, die precies hetzelfde is als de nulmeting, minder hun best hoefden te doen omdat ze de meting al een keer hadden gedaan. Andere leerlingen proberen juist beter hun best te doen en gaan vooruit of blijven op hetzelfde niveau steken. Duidelijk is in ieder geval dat de lessenserie is aangeslagen, ten minste bij vijf leerlingen, maar men kan niet stellen dat over het algemeen het historisch besef is vergroot, dit vanwege het feit dat er ook vijf leerlingen zijn die achteruit zijn gegaan en drie leerlingen die op hetzelfde niveau zijn blijven steken. Daarnaast viel op dat het niveau van de lessenserie te moeilijk was voor deze tweedejaars VMBO-basisklas. Het analyseren van de prenten verliep redelijk, maar er ontstonden bij de leerlingen veel onduidelijkheden door onder andere de vraagstelling. De antwoorden van de leerlingen waren vermoedelijk om die reden kort en vaak onvolledig, waardoor het resultaat niet voldoende is. Met betrekking tot deze groep leerlingen kunnen wij concluderen dat het historisch besef niet is toegenomen.

3.1.3 Grotius College te Heerlen

Op het Grotius College is de lessenserie uitgevoerd bij klas H3C (HAVO 3). De lessen door het jaar heen zijn uitgevoerd door een andere docent geschiedenis en wij hebben de mogelijkheid gekregen hier vier lessen uit te voeren over spotprenten. Hoewel deze klas erg druk is, is het ook een gezellige en gemotiveerde klas. Voorafgaand aan het project gaven zij dan ook aan het leuk te vinden eens met iets nieuws aan de slag te gaan en er werd gedurende alle vier de lessen geboeid geluisterd. Deze lessen vonden plaats op maandag en donderdagochtend het derde lesuur. De meeste leerlingen werden door hun enthousiasme voor het onderwerp gemotiveerd.

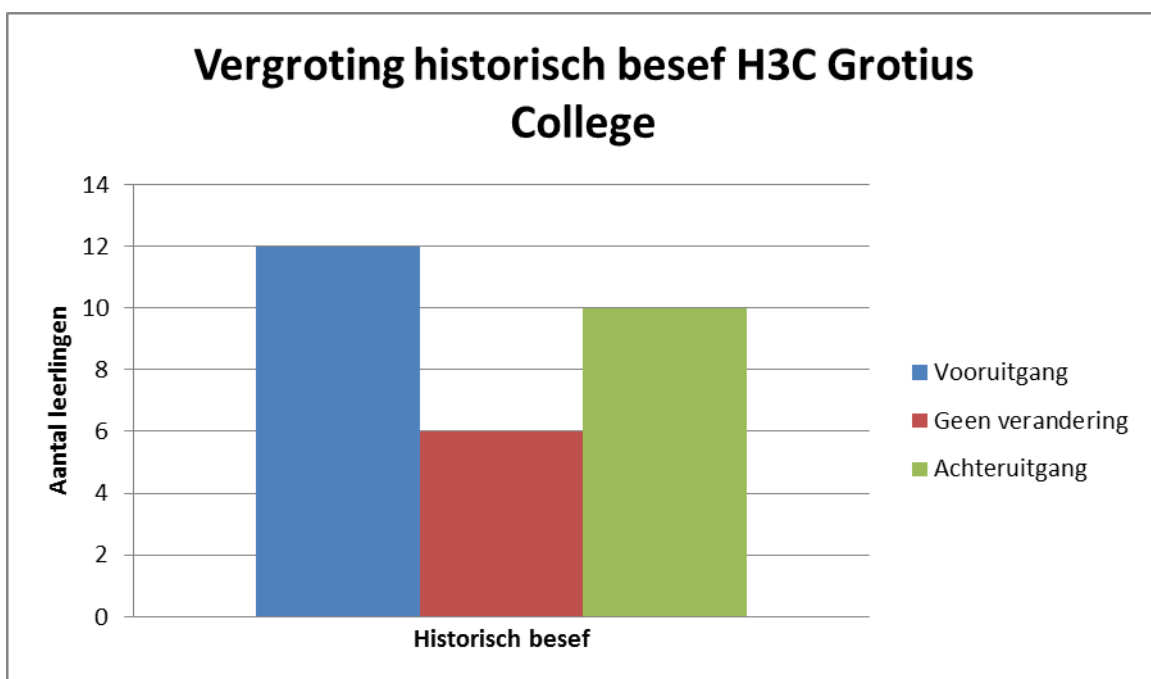
In de onderstaande tabel zijn de resultaten van de nulmeting en de eindmeting van H3C af te lezen.

Tabel 4: Klas H3C

Leerling	Cijfer Nulmeting	Cijfer Eindmeting
Leerling 1	5	6.1
Leerling 2	7.2	7.7
Leerling 3	5.6	6.6
Leerling 4	7.8	6.7
Leerling 5	7.8	8.9
Leerling 6	6.7	5.6
Leerling 7	7.2	6.1
Leerling 8	6.1	5.6
Leerling 9	5.6	5.6
Leerling 10	5.6	4.4
Leerling 11	5	5.6
Leerling 12	3.9	4.4
Leerling 13	5	5.6
Leerling 14	6.1	6.1
Leerling 15	6.1	6.1
Leerling 16	7.2	6.7
Leerling 17	7.8	6.7
Leerling 18	8.3	6.7
Leerling 19	5	5
Leerling 20	3.9	5.6
Leerling 21	-	7.8
Leerling 22	3.9	2.8
Leerling 23	5.6	5.6
Leerling 24	6.1	6.7
Leerling 25	6.1	6.7
Leerling 26	6.7	5
Leerling 27	3.3	6.7
Leerling 28	4.4	5.6
Leerling 29	7.8	7.8

Het maken van de nulmeting verliep in stilte, al waren de omstandigheden niet ideaal. Het lokaal is erg klein en er waren maar net genoeg stoelen voor de aanwezige leerlingen (de klas telt eenendertig leerlingen). Daarnaast werd bij de tweede nulmeting buiten op de binnenplaats een grote tent met 'tribune' opgebouwd, wat zorgde voor onnodige afleiding. Bij de eerste nulmeting waren drie leerlingen afwezig, waardoor in de grafiek over de vooruitgang het totaal aantal leerlingen achtentwintig is.

Deze omstandigheden zouden de teleurstellende vooruitgang in de resultaten kunnen verklaren. Zoals al eerder beschreven ontbrak het veel leerlingen aan motivatie om met twee keer dezelfde opdracht aan het werk te gaan. Het gemiddelde cijfer voor de beide nulmetingen is een zes, waarbij een aantal leerlingen hiertegenover flink naar boven, maar ook naar onder toe afsteken. Bij bestudering van de antwoorden van de leerlingen die vooruit zijn gegaan valt op dat met name de eerste zes vragen beter worden gemaakt. Helaas blijkt het vervolgens bij de meeste leerlingen erg lastig om aan die informatie een conclusie te verbinden. Bij de leerlingen die achteruit zijn gegaan valt vooral op dat ze kortere antwoorden hebben genoteerd bij de eindmeting in vergelijking met de nulmeting. Dit resulteert in lagere cijfers, omdat een goede uitleg dus ontbreekt. Naar onze mening is gebrek aan motivatie bij deze leerlingen hiervan de voornaamste oorzaak.

Uit deze meting kan geconcludeerd worden dat het gemiddelde cijfer bij deze HAVO 3 klas gelijk is gebleven. Kijken we naar de grafiek dan zien we dat bij twaalf leerlingen er sprake is van vooruitgang in hun cijfer en bij tien leerlingen is er sprake van een achteruitgang. Helaas kan hieruit niet worden geconcludeerd dat het historisch besef bij deze twaalf leerlingen is vergroot, omdat bij de meeste leerlingen voornamelijk de eerste zes vragen beter zijn gemaakt. De leerlingen hebben geleerd beter te kijken naar de spotprent (voorafgaand aan de analyse, oftewel het trekken van een conclusie bij een spotprent). Het stappenplan van

de spotprentwijzer kan hieraan bijgedragen hebben, maar de harde cijfers om dit te bewijzen ontbreken.

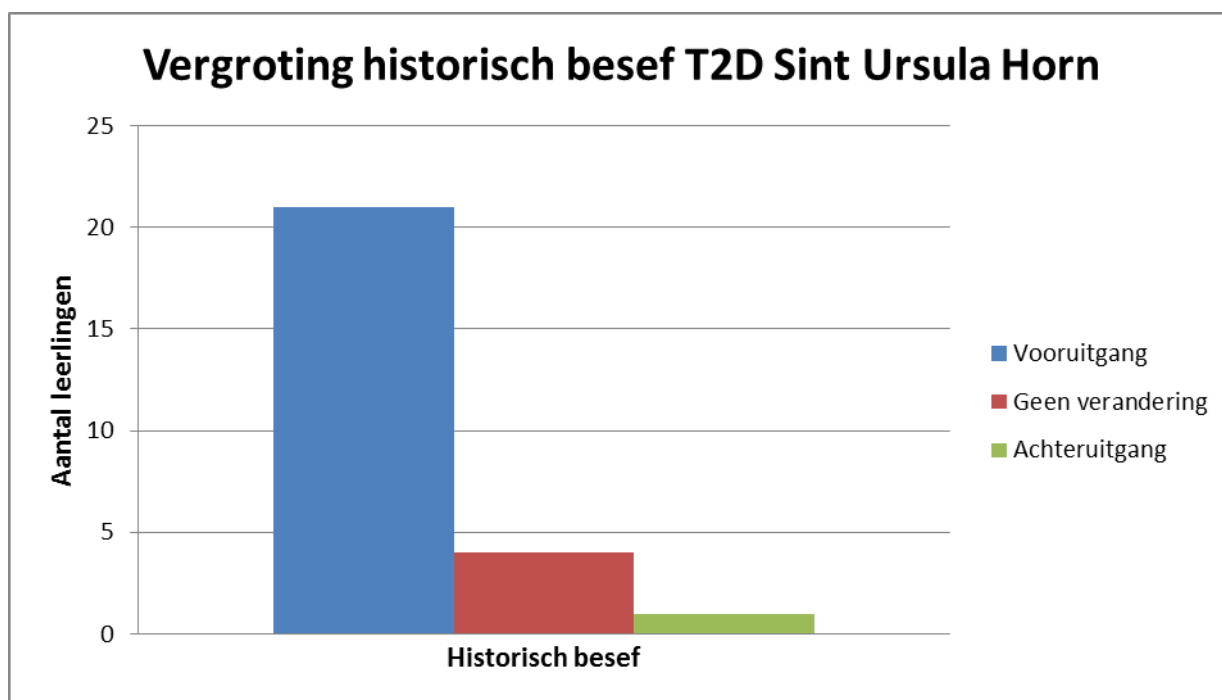
3.1.4 Sint Ursula te Horn

Voor het onderzoek is er gebruik gemaakt van een VMBO-t klas uit het tweede studiejaar. De klas staat bekend om een goede werkhouding en een drang naar presteren en leren. De nulmeting en eindmeting van de lessenserie zijn uitgevoerd door klas T2D. In de onderstaande tabel kan men bij alle leerlingen die zowel bij de nul als de eindmeting aanwezig waren het eerste en het laatste cijfer zien.

Tabel 5: klas T2D

Leerling	Cijfer Nulmeting	Cijfer Eindmeting
Leerling 1	7,2	8,9
Leerling 2	7,2	8,3
Leerling 3	5	8,3
Leerling 4	6,1	7,8
Leerling 5	6,1	7,8
Leerling 6	7,2	8,3
Leerling 7	8,3	7,8
Leerling 8	6,7	8,3
Leerling 9	5,6	8,3
Leerling 10	7,2	8,3
Leerling 11	7,2	8,3
Leerling 12	6,7	7,8
Leerling 13	7,2	8,3
Leerling 14	7,2	7,2
Leerling 15	6,1	6,7
Leerling 16	5,6	8,3
Leerling 17	8,3	8,3
Leerling 18	7,2	7,2
Leerling 19	7,2	7,2
Leerling 20	5,6	8,3
Leerling 21	5,6	8,9
Leerling 22	5,6	7,2
Leerling 23	5	8,3
Leerling 24	4,4	7,8
Leerling 25	7,2	8,9
Leerling 26	6,2	6,7

De gegevens van de bovenstaande tabel zijn verwerkt in een makkelijk te lezen grafiek. De grafiek toont de hoeveelheid leerlingen die vooruit zijn gegaan, die precies hetzelfde hebben gescoord en de leerlingen die achteruit zijn gegaan.

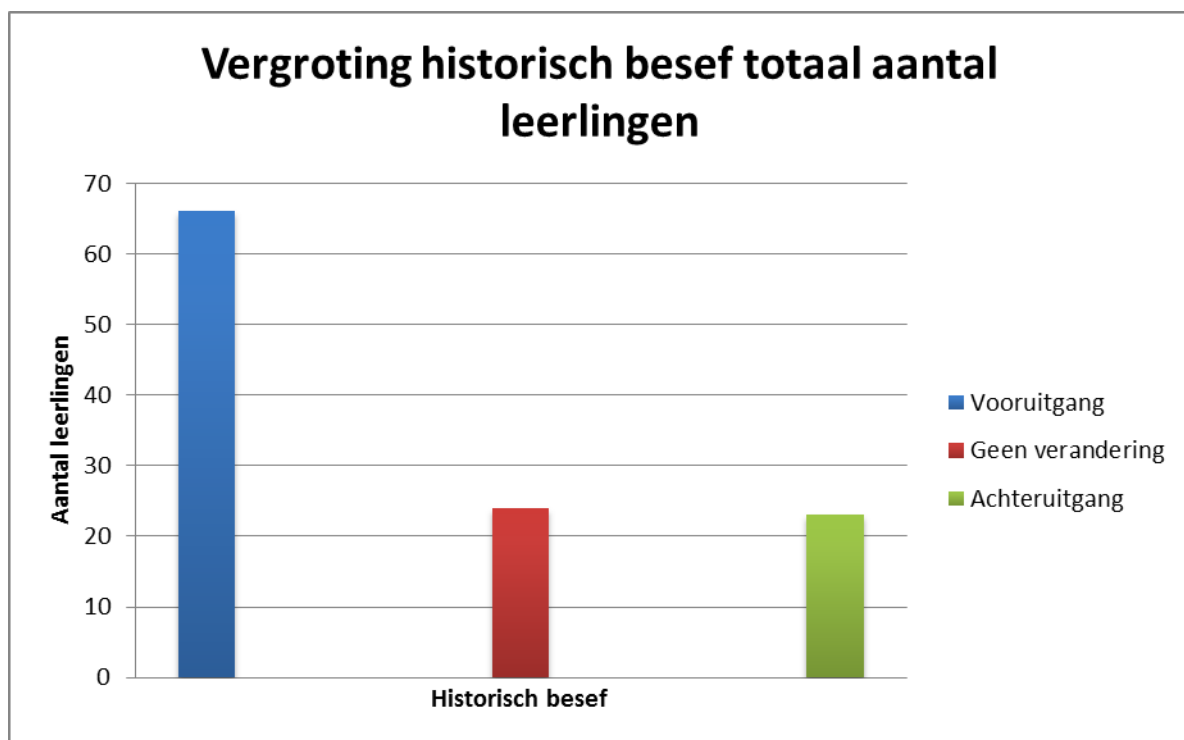
Als we kijken naar de tabel dan valt hieruit af te lezen dat het gemiddelde cijfer van de tweede meting, de eindmeting, aanzienlijk hoger ligt dan bij de nulmeting. Waar bij de nulmeting nog enkele leerlingen onvoldoende scoorden, scoorden alle zeventwintig leerlingen bij de eindmeting een ruime voldoende. De meeste leerlingen (zie tabel) gingen in het cijfer omhoog. Een enkeling zag zijn cijfer dalen en slechts drie leerlingen zagen hun punt gelijk blijven. Deze gegevens zijn ook goed af te lezen in de grafiek. Deze geeft duidelijk aan dat er ruim eenentwintig leerlingen zijn die erop vooruit zijn gegaan.

Deze grote vooruitgang kan verklaard worden uit de gemotiveerde werkhouding van de leerlingen. De leerlingen hebben serieus gewerkt en volledige antwoorden gegeven. Desalniettemin hebben veel leerlingen aangegeven dat de bronnen van het werkblad moeilijk waren. Het werkblad is echter van het niveau HAVO-VWO. Door hier en daar tekst en begrippen nader uit te leggen, waren ook deze leerlingen in staat om de eenvoudige prenten te analyseren. Voorlopig kan ik concluderen dat het gebruik van de lessenserie en het aanleren van het analyseren van spotprenten ertoe heeft bijgedragen dat het historisch besef bij bijna alle leerlingen uit deze T2D klas is toegenomen.

3.1.5 Gezamenlijke conclusie

In de voorgaande paragrafen van dit verslag zijn de resultaten van de verschillende metingen per school weergegeven. In deze secties zijn tevens conclusies getrokken per onderzoeksgroep. Hieronder zal een aantal algemene conclusies gegeven worden met betrekking tot de verschillende tijdens het onderzoek gehanteerde meetinstrumenten. De lessenserie is uitgevoerd op vier verschillende stagescholen en in vijf verschillende klassen. De niveaus variëren van VMBO basis tot aan het HAVO. De resultaten van de verschillende leerlingen afkomstig van verschillende scholen zijn verwerkt in de onderstaande grafiek. Hierbij is gekeken naar de 'totale' voor- en achteruitgang van het

historisch besef. In de grafiek zijn ook de leerlingen opgenomen die in resultaat niet vooruit zijn gegaan. Aan de hand van deze eenvoudige grafiek kan men een aantal conclusies trekken over de toename van het historisch besef door gebruik te maken van een lessenserie. Uit de onderstaande grafiek blijkt, dat het overgrote deel van de leerlingen vooruit is gegaan in de resultaten. De meeste leerlingen hebben dus een hoger resultaat geboekt voor de eindmeting dan voor de nulmeting. Uit gesprekken met leerlingen blijkt, dat het afnemen van twee keer dezelfde toets voor weinig uitdaging zorgt. Vooral de leerlingen die gemotiveerd zijn te werken voor het vak geschiedenis, tonen bij een tweede meting aan nogmaals over de eigen antwoorden na te denken. Andere leerlingen geven veelal dezelfde antwoorden. In verhouding tot het totaal aantal leerlingen zijn er relatief weinig leerlingen in resultaten achteruitgegaan.

Uit de grafiek kan men dus opmaken dat het historisch besef bij de meeste leerlingen, ruim vijfenzestig, is verbeterd. De lessenserie heeft dus zeer waarschijnlijk een positief effect gehad op de leerprestaties en het historisch besef van middelbare scholieren.

3.2 Samenwerkend leren

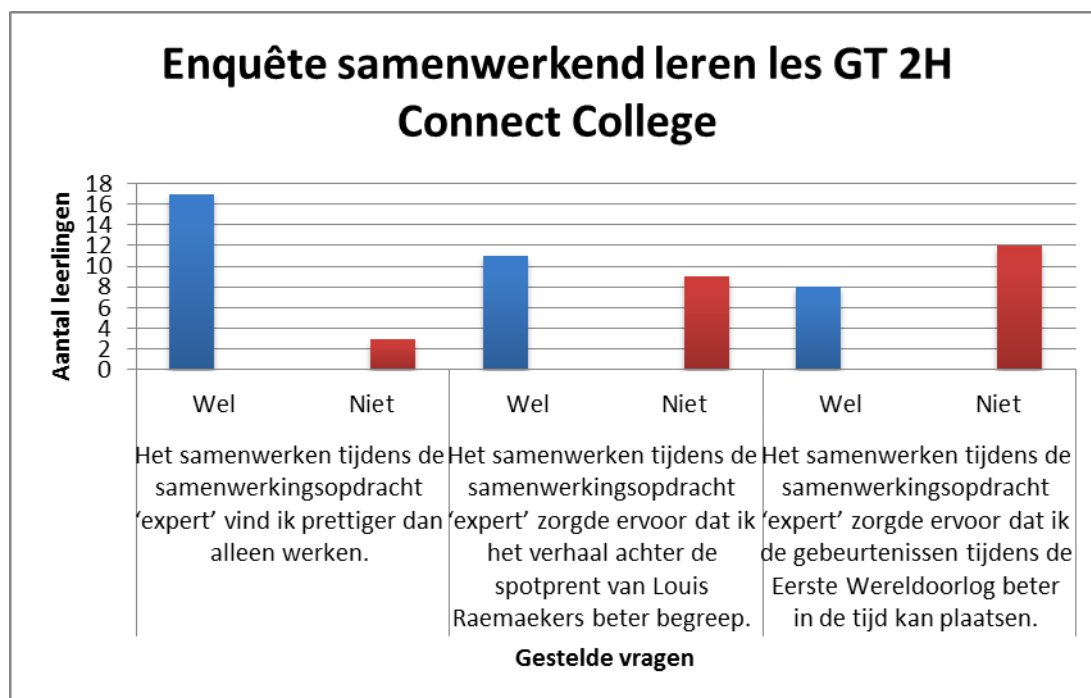
De verwerking van de resultaten van de samenwerkend leren les verloopt anders dan de verwerking van de resultaten van de lessenserie. Dit omdat er bij de samenwerkend leren les geen cijfer gekoppeld is aan het werk van de leerlingen, maar een enquête is afgenomen waarin naar de voorkeur van de leerlingen werd gevraagd. Deze enquête is aan het eind van de les uitgedeeld en diende door alle leerlingen ingevuld te worden. De enquête behelsde drie vragen waarop de leerlingen met wel of met niet konden antwoorden. De vragen waren gericht op de meerwaarde van samenwerken. Worden prenten beter geanalyseerd als leerlingen samen mogen werken? Kunnen de leerlingen gebeurtenissen beter in de tijd plaatsen indien er samenwerking plaatsvindt? Met andere woorden: wordt samenwerking als nuttig ervaren en draagt samenwerking op die manier bij aan het vergroten van historisch besef?

De enquêtevragen worden wederom per school en per klas verwerkt in een overzichtelijke grafiek met de bijbehorende conclusie.

3.2.1 Connect College te Echt

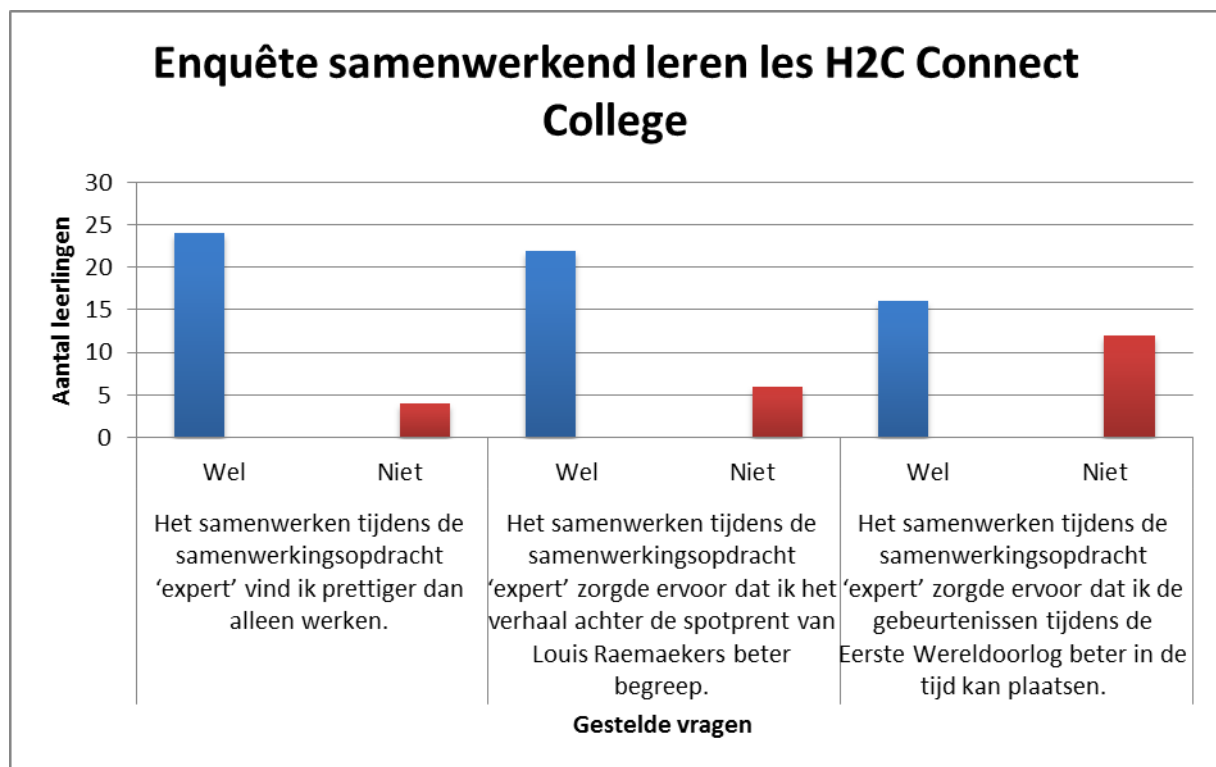
De uitvoering van de samenwerkend leren les op het Connect College heeft plaatsgevonden bij een VMBO 2 en een HAVO 2 klas. Beide klassen hebben deze les geëvalueerd door middel van een enquête. De samenwerkend leren les is een vervolg op de lessenserie, maar de beoordeling via de enquête staat los van de lessenserie.

In de klas GT 2H is de samenwerkend leren les uitgevoerd op 19 april 2013. In de onderstaande grafiek is te zien hoe de leerlingen van GT 2H de drie vragen van de enquête hebben beantwoord. De antwoordkeuzes op de vraag waren wel of niet.

Aan de bovenstaande grafiek is af te lezen dat zeventien leerlingen met 'wel' hebben geantwoord op de eerste vraag van de enquête. Op deze eerste vraag: "Het samenwerken tijdens de samenwerkingsopdracht 'experts' vind ik prettiger dan alleen werken", antwoordden drie leerlingen met 'niet'. Op de tweede vraag reageerden de leerlingen eveneens positief. Elf leerlingen antwoorden met 'wel' op de vraag of de samenwerkingsopdracht ervoor zorgde dat de leerling het verhaal achter de spotprenten van Louis Raemaekers beter begreep. Negen leerlingen antwoorden op deze vraag met 'niet'. Op de derde vraag: "Het samenwerken tijdens de samenwerkingsopdracht 'expert' zorgde ervoor dat ik de gebeurtenissen tijdens de Eerste Wereldoorlog beter in de tijd kan plaatsen" antwoordden acht leerlingen met 'wel' en twaalf leerlingen met 'niet'. Deze groep leerlingen heeft al eerder kennis gemaakt met het onderwerp 'De Eerste Wereldoorlog' en zal hierdoor zelf al verder gevorderd zijn met het plaatsen van gebeurtenissen in deze specifieke periode.

In de klas H2C is de samenwerkend leren les uitgevoerd op 22 april 2013. In de onderstaande grafiek is te zien hoe de leerlingen van H2C de drie vragen van de enquête hebben beantwoord. Ook hier waren de antwoordmogelijkheden 'wel' of 'niet'.

Aan de grafiek is af te lezen dat vierentwintig leerlingen met 'wel' hebben geantwoord op de eerste vraag van de enquête. Op deze eerste vraag: "Het samenwerken tijdens de samenwerkingsopdracht 'experts' vind ik prettiger dan alleen werken", antwoordden vier leerlingen met 'niet'. Op de tweede vraag reageerden ook in deze klas de leerlingen positief. Tweeëntwintig leerlingen antwoorden met 'wel' op de vraag of de samenwerkingsopdracht ervoor zorgde dat de leerling het verhaal achter de spotprenten van Louis Raemaekers beter

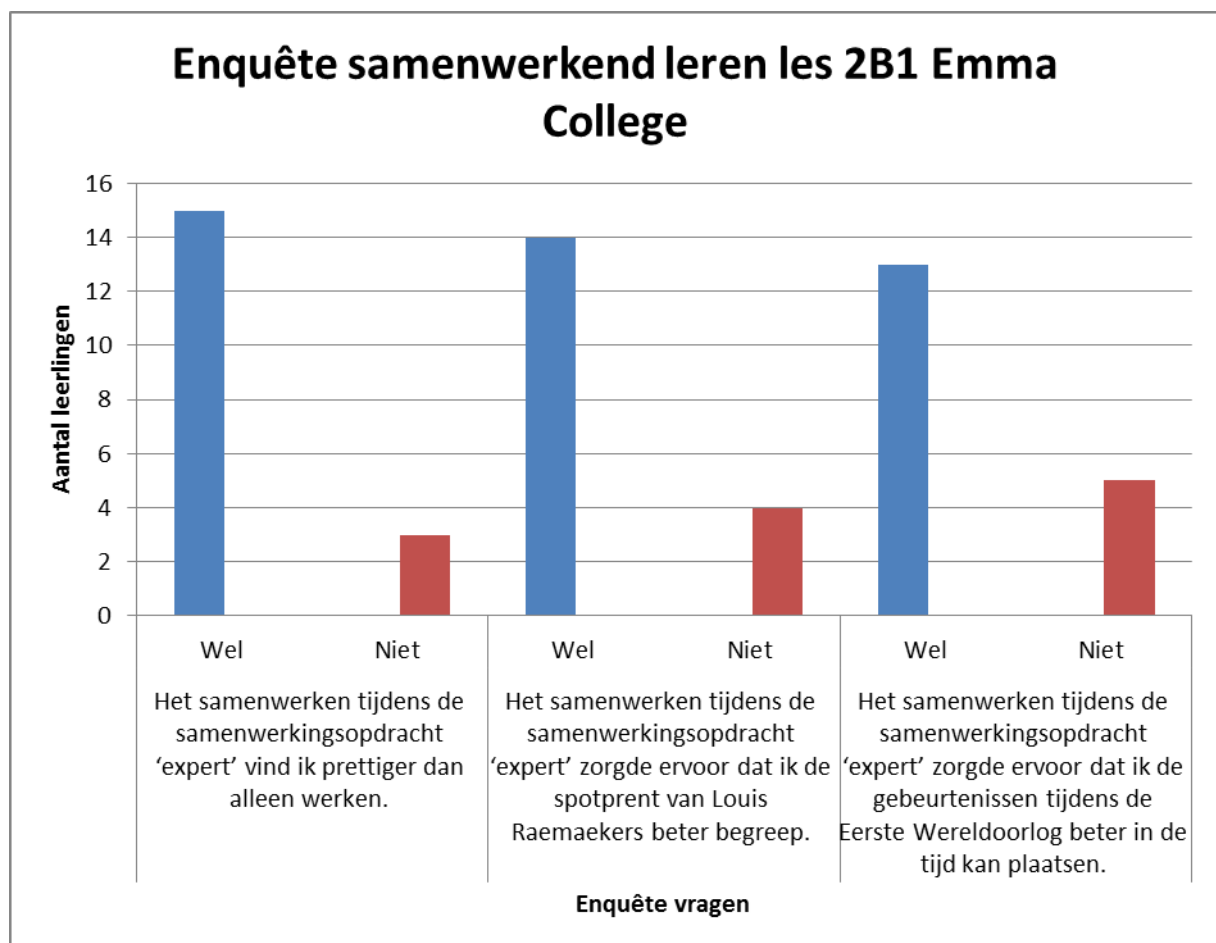
begreep. Zes leerlingen antwoordden op deze vraag met 'niet'. Op de derde vraag: "Het samenwerken tijdens de samenwerkingsopdracht 'expert' zorgde ervoor dat ik de gebeurtenissen tijdens de Eerste Wereldoorlog beter in de tijd kan plaatsen" antwoordden zestien leerlingen met 'wel' en twaalf leerlingen met 'niet'.

Als je de laatste vraag vergelijkt met het gegeven antwoord in de klas GT 2H is terug te zien dat een klas die weinig tot geen voorkennis van de Eerste Wereldoorlog heeft wel positief reageert op de werkvorm 'expert'.

3.2.2 Emma College te Hoensbroek

De uitvoering van de samenwerkend leren les heeft op het Emma College natuurlijk ook plaatsgevonden bij de tweedejaars VMBO-basisklas, 2B1. De leerlingen hebben aan de hand van de enquête antwoord gegeven op drie verschillende vragen waarbij de leerlingen hun mening over het samenwerken konden uitspreken. In tegenstelling tot de lessenserie beschikken we bij de samenwerkend leren les niet over de resultaten van dertien leerlingen, maar over resultaten van alle achttien leerlingen uit 2B1. Omdat de samenwerkend leren enquête alleen betrekking heeft op de samenwerkend leren les vormt dit gegeven echter geen probleem.

In de onderstaande grafiek vallen de antwoorden op alle drie de vragen van de samenwerkend leren enquête af te lezen.

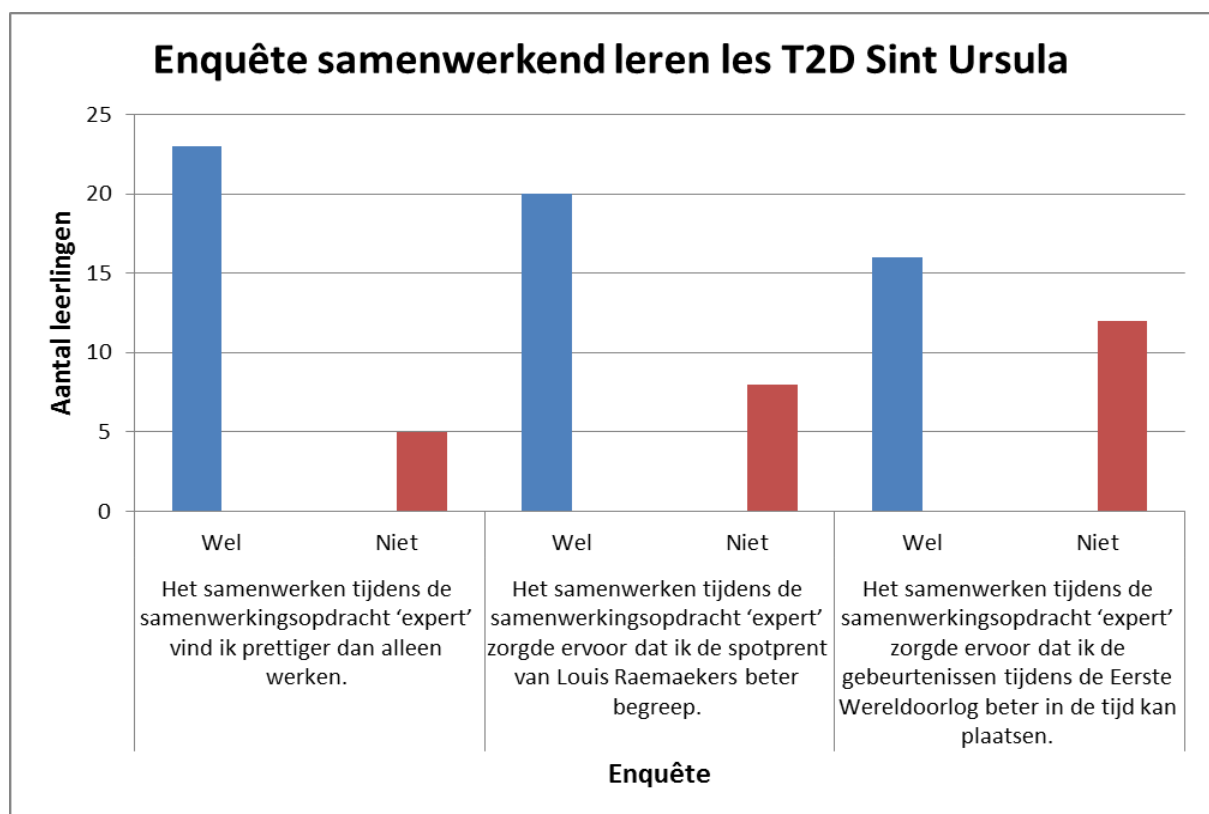

Aan de grafiek is af te lezen dat vijftien leerlingen ‘wel’ hebben geantwoord op de eerste vraag: of ze samenwerken prettiger vinden dan alleen werken. Drie leerlingen gaven aan dat ze liever alleen werken. Bij de tweede vraag geven veertien leerlingen aan dat ze door de samenwerking de spotprenten van Louis Raemaekers beter begrepen. Vier leerlingen geven aan dat het hen niet heeft geholpen. En bij de laatste vraag geven dertien leerlingen aan dat ze door de samenwerking de gebeurtenissen tijdens de Eerste Wereldoorlog beter in de tijd kunnen plaatsen. Vijf leerlingen geven aan dat het hen niet heeft geholpen.

De conclusie die men uit deze grafiek kan trekken is dat de meeste leerlingen baat hebben bij het samenwerken en het historisch besef ermee wordt vergroot. Niet alleen gaat bij de meeste leerlingen de voorkeur uit naar samenwerken, maar de meeste leerlingen hebben ook minder moeite met het analyseren van spotprenten en met het plaatsen van de gebeurtenissen in de tijd. De samenwerking draagt dus bij aan het beter analyseren van de spotprenten en aan het beter plaatsen van gebeurtenissen in de tijd en heeft daardoor bijgedragen aan het vergroten van het historisch besef bij de leerlingen.

3.2.3 Sint Ursula te Horn

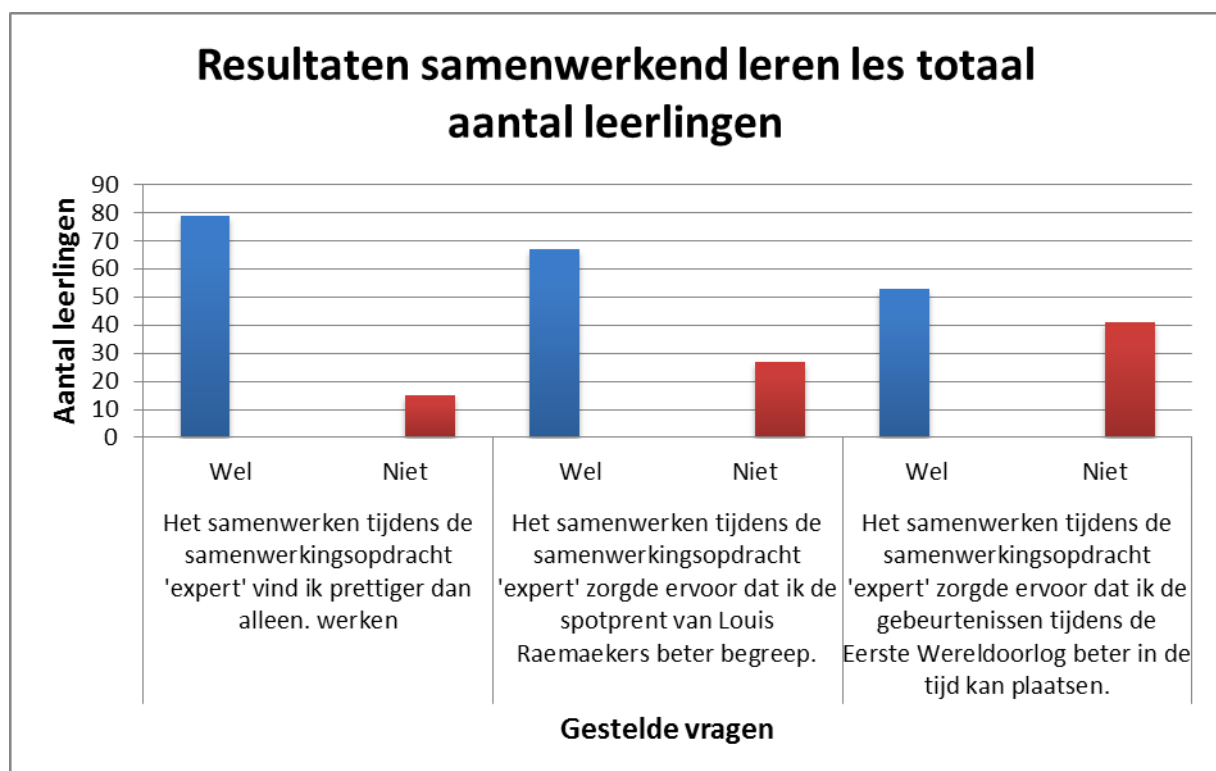
De samenwerkend leren les is uitgevoerd in klas T2D. Voor de samenwerkend leren les is gebruik gemaakt van dezelfde groep leerlingen als tijdens de lessenserie. De leerlingen zijn gemotiveerd aan het werk gegaan. Tijdens de samenwerkend leren les waren ruim achtentwintig leerlingen aanwezig. Na afloop van de samenwerkend leren les hebben de leerlingen een enquête ingevuld met betrekking tot de les. In de onderstaande tabel is af te lezen hoe de leerlingen de samenwerkend leren les hebben beoordeeld.

De meeste leerlingen, drieëntwintig van de achtentwintig, geven aan dat zij samenwerken prettiger vinden dan alleen werken. De meerderheid zegt bovendien dat ze de verhalen van de Eerste Wereldoorlog beter begrijpen door met elkaar samen over de spotprenten te praten. Van de achtentwintig leerlingen hebben drieëntwintig leerlingen aangegeven de spotprenten van Louis Raemaekers beter te begrijpen door gebruik te maken van de expertmethode. De goede werkhouding van de leerlingen kan verklaren waarom de samenwerkend leren les in diens hoedanigheid als positief is beoordeeld. De leerlingen waren gedurende de hele les druk met elkaar in de weer. Moeilijke begrippen en afbeeldingen werden aan elkaar uitgelegd/verduidelijkt. Samenwerkend leren heeft bij deze klas een positief effect op de cognitieve ontwikkeling van de leerlingen. Bij de Engelse teksten is er een verduidelijking gegeven door de docent. Deze extra informatie zorgde ervoor dat de leerlingen erin slaagden de spotprenten te analyseren en aan elkaar uit te leggen. Aan het einde van de les waren de leerlingen in staat om willekeurig één van de twee spotprenten aan de klas uit te leggen. Hieruit kunnen we concluderen dat het historisch besef bij de leerlingen zeer waarschijnlijk is toegenomen.

3.2.4 Gezamenlijke conclusie

Hieronder zal in het kort een algemene conclusie worden gegeven t.a.v. het verbeteren van het historisch besef door samenwerkend leren. De samenwerkend leren les is uitgevoerd op drie stagescholen en in vier verschillende klassen. De algemene omstandigheden waarin het onderzoek heeft plaatsgevonden, zijn beschreven in de secties waarin aandacht is besteed aan het onderzoek en de conclusies per school.

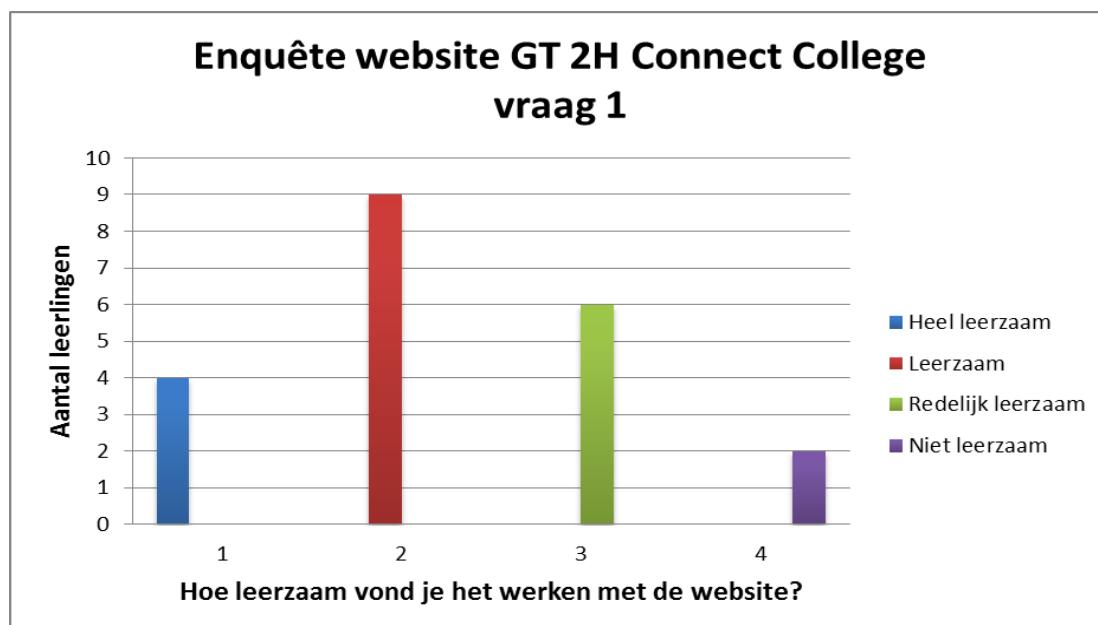

In de bovenstaande grafiek zijn de drie vragen uit de enquête van de drie scholen samen verwerkt. Uit de enquête blijkt dat het overgrote deel van de leerlingen het samenwerken fijner vindt dan individueel werken. Coöperatief leren wordt door de zo'n negenenzeventig leerlingen positiever beoordeeld dan individueel werken. Achteenzeventig leerlingen hebben aangegeven dat ze de spotprenten door het samenwerken beter begrepen. Dit kan verklaard worden uit de positieve resultaten die geboekt worden door coöperatief leren. Coöperatief leren zorgt voor het ontwikkelen van cognitieve en sociaal-emotionele vaardigheden.²⁶ Er is geen significant verschil te zien tussen het aantal leerlingen dat aangeeft de gebeurtenissen van de Eerste Wereldoorlog beter te begrijpen door samenwerkend leren en leerlingen die aangegeven de situaties niet beter te begrijpen. De conclusie die men uit deze grafiek kan trekken is dat de meeste leerlingen baat hebben bij het samenwerken en het historisch besef ermee wordt vergroot. Niet alleen gaat bij de meeste leerlingen de voorkeur uit naar samenwerken, maar de meeste leerlingen hebben ook minder moeite met het analyseren van spotprenten en met het plaatsen van de gebeurtenissen in de tijd. De samenwerking draagt dus bij aan het beter analyseren van de spotprenten. Men kan echter niet stellen dat de situaties uit de Eerste Wereldoorlog beter worden begrepen door het samenwerken.

3.3 Website

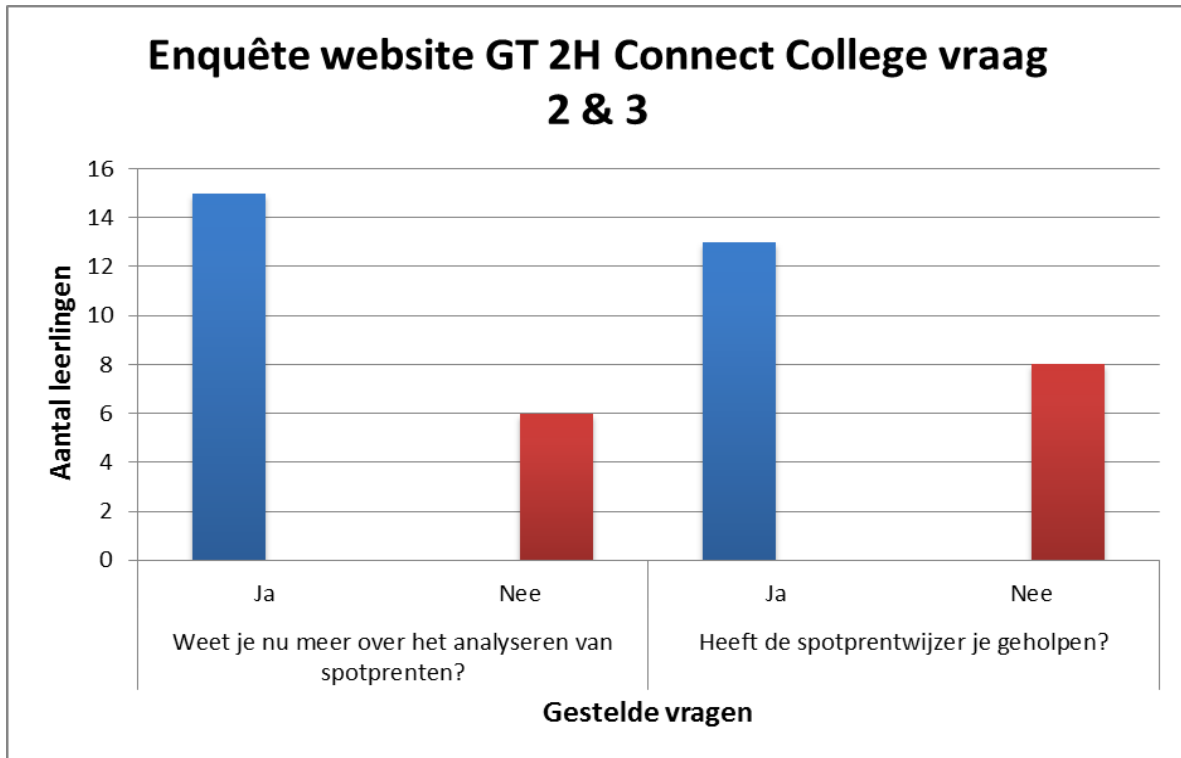
3.3.1 Connect College te Echt

De uitvoering van de les via de website is alleen uitgevoerd met de klas GT 2H. De evaluatie van deze les heeft plaatsgevonden door middel van een enquête. Deze enquête is te uitgebreid om in één enkele grafiek te verwerken, vandaar dat wij ervoor hebben gekozen om deze in drie grafieken op te splitsen.

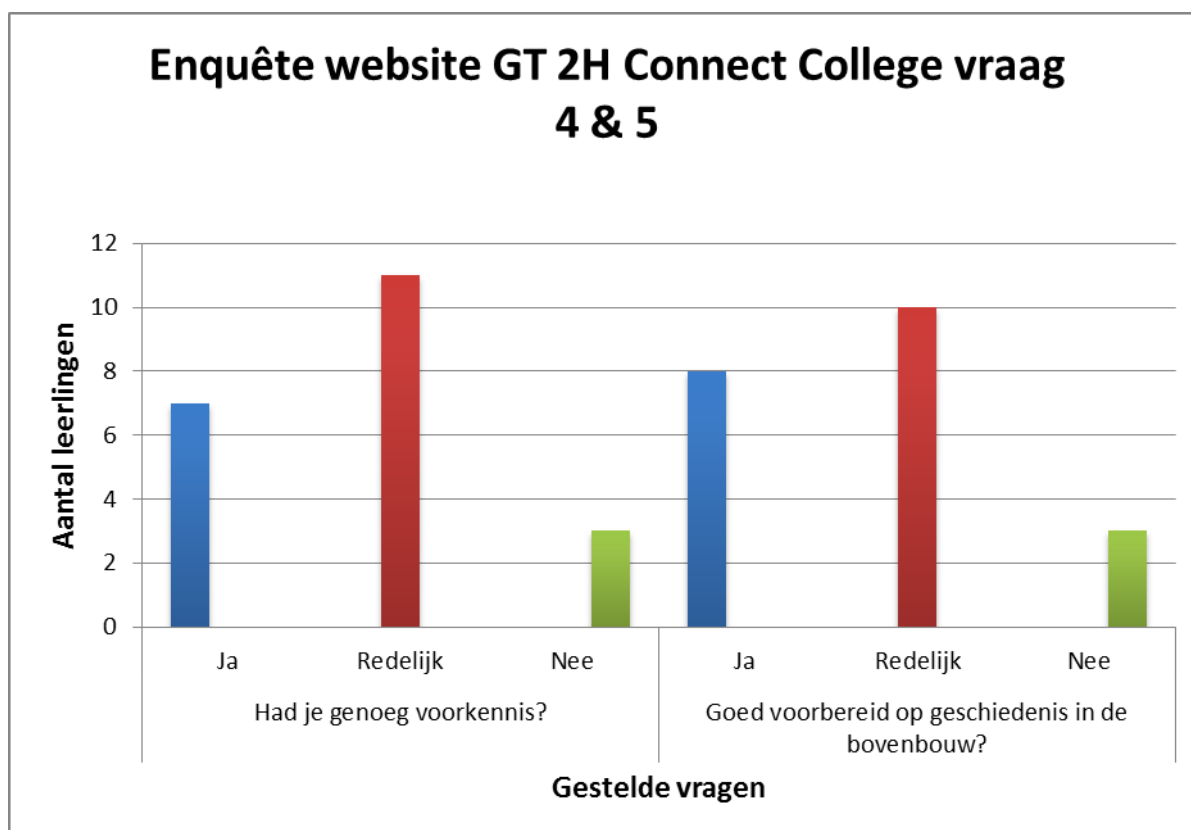

²⁶ Förrer, M., Kenter, B., Veenman, S. (2000). Coöperatief Leren in het basisonderwijs. Amersfoort: CPS.

Uit de bovenstaande grafiek is af te leiden dat een meerderheid van de groep het werken met de website als positief en leerzaam heeft ervaren. Vier van de eenentwintig leerlingen hebben geantwoord het werken met de website als heel leerzaam te ervaren. Negen van de eenentwintig leerlingen vinden het werken met de website leerzaam en zes leerlingen geven aan het werken met de website redelijk leerzaam te vinden. Slechts twee leerlingen van de groep vonden het werken met de website niet leerzaam.

Op de volgende twee vragen konden de leerlingen met 'ja' of 'nee' antwoorden. Hierbij is terug te zien dat bij de tweede vraag: 'Weet je nu meer over het analyseren van spotprenten?', vijftien leerlingen het antwoord 'ja' geven. Zes leerlingen geven aan dat ze na het werken met de website niet méér weten over het analyseren van spotprenten. Bij de derde vraag van de enquête: 'Heeft de spotprentwijzer je geholpen?', geven dertien leerlingen aan dat de spotprentwijzer heeft geholpen en acht leerlingen dat de spotprentwijzer (zowel op papier als via de website) niet heeft geholpen.

Bij de laatste twee vragen van de enquête hadden de leerlingen drie antwoordmogelijkheden, namelijk 'ja', 'redelijk' en 'nee'. Bij vraag vier van de enquête: 'Had je genoeg voorkennis', gaven zeven leerlingen aan over genoeg voorkennis te beschikken. Elf leerlingen van de groep gaven aan een redelijke voorkennis te bezitten en drie leerlingen gaven aan te weinig voorkennis te hebben voor de opdrachten van de website.

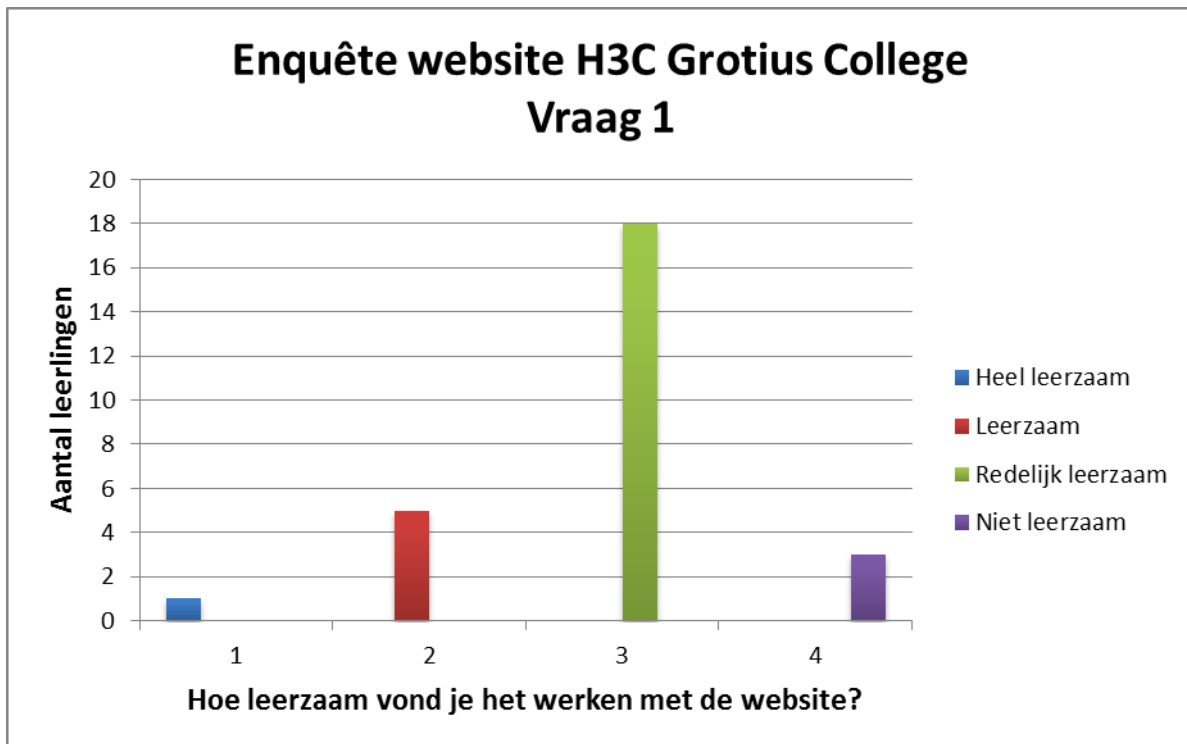
Bij de vijfde vraag van de enquête: 'Ben je goed voorbereid op de geschiedenislessen in de bovenbouw?', gaven acht leerlingen aan hier goed op te zijn voorbereid. Tien leerlingen geven aan er redelijk klaar voor te zijn en drie leerlingen geven aan nog niet klaar te zijn voor geschiedenislessen in de bovenbouw.

De antwoorden op de enquête zijn in het algemeen positief tot redelijk positief beantwoord. De groep geeft de les met de website een gemiddelde van 6,9. Met deze ruime voldoende geven de leerlingen aan de opdrachten op de website als nuttig en leerzaam te ervaren.

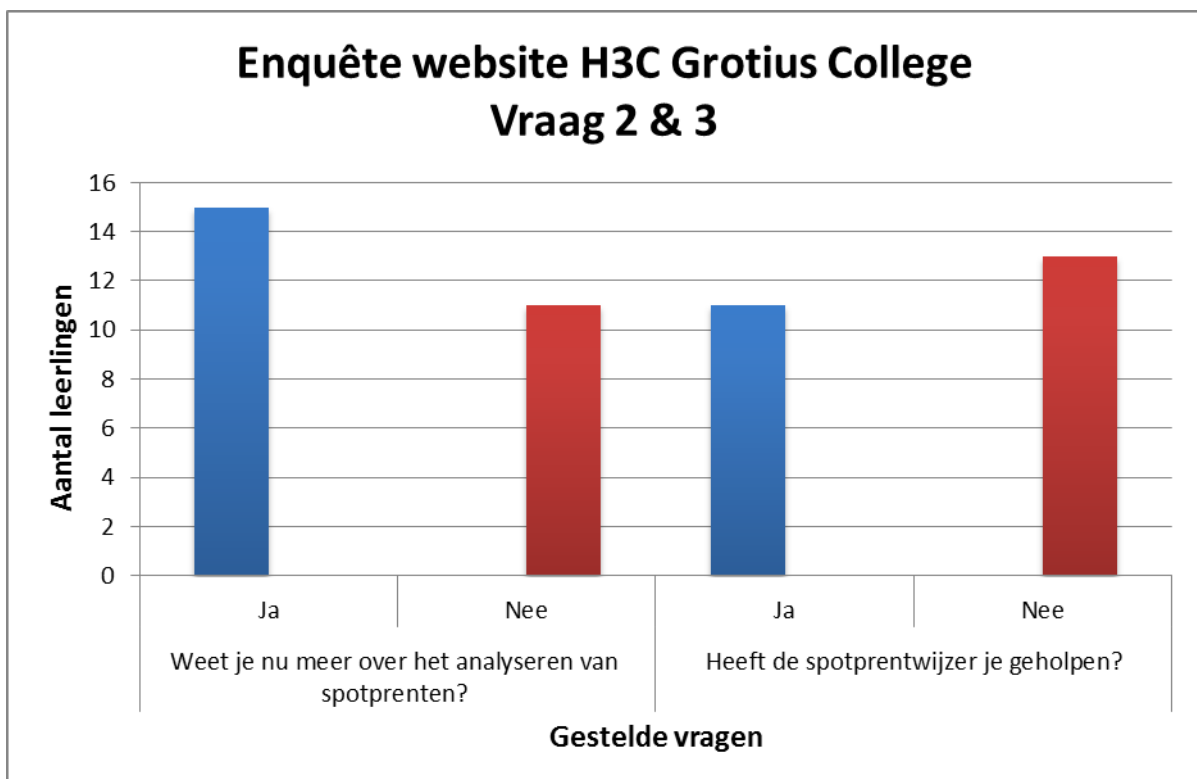
3.3.2 Grotius College te Heerlen

In de vierde les over spotprenten op het Grotius College hebben de leerlingen met de website gewerkt. Ze moesten hierbij de eerste twee opdrachten van de website maken. Deze les vond plaats op donderdag het derde lesuur in een veertig minuten rooster. Het was prachtig weer buiten, dus de leerlingen waren erg druk. De leerlingen hadden na de uitleg van de opdrachten en het opstarten van de computers nog dertig minuten over om de opdrachten te maken. Deze tijd hadden ze volledig nodig. De enquête hebben ze dan ook de eerste vijf minuten van de volgende les mogen maken, zodat ze hiervoor rustig de tijd konden nemen (en de gegevens betrouwbaarder zouden zijn).

Per grafiek (en per vraag) zullen hieronder een aantal conclusies getrokken worden.

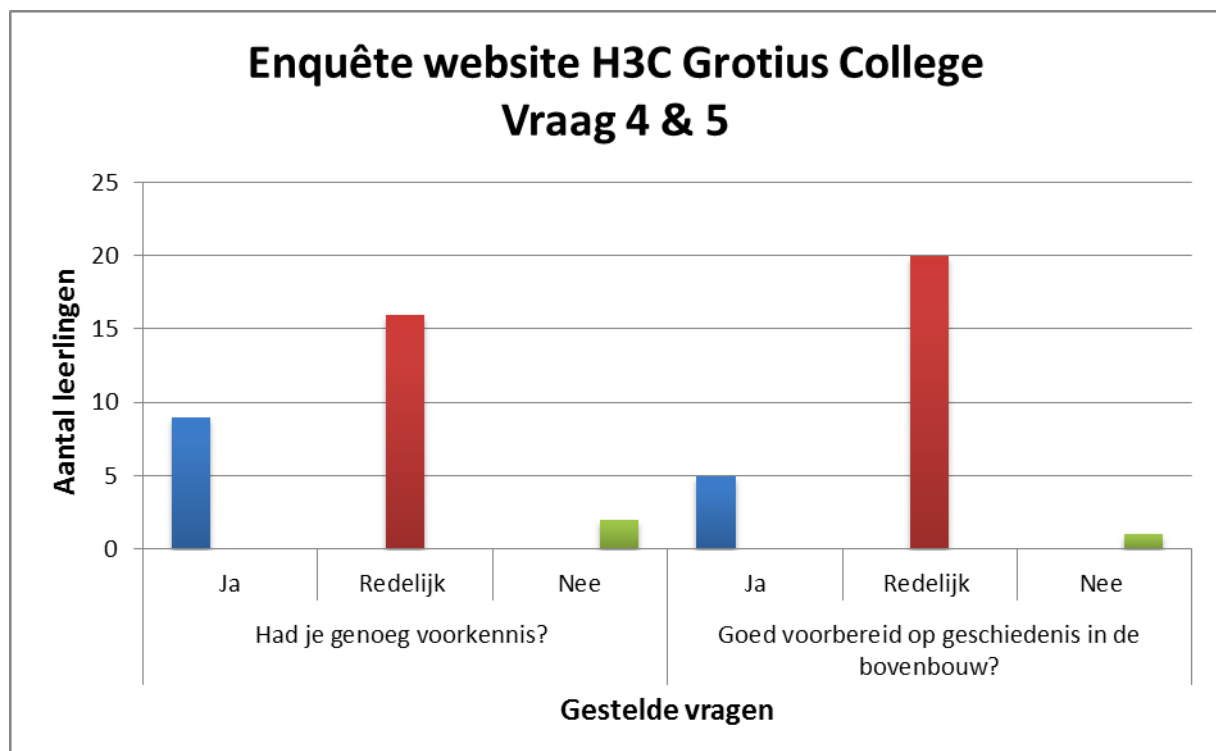
De leerlingen van deze derdejaars HAVO klas zijn hier heel duidelijk in. De meerderheid vond het werken met de website 'redelijk leerzaam' zoals ook te zien is in de grafiek. Waarom zij deze mening zijn toegedaan, zal verder uitgediept worden bij de volgende vragen.

De uitkomsten, zoals te lezen in de grafiek, bij deze twee vragen zijn ongeveer gelijk. Zowel 'ja' als 'nee' domineren. Voor sommige leerlingen heeft het werken met spotprenten dus gebaat en voor sommige leerlingen niet.

De leerlingen die 'ja' hebben geantwoord bij vraag twee geven aan dat ze beter hebben leren letten op details bij spotprenten en het gevoel hebben nu beter spotprenten te kunnen analyseren. De leerlingen die 'nee' hebben ingevuld geven aan dat ze al spotprenten konden analyseren en dat de website dus geen verbetering teweegbracht. (Als docenten hebben wij hierover zo onze twijfels, maar dat staat buiten dit onderzoek, omdat hier om de mening van de leerlingen wordt gevraagd).

De leerlingen die 'ja' hebben ingevuld bij vraag drie geven aan dat de spotprentwijzer hen een helder overzicht gaf van hoe ze het analyseren van spotprenten moeten aanpakken. De leerlingen die 'nee' hebben ingevuld geven voornamelijk aan dat ze de spotprentwijzer niet hebben gebruikt en dat ze deze niet nodig hadden om spotprenten te analyseren.

Bij deze laatste grafiek worden vraag vier en vijf getoond. Af te lezen is dat de leerlingen bij vraag vier voornamelijk aangeven 'redelijk' voorkennis hebben over het onderwerp. De Eerste Wereldoorlog is in het begin van het schooljaar in de les besproken. Ze hadden de herhaling van de stof in de eerste les van de lessenserie zeker nodig. De Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog zijn meer recentelijk behandeld in de les en daardoor haalden de leerlingen de gebeurtenissen door elkaar.

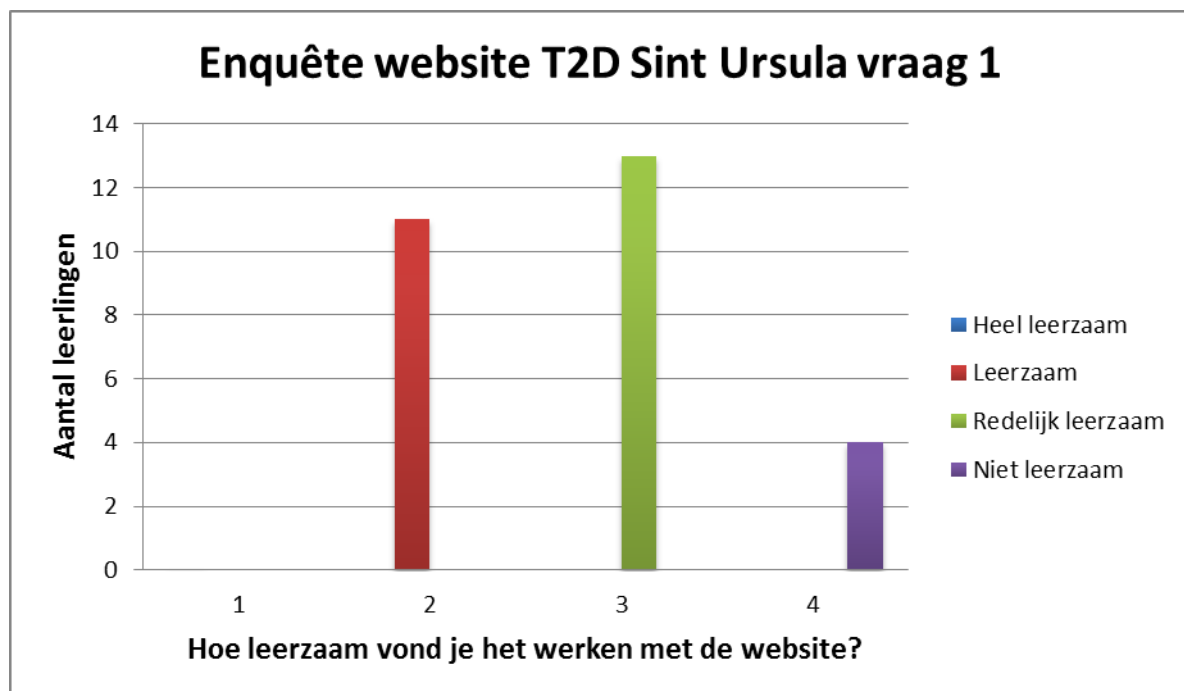
Bij vraag vijf valt af te lezen dat de leerlingen van mening zijn dat ze redelijk goed zijn voorbereid op de bovenbouw. Het is moeilijk voor hen om zich voor te stellen wat geschiedenis in de bovenbouw inhoudt, dus dit antwoord is niet verrassend. Daarnaast ondersteunt dit antwoord het meest gegeven antwoord bij vraag een. De leerlingen vonden

het werken met de website redelijk leerzaam.

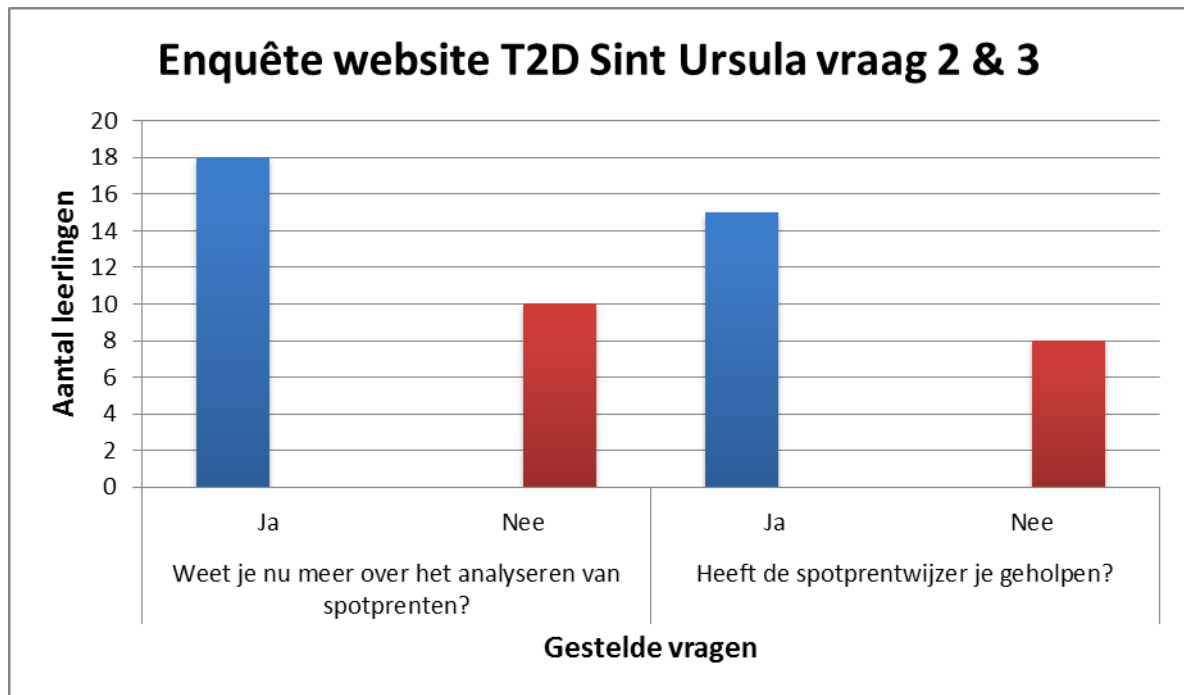
Over het geheel gezien zijn de leerlingen van H3C redelijk tevreden over de website. Dit antwoord zegt echter niks over het vergroten van het historisch besef. De leerlingen zijn actief dertig minuten bezig geweest met de website. De les was dus te kort om hierover iets zinnigs te kunnen zeggen.

3.3.3 Sint Ursula te Horn

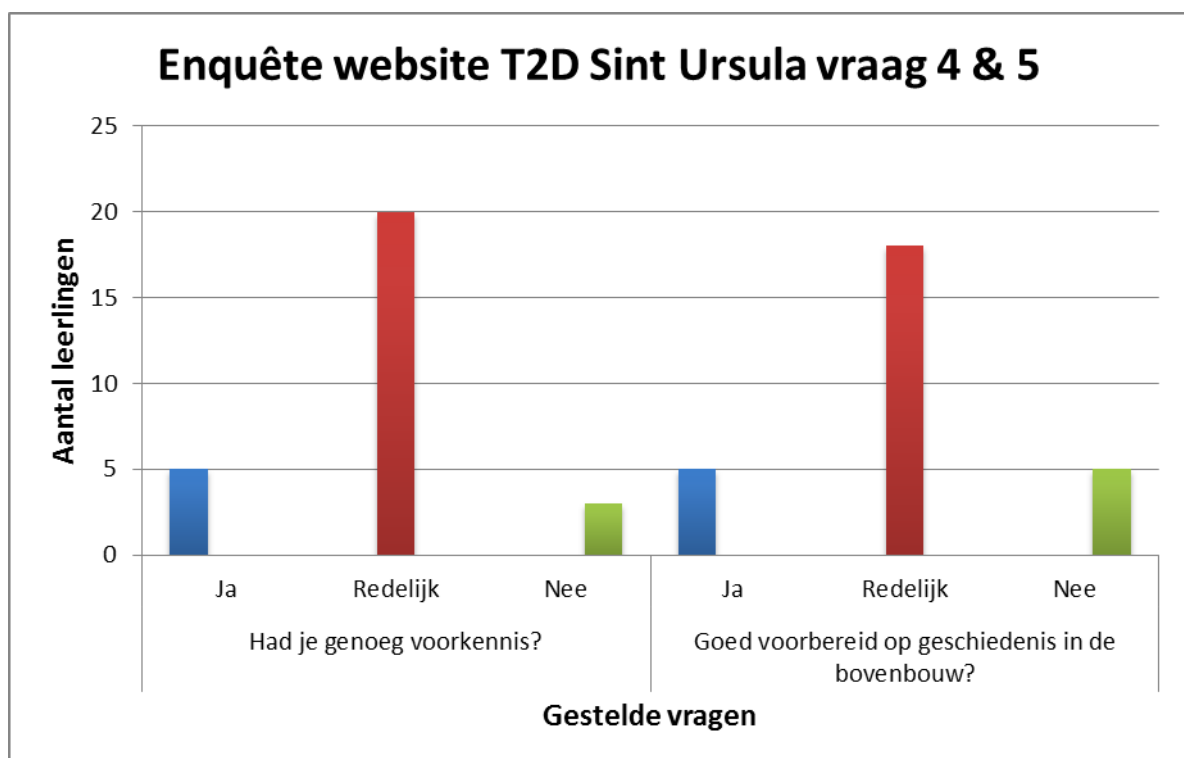
De opdrachten bij de website zijn wederom uitgevoerd door de kinderen van T2D. De leerlingen hebben gedurende vijfenveertig minuten individueel gewerkt aan een tweetal opdrachten uit de laagste moeilijkheidsgraad (aangegeven op de website als 'toepassingsopdrachten'). Deze opdrachten komen het meest overeen met het niveau van analyseren door deze onderzoeksgroep. In de onderstaande tabellen zijn de resultaten van de door de leerlingen ingevulde enquête opgenomen. De enquête verschaft een beeld van hoe de leerlingen het werken met de website hebben ervaren. De enquête verschaft echter geen duidelijk beeld van de eventuele toename van historisch besef bij leerlingen.

De website wordt goed beoordeeld. Uit de bovenstaande grafiek is af te lezen dat elf van de achtentwintig leerlingen hebben aangegeven de website redelijk leerzaam te vinden. Dertien van de achtentwintig leerlingen geven echter aan de website niet leerzaam te vinden. Wellicht is dit te verklaren doordat de meeste van deze dertien leerlingen hebben aangegeven de website weinig vernieuwend te vinden ten opzichte van de gebruikte werkvormen in de lessenserie en de samenwerkend leren les.

Bij het beantwoorden van de tweede vraag geven achttien leerlingen aan dat ze door het werken met de website beter in staat zijn de spotprenten te analyseren. Een pre van de website is, dat de verschillende stappen van het analyseren worden beschreven. De derde vraag met betrekking tot de spotprentwijzer geeft aan dat vijftien leerlingen erkennen dat de spotprentwijzer van toegevoegde waarde is. De overige leerlingen weerleggen de positieve kanten van de spotprentwijzer op de website door erop te wijzen dat ze de spotprentwijzer niet hebben kunnen vinden (!)

Aan de laatste grafiek valt af te lezen dat twintig leerlingen hebben aangegeven dat ze over voldoende voorkennis beschikten om de opdrachten van de website uit te kunnen voeren. Dit valt te verklaren door te wijzen op de verschillende lessen die al aan het werken met spotprenten zijn besteed tijdens de lessenserie en de samenwerkend leren les. Achttien leerlingen vinden dat ze nog iets meer oefening kunnen gebruiken, om echt goed te kunnen werken met spotprenten in de bovenbouw.

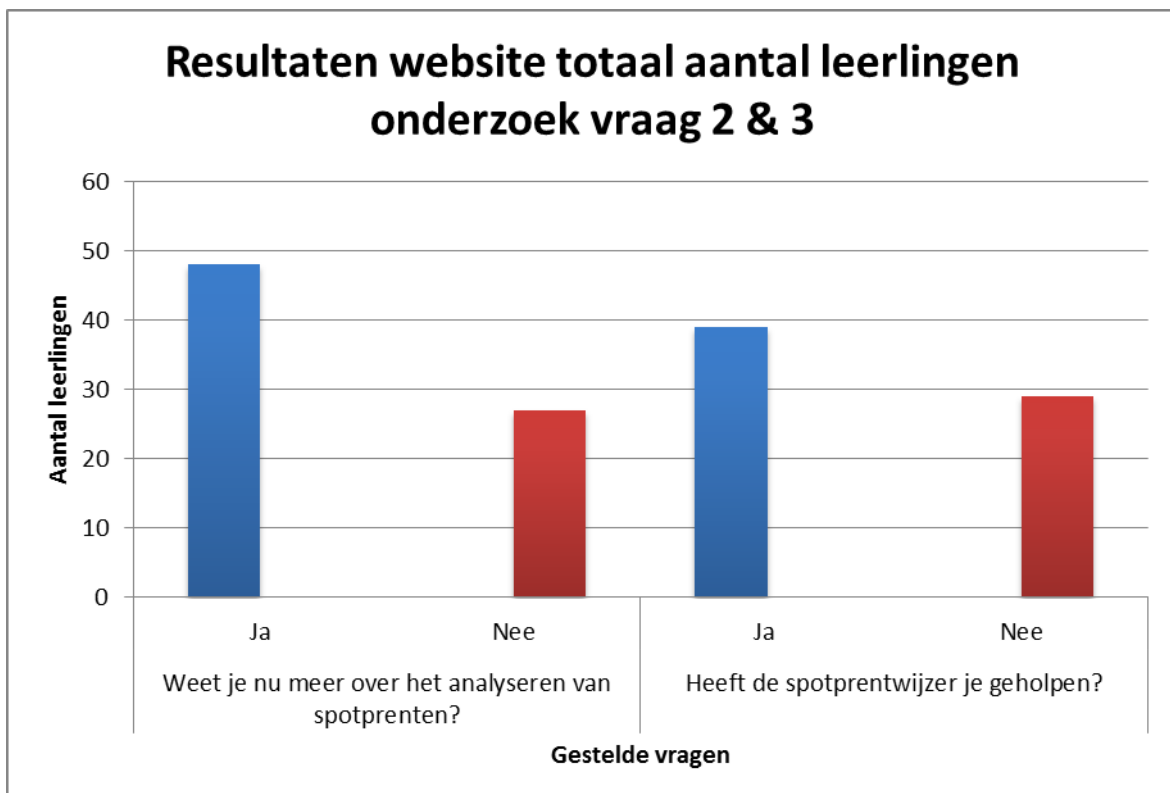
Wij hebben in de praktijk ervaren dat leerlingen moeite hebben met het analyseren van spotprenten. Dit zou verklaard kunnen worden te wijzen op het gebrek aan bronneninterpretatie in de lagere leerjaren van het voortgezet onderwijs. In methodes wordt hier naar onze mening te weinig aandacht aan besteed. Tijdens de enquête hebben de leerlingen de mogelijkheid gekregen om de website van een cijfer te voorzien. De leerlingen hebben de website beoordeeld met een 7,3 als gemiddeld cijfer.

3.3.4 Gezamenlijke conclusie

Alvorens er algemene conclusies getrokken kunnen worden met betrekking tot de website, moet allereerst vermeld worden dat de website op drie scholen is uitgevoerd. Hierdoor is de enquête onder minder leerlingen afgenomen dan bijvoorbeeld de enquête van de samenwerkend leren les. De conclusies zullen worden getrokken aan de hand van een aantal grafieken, waarin de totaalresultaten van de verschillende scholen zijn opgenomen. Uit de eerste grafiek blijkt dat de meeste leerlingen positief zijn over het werken met de website. Ruim vijftientig leerlingen geven aan het werken met de website leerzaam te vinden. Ruim zevenendertig leerlingen geven aan de website als redelijk leerzaam ervaren te hebben. De positieve resultaten zijn vermoedelijk te verklaren uit het feit dat leerlingen graag werken achter een computer. Ze geven aan dat het werken achter de computer leuker is dan het werken op papier in de klas.

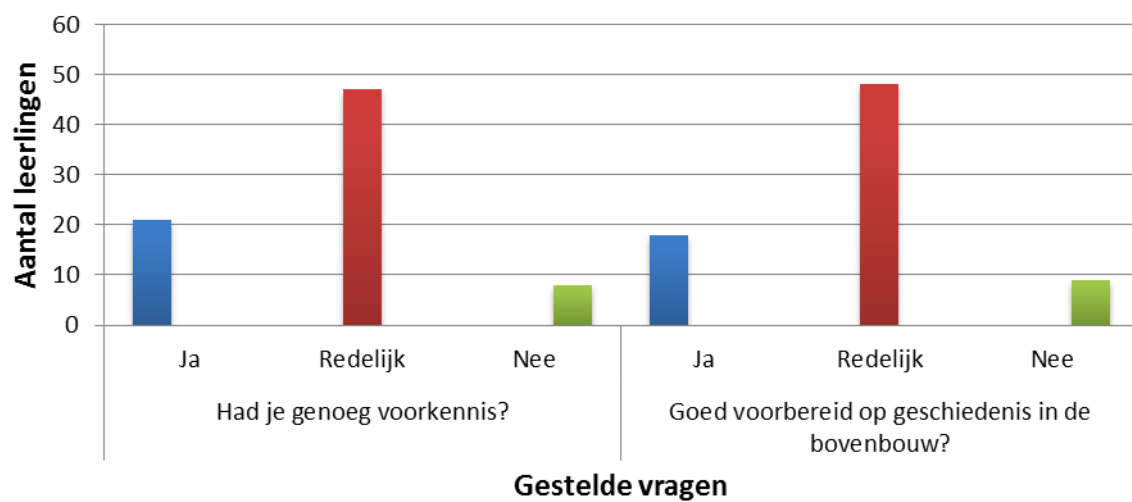

Het is niet duidelijk vast te stellen of het werken met de website ertoe heeft geleid dat de leerlingen het werken met de spotprenten makkelijker vonden. Ondanks dat een meerderheid van de leerlingen verwoordt dat de website heeft geholpen bij het analyseren van de spotprenten, is er nog steeds een groot deel van de leerlingen over die hebben aangegeven dat ze niet meer te weten zijn gekomen over het analyseren van spotprenten. Ook kunnen we ons afvragen of de spotprentwijzer op de website van toegevoegde waarde is. Slechts een kleine meerderheid van de leerlingen geeft namelijk aan de spotprentwijzer gebruikt te hebben. Een groot aantal leerlingen, achtentwintig, geeft aan dat de spotprentwijzer hen niet heeft geholpen bij het analyseren van de spotprenten.

De meeste leerlingen geven aan dat de voorkennis over de Eerste Wereldoorlog redelijk tot goed was. Slechts acht leerlingen geven aan over te weinig voorkennis te beschikken om de spotprenten goed te kunnen analyseren.

Resultaten website totaal aantal leerlingen onderzoek vraag 4 & 5

3.4 Beantwoording deelvragen

In onderstaande deelparagrafen zullen wij in het kort de antwoorden op de drie theoretische deelvragen herhalen. Daarna zullen wij ons toeleggen op het geven van een uitgebreider antwoord op de drie praktische deelvragen.

3.4.1 Deelvraag 1

Wat verstaan we onder historisch besef bij leerlingen?

We veronderstellen dat wanneer een leerling het onderscheid kan maken tussen feitelijk en fictief, statisch en veranderlijk en goed en kwaad, hij/zij historisch besef heeft en dit op iedere gewenste historische gebeurtenis kan toepassen. Historisch besef is hierbij dus meer een combinatie van vaardigheden dan een begrip met één sluitende definitie.

3.4.2 Deelvraag 2

Hoe kun je spotprenten optimaal gebruiken in het geschiedenisonderwijs?

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van een drietal werkvormen: de lessenserie, de samenwerkend leren les en de website. Spotprenten zijn op verschillende manieren in het onderwijs te hanteren. Welke werkwijze men het liefst hanteert, heeft te maken met de persoonlijke voorkeur van de docent.

Wij zijn van mening dat een spotprent optimaal gebruikt kan worden wanneer de leerling beschikt over voldoende achtergrondinformatie om zijn licht te kunnen laten schijnen op de inhoud van een spotprent. Ook moeten de leerlingen kennis hebben over de symboliek die wordt gebruikt bij dit onderwerp.

Daarnaast zorgt een stappenplan voor het analyseren van spotprenten ervoor dat leerlingen naar alle aspecten van een spotprent leren kijken. Dit stappenplan is dan ook essentieel voor het gebruik van spotprenten in het geschiedenisonderwijs.

3.4.3 Deelvraag 3

Op welke manier draagt het analyseren van spotprenten bij aan het vergroten van historisch besef bij middelbare schoolleerlingen?

Bij het analyseren van een spotprent moet het doel dat de kunstenaar met zijn of haar prent heeft gehad blootgelegd worden. Een mening of visie van een tekenaar is altijd in een tijd te plaatsen en hierdoor dus standplaatsgebonden. Door de leerlingen op een zelfstandige wijze met de spotprenten uit een bepaalde periode te laten werken, laat je de leerlingen direct kennismaken met de ideeënwereld uit die tijd. Ook leren leerlingen hiermee een oordeel te geven over goed en kwaad: Zou de tekenaar voor-, tegenstander of neutraal zijn? Hiermee halen we de drie punten van historisch besef aan zoals deze zijn vermeld door Wilschut²⁷.

²⁷ Wilschut, A., Van Straaten, D., & Van Riessen, M. (2004). *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent*. p. 15-23.

Door actief bezig te zijn met het analyseren van spotprenten zijn de leerlingen bezig met het ontwikkelen van hun eigen historische besef. Daarnaast is het analyseren van een bron een vaardigheid die zich binnen het geschiedenisonderwijs moet ontwikkelen door de verschillende leerjaren heen. Hierbij verwijzen wij naar de kerndoelen, specifiek de kerndoelen 39 en 40, van het voortgezet onderwijs vastgesteld door de Rijksoverheid in 2009²⁸. Door leerlingen spotprenten te laten analyseren werkt een leerling naar de einddoelen van de bovenbouw in het voortgezet onderwijs toe.

3.4.4 Deelvraag 4

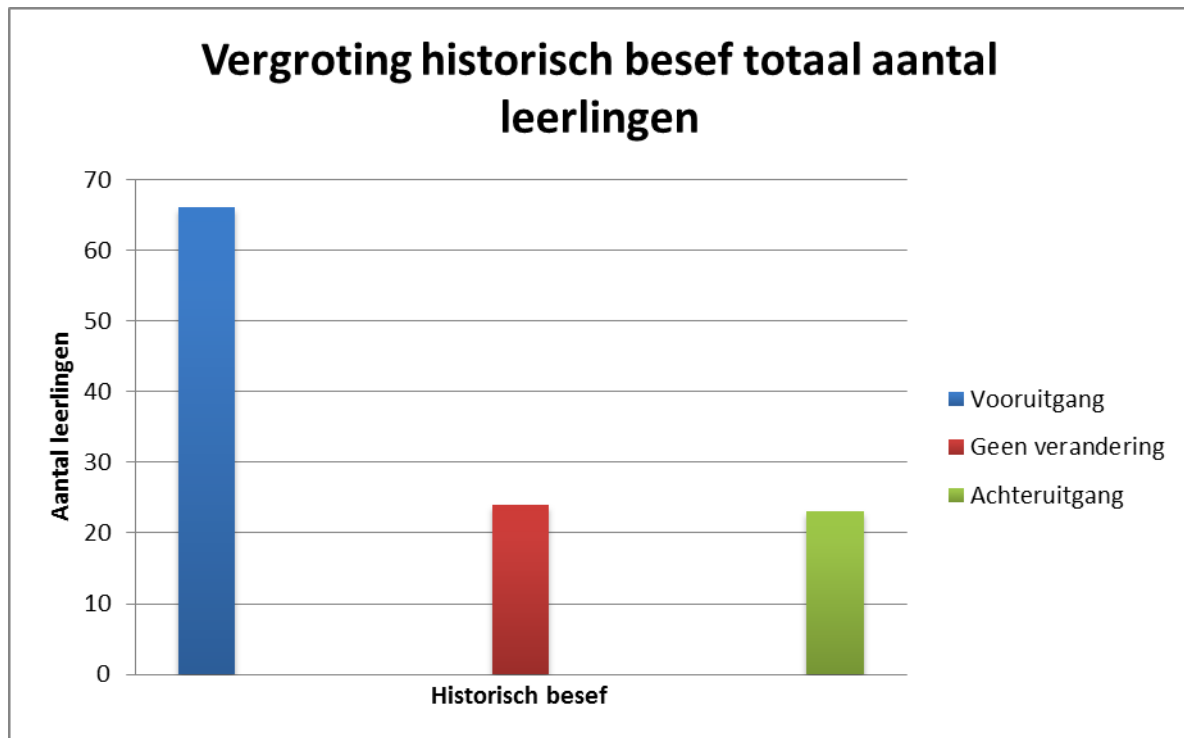
Hoe draagt een lessenserie, gebaseerd op de prenten van Louis Raemaekers, bij aan het vergroten van het historisch besef van leerlingen uit het middelbaar onderwijs?

In de voorgaande paragrafen van dit verslag zijn de resultaten van de verschillende metingen per school weergegeven. In deze secties zijn tevens conclusies getrokken per onderzoeksschool. In deze paragraaf wordt geprobeerd een antwoord te geven op de bovenstaande deelvraag.

De lessenserie is uitgevoerd op vier verschillende stagescholen, in vijf verschillende klassen. De niveaus variëren van de verschillende niveaus binnen het VMBO-onderwijs tot aan het HAVO-onderwijs.

Tijdens een tweetal metingen binnen de lessenserie wordt het historisch besef van de leerlingen gemeten. Hierbij wordt een nulmeting afgenomen om het beginniveau van historisch besef bij de leerling te meten en een eindmeting om de groei van dit historisch besef vast te stellen. De resultaten van deze tweede meting zijn onderverdeeld in leerlingen die vooruitgang hebben laten zien aan het einde van de lessenserie, leerlingen die op gelijk niveau zijn gebleven en leerlingen die in niveau achteruit zijn gegaan. Hierbij moet in ogenschouw genomen worden dat de gemeten resultaten beïnvloed kunnen zijn door de situatie-specifieke omstandigheden. Deze situatie-specifieke omstandigheden zijn vermeld in de verschillende conclusies van de individuele onderzoeksscholen.

²⁸ www.rijksoverheid.nl/.../kerndoelen...voortgezet-onderwijs/kerndoelen-o...

Uit de bovenstaande grafiek blijkt dat de meeste leerlingen een hoger resultaat hebben geboekt voor de eindmeting dan bij de nulmeting. Uit gesprekken met leerlingen blijkt, dat het afnemen van twee keer dezelfde toets voor weinig uitdaging zorgt. Vooral de leerlingen die gemotiveerd zijn te werken voor het vak geschiedenis, tonen bij een tweede meting aan nogmaals over de eigen antwoorden na te denken. Andere leerlingen geven veelal dezelfde antwoorden en worden door de herhaling gedemotiveerd. Ondanks de demotivatie van sommige leerlingen is in verhouding tot het totaal aantal leerlingen nauwelijks achteruitgang in de resultaten waar te nemen bij de eindmeting (zoals te zien is in de grafiek). Hieruit kunnen wij als onderzoeksgroep concluderen dat het uitvoeren van de lessenserie een positieve bijdrage heeft geleverd aan de ontwikkeling en groei van het historisch besef bij leerlingen.

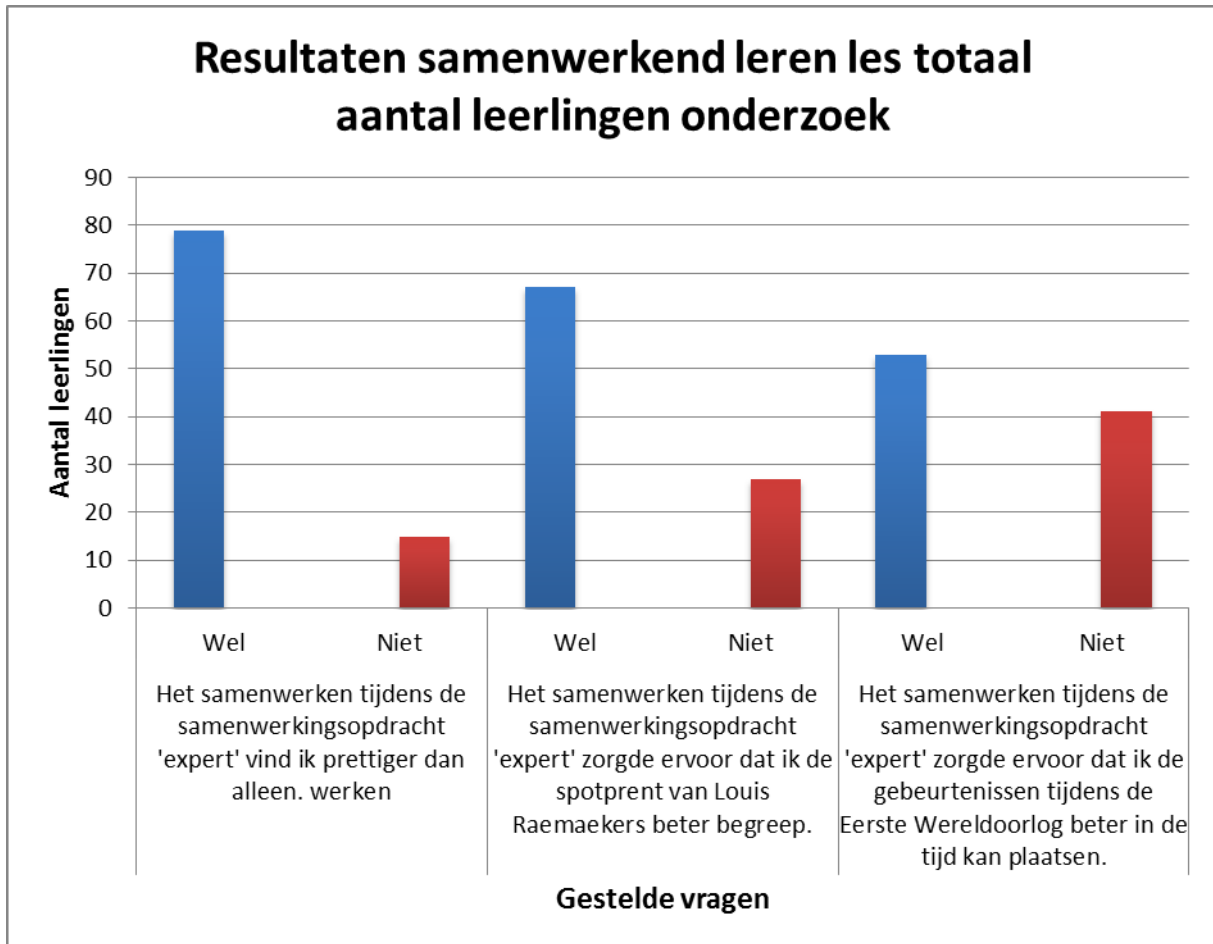
3.4.5 Deelvraag 5

Hoe draagt een samenwerkend leren les, gebaseerd op de prenten van Louis Raemaekers, bij aan het vergroten van het historisch besef van leerlingen uit het middelbaar onderwijs?

Bij deze vijfde deelvraag is er gekeken naar de meerwaarde van samenwerking boven het alleen werken. Daarbij lag natuurlijk de nadruk op het vergroten van het historisch besef. In de onderstaande grafiek zijn alle gegevens van alle meewerkende stagescholen verwerkt. De grafiek toont de mening van alle leerlingen die aan het onderzoek hebben deelgenomen van de klassen waarbij de samenwerkend leren les is uitgevoerd.

Als we naar de onderstaande totaal grafiek kijken kunnen we de resultaten van alle drie de gestelde vragen aflezen. Bij de eerste vraag geeft een ruime meerderheid van de leerlingen aan dat ze de samenwerkingsopdracht 'expert' verkiezen boven het alleen werken. De

tweede vraag toont aan dat wederom een meerderheid van de leerlingen spotprenten beter begreep als er werd samengewerkt. De laatste vraag van de samenwerkingsenquête geeft aan dat een kleine meerderheid van de leerlingen door middel van de samenwerking gebeurtenissen uit de Eerste Wereldoorlog beter in de tijd kon plaatsen.

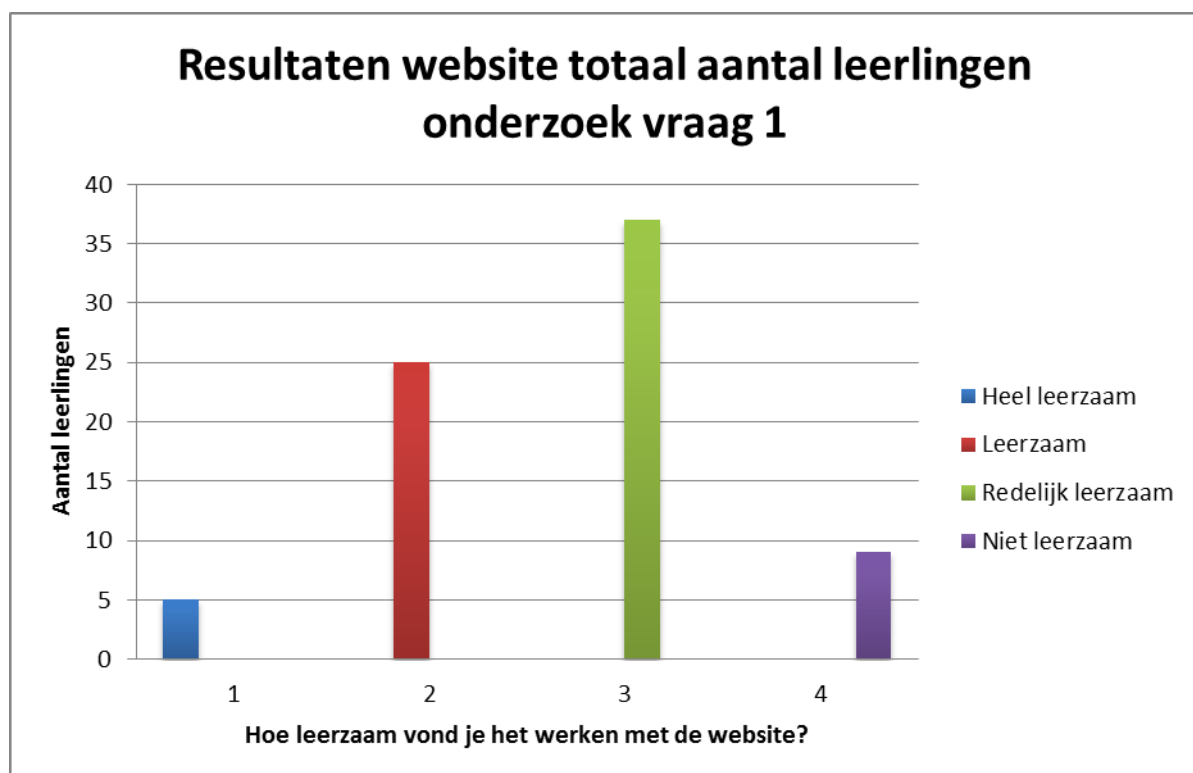
Als we nu een conclusie gaan trekken uit deze grafiek, dan kunnen we allereerst stellen dat het samenwerken een duidelijke meerwaarde heeft gehad. De leerlingen geven zelf aan dat ze samenwerken verkiezen boven het alleen werken. De samenwerkingsopdracht 'expert' werd dan ook positief beoordeeld. Daarbij kunnen we concluderen dat het samen werken heeft bijgedragen aan het vergroten van het historisch besef. Dit omdat de leerlingen ten eerste aangeven dat ze spotprenten beter kunnen analyseren en dat dit, voor een kleine meerderheid, er ook toe heeft geleid dat er leerlingen zijn die gebeurtenissen uit de Eerste Wereldoorlog beter in de tijd kunnen plaatsen. Volgens de leerlingen is door de samenwerking hun analytisch vermogen gegroeid en dit heeft bij drieënvijftig leerlingen geresulteerd in een vergroting van hun historisch besef. Als we dan de deelvraag willen beantwoorden dan kunnen we stellen dat leerlingen door samenwerking beter worden in het analyseren van spotprenten. Bij drieënvijftig leerlingen werd het historisch besef vergroot. Deze leerlingen slagen er beter in om gebeurtenissen te plaatsen in de tijd.

3.4.6 Deelvraag 6

Hoe draagt een website, gebaseerd op de spotprenten van Louis Raemaekers, bij aan het vergroten van het historisch besef van leerlingen uit het middelbaar onderwijs?

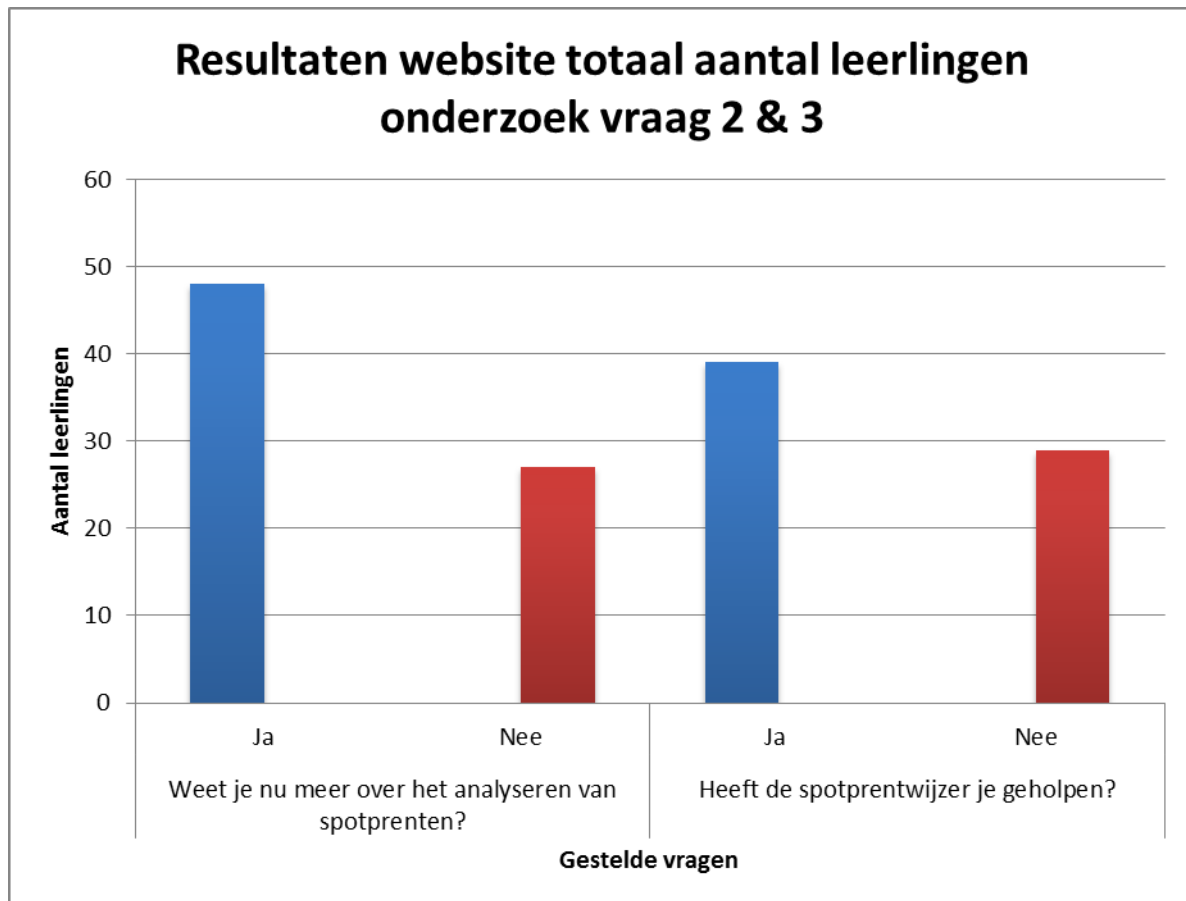
Alvorens wij een conclusie trekken moet opgemerkt worden dat een website op zichzelf niet bijdraagt aan het vergroten van het historisch besef. Het gaat om de inhoud die de site heeft en hoe deze ingezet wordt. De opdrachten op de site zijn namelijk ontworpen op basis van de drie kenmerken van historisch besef volgens Arie Wilschut. Tevens vindt men op de website de spotprentwijzer en extra informatie die de bezoeker kan inzetten voor het beantwoorden van de vragen.

In de onderstaande grafieken zijn alle gegevens van alle stagescholen en leerlingen die mee hebben gedaan aan het onderzoek verwerkt. Kijken we naar de eerste grafiek dan kunnen wij stellen dat de leerlingen het werken met de website beoordeeld hebben als redelijk leerzaam tot leerzaam. Dit geeft aan dat de leerlingen het werken met de website als een positieve en leerzame opdracht hebben ervaren.

De onderstaande grafiek bevat wederom de mening van alle leerlingen die aan het onderzoek hebben meegedaan. De grafiek heeft betrekking op het analyseren van spotprenten en de spotprentwijzer. De vragen in de grafiek zijn wat versimpeld. De originele vragen zijn: “Heb je het idee dat je na het werken met de website meer weer over het analyseren van spotprenten” en “Heeft de spotprentwijzer je geholpen om de spotprenten beter te analyseren?” Vanwege de lengte van de vragen hebben we deze even ingekort voor het makkelijker aflezen van de grafiek. De grafiek toont aan dat de meeste leerlingen

aangeven dat het werken met de website hen heeft geholpen met het analyseren van de spotprenten. De leerlingen geven de voorkeur aan het werken met de website, zoals beschreven bij vraag één, boven het bestuderen van de spotprentwijzer zoals omschreven bij vraag twee. Het verschil in voorkeur is echter maar minimaal waardoor het raadzaam zou zijn om hiernaar een vervolgonderzoek te doen.

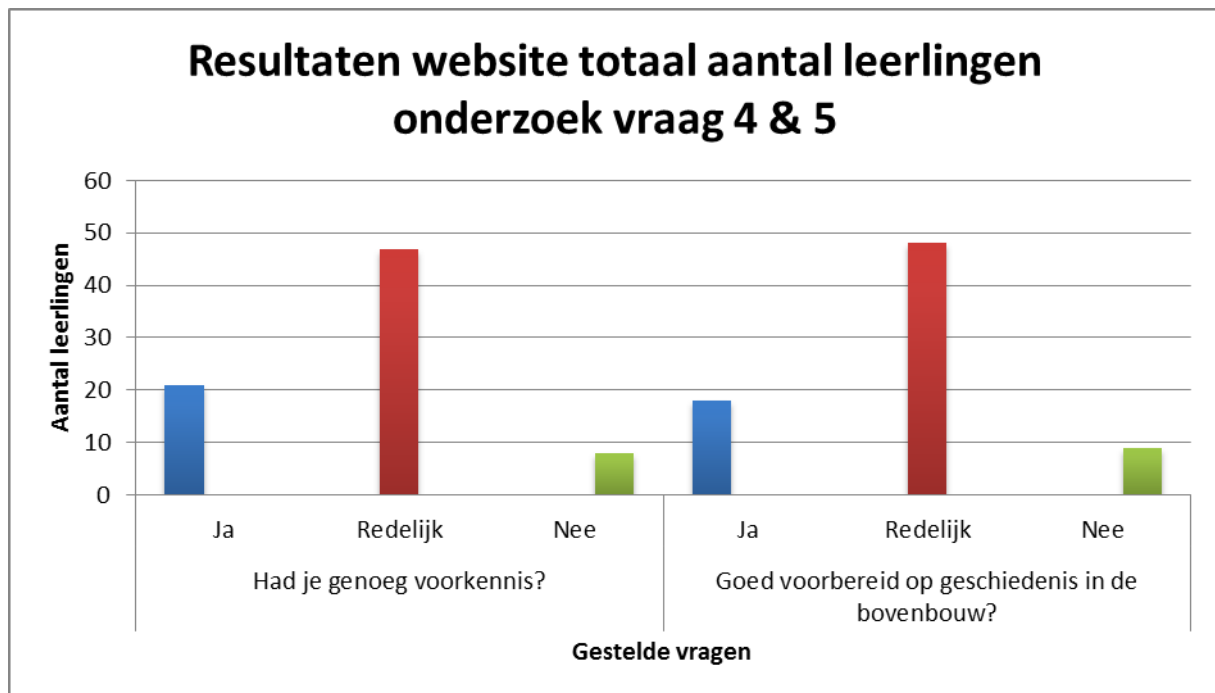

Ook de laatste twee vragen zijn vanwege de omvang wat ingekort. De oorspronkelijke vragen luiden: “Heb je het idee dat je genoeg voorkennis had over het analyseren van spotprenten vóórdát je aan de slag ging met de opdrachten van de website?” en “Heb je het idee dat je na het maken van de opdrachten op de website goed voorbereid bent op het werken met spotprenten bij geschiedenis op de bovenbouw (mocht je geschiedenis als vak kiezen)?”

Bij deze laatste vragen hadden de leerlingen drie wat uitgebreidere antwoordmogelijkheden. Deze zijn voor het gemak ook ingekort. De oorspronkelijke antwoordmogelijkheden zijn: “Ja, ik heb het analyseren van spotprenten onder de knie”, “Ik kan het nu beter dan vóór het maken van de opdrachten, maar ik heb wel nog wat oefening nodig” en “Nee, ik heb nog meer uitleg en oefening nodig”.

Kijken we naar de ‘totaalgrafiek’ dan kunnen wij hieruit opmaken dat de leerlingen redelijk wat voorkennis hadden voordat ze aan de slag gingen met de opdrachten van de website. Ook geven de leerlingen aan dat ze door de opdrachten van de website het idee hebben

redelijk goed voorbereid te zijn op toekomstige analyse-opdrachten omtrent spotprenten in de bovenbouw.

Als we nu een conclusie trekken uit de bovenstaande gegevens dan kunnen wij stellen dat de opdrachten op de website voor een kleine meerderheid een meerwaarde hebben gehad (achtenveertig leerlingen hebben aangegeven meer te weten over het analyseren van spotprenten). De meerwaarde is dat het gebruik van de website als positief wordt ervaren en volgens de leerlingen als redelijk leerzaam tot leerzaam wordt beoordeeld.

Het is echter niet mogelijk om hieruit te concluderen dat het historisch besef is vergroot bij de leerlingen. De vragen zijn bruikbaar voor het onderzoek en geven een goed beeld van de mening van de leerlingen, maar het is moeilijk vast te stellen of het historisch besef nu wel of niet is toegenomen. Daarvoor zijn meer gegevens nodig, die verkregen zouden kunnen worden in een vervolgonderzoek.

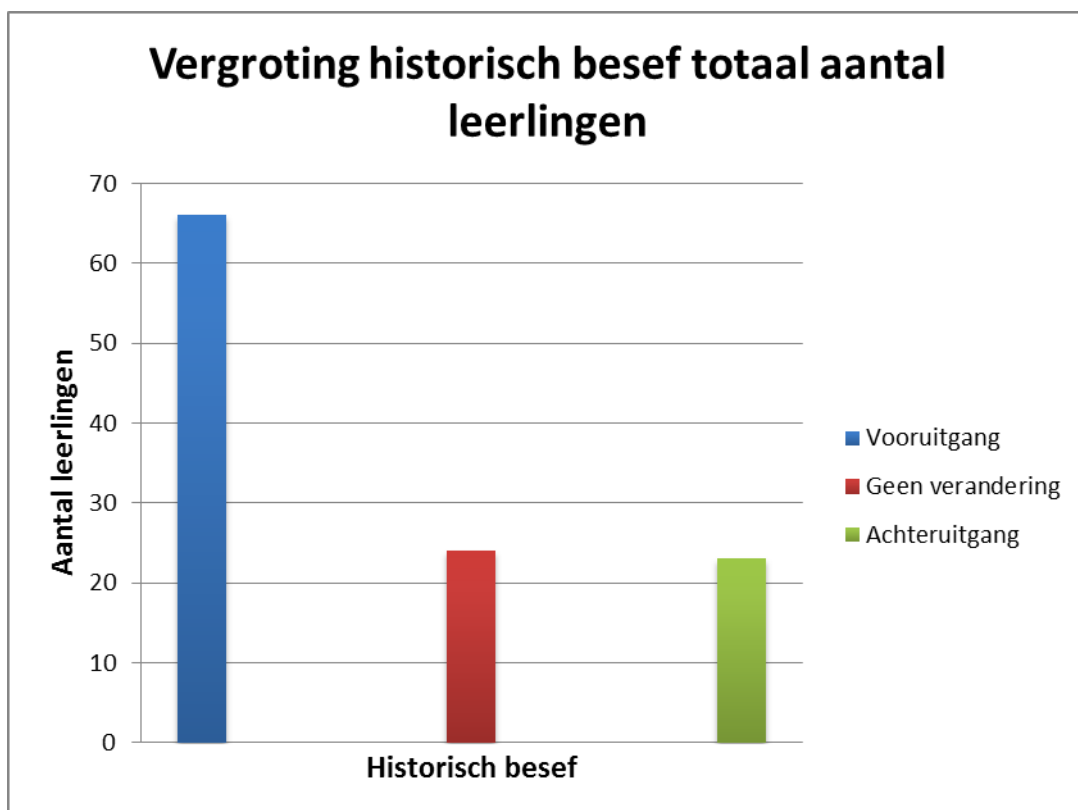
Het antwoord op de deelvraag kan men als volgt samenvatten: de website zelf draagt niet of nauwelijks bij aan het vergroten van het historisch besef, maar de meerwaarde schuilt in de opdrachten die op de website staan en die wel degelijk als leerzaam zijn beoordeeld.

3.5 Beantwoording van de hoofdvraag

Op welke manier kunnen spotprenten van Louis Raemaekers ingezet worden tijdens een geschiedenisles zodat ze bijdragen aan het vergroten van historisch besef van leerlingen uit het middelbaar onderwijs?

De spotprenten die in ons onderzoek centraal staan zijn de spotprenten van de tekenaar Louis Raemaekers. Deze spotprenten zijn natuurlijk op veel verschillende manieren inzetbaar in het geschiedenisonderwijs, maar wij hebben ons als onderzoeksgroep bewust beperkt tot de volgende drie producten: een lessenserie, een samenwerkend leren les en het werken met een virtueel werkboek door middel van een website. Deze keuze is zowel gebaseerd op eigen ervaringen als op de mogelijkheden tot uitvoering van de verschillende producten in de klas.

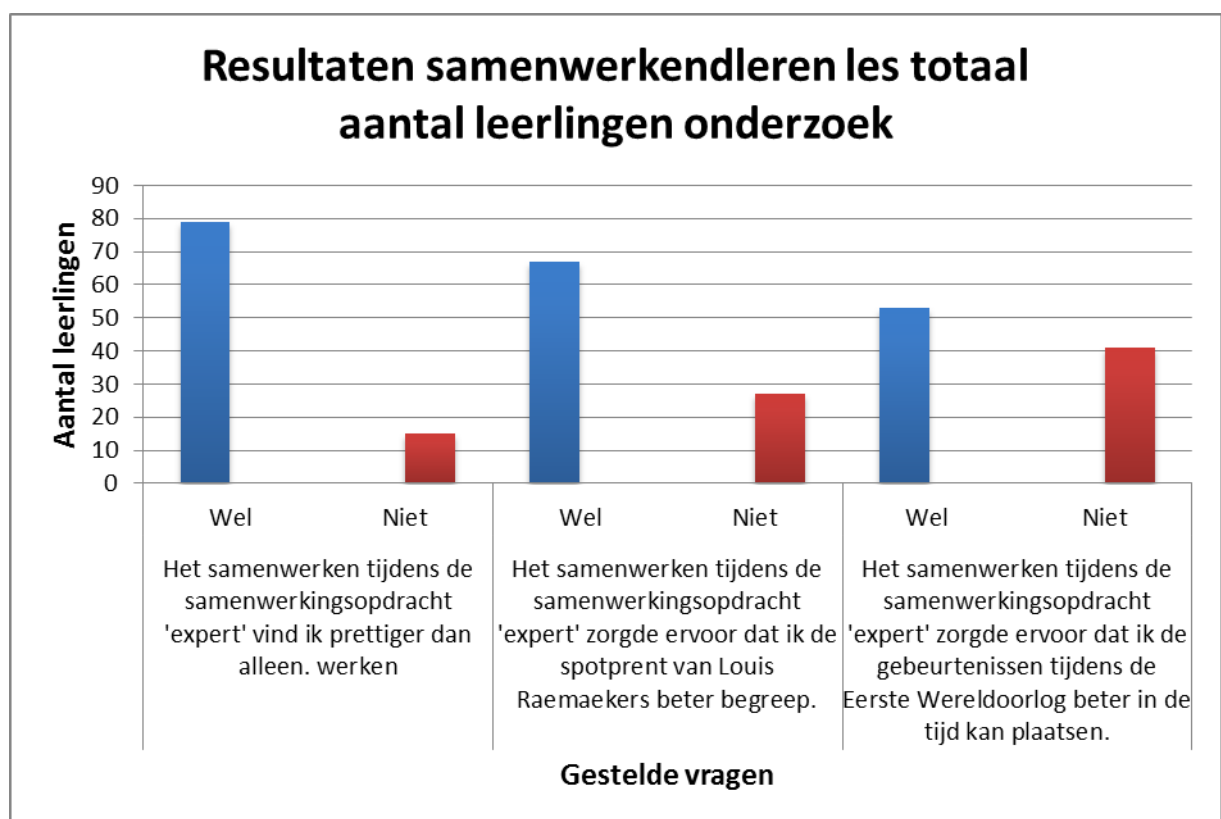
Zoals in voorgaande hoofdstukken is gebleken heeft de uitvoering van de drie producten voor leerlingen een positief effect gehad op de groei (het ontstaan) van historisch besef bij leerlingen in het middelbaar onderwijs. De grafiek hieronder geeft aan dat een duidelijke meerderheid van de leerlingen – door de lessen van de lessenserie te doorlopen – een groei lieten zien in de vorming van historisch besef.

Maar niet alleen de resultaten van de eindmeting zorgen voor een positieve conclusie van dit onderzoek, ook de mening van de leerling heeft daar aan bijgedragen.

Als men naar de uitwerkingen van de twee enquêtes kijkt is te zien dat leerlingen het werken met samenwerkend leren en een website als positief ervaren. Doordat leerlingen deze werkvormen aantrekkelijk vinden, bestaat er een grote kans dat de motivatie van de leerlingen voor het werken met spotprenten wordt vergroot. Een hogere motivatie valt veelal samen met een hogere inzet, wat zou kunnen resulteren in hogere resultaten bij toetsen.

Wij kunnen concluderen dat de spotprenten van Louis Raemaekers heel goed in te zetten zijn binnen het geschiedenisonderwijs ter vergroting van het historisch besef, vanwege de duidelijke boodschap van de spotprenten van deze kunstenaar. Door leerlingen met een nog niet volledig ontwikkeld historisch besef achtergrondinformatie te geven, wordt het leren makkelijker. Door deze achtergrondinformatie in de vorm van een spotprent aan te bieden wordt deze drempel nog verder verlaagd. De resultaten van de enquête bij de samenwerkend leren les geven duidelijk aan dat de leerlingen de voorkeur geven aan samenwerken in de klas. De resultaten hiervan zijn in de onderstaande grafiek terug te lezen.

Ondanks dat de leerlingen aangeven dat ze graag samen werken, wil dit nog niet zeggen dat hiermee het historisch besef wordt vergroot. Om hier een harde conclusie aan te verbinden zou ook hier gebruik moeten worden gemaakt van een nul- en eindmeting.

Ook de resultaten van de enquête behorende bij de website wijzen erop dat leerlingen deze werkvorm als positief ervaren. Wederom geldt hier dat de gegevens uit de enquête niet

toereikend zijn om te bepalen of het historisch besef door toedoen van de website daadwerkelijk is vergroot.

Uit de bovenstaande gegevens wordt duidelijk dat de leerlingen het werken met de website leerzaam vinden. Wanneer leerlingen iets leerzaam vinden, betekent dit niet direct dat het historisch besef wordt vergroot. Om deze conclusie te kunnen trekken, zou een nul- en eindmeting moeten worden afgenomen. Alleen dan is het verschil aantoonbaar tussen het historisch besef voor en na het werken met de website.

Van de drie producten is gebleken dat alleen de lessenserie een duidelijk beeld geeft van de toename van het historisch besef bij middelbare schoolleerlingen. Wanneer we willen achterhalen of ook de samenwerkend leren les en de website een bijdrage leveren aan het historisch besef, zou net als bij de lessenserie gekozen moeten worden voor een tweetal toets momenten. Van de drie producten die zijn ingezet om te achterhalen of deze een bijdrage leveren aan een toename van het historisch besef, kan worden gesteld dat slechts de lessenserie een effectieve methode is om het historisch besef bij leerlingen te vergroten.

3.6 Suggesties vervolgonderzoek

Ons afstudeeronderzoek bestond uit meerdere onderdelen waarmee wij het vergroten van historisch besef bij middelbare scholieren door het analyseren van spotprenten (van Louis Raemaekers) wilden aantonen. Eventueel vervolgonderzoek zou dan ook kunnen inzoomen op al deze verschillende producten afzonderlijk en met meer diepgang iets kunnen zeggen over de vergroting van historisch besef.

Zo hebben wij voor ons onderzoek drie verschillende producten gemaakt. In een vervolgonderzoek zou ook ieder product afzonderlijk kunnen worden onderzocht op zijn meerwaarde. Een andere mogelijkheid zou kunnen zijn om de drie kenmerken van historisch besef, die Wilschut beschrijft, apart in de praktijk te toetsen met behulp van spotprenten. Zo kan men producten maken die elk afzonderlijk zijn ontworpen om één van de drie kenmerken van historisch besef bij middelbare scholieren te vergroten. Dus een product dat erop gericht is het waardebewustzijn te vergroten, een product voor historiciteitsbewustzijn en eentje voor het vergroten van het realiteitsbewustzijn.

Nog een andere mogelijkheid is het onderzoeken van de spotprentwijzer als middel om spotprenten te analyseren. Wij hebben deze nu overgenomen uit het vakblad Kleio, maar men zou er ook voor kunnen kiezen om zelf een stappenplan te creëren. Ook zou men de spotprentwijzer (van Kleio) op zijn werking per niveau kunnen onderzoeken. Kleio heeft namelijk alleen een onderscheid gemaakt in een spotprentwijzer voor de ‘onderbouw’ en een voor de ‘bovenbouw’. In een vervolgonderzoek zou men ervoor kunnen kiezen een aparte spotprentwijzer voor bijvoorbeeld het VMBO te maken. De vraag die men zichzelf kan stellen is dan of deze leerlingen bij spotprentanalyse op dezelfde dingen zouden moeten letten als HAVO/VWO leerlingen of op andere dingen.

Laten we het punt van ‘het maken van verschil in niveaus’ even toepassen op ons onderzoek. Hoewel wij bij het maken van de producten getracht hebben ze zo te maken dat ze geschikt zijn voor alle leerniveaus, blijkt in de praktijk dat de producten te moeilijk zijn voor VMBO-leerlingen. Een vervolgonderzoek zou zich daarom exclusief kunnen richten op de VMBO-leerling of alleen op de HAVO-/VWO-leerling. Voor een eventueel vervolgonderzoek raden wij dan ook aan om te kiezen voor één product en één leerniveau. Natuurlijk kan het zijn dat de omstandigheden daar niet naar zijn, maar voor het verkrijgen van goede resultaten is het houden van een wat kleiner onderzoek gericht op één specifiek element, naar onze mening het beste.

Omdat wij een onderzoek hebben uitgevoerd waarin zeer verschillende facetten van spotprentanalyse aan bod zijn gekomen en dat dus een brede opbouw heeft, biedt het onderzoek als geheel een mooi opstapje naar verschillende ‘verdiepingsonderzoeken’, waarin deze facetten afzonderlijk uitgediept kunnen worden.

Hoofdstuk 4: Evaluatie van het onderzoek

Gezamenlijke evaluatie

Over het geheel genomen kunnen wij het (samen)werken aan dit afstudeeronderzoek als positief beoordelen. Aan het begin van het studiejaar zijn wij al vrij snel begonnen met het samenstellen van de theoretische onderdelen van dit onderzoek. Dit omdat we in een verder stadium problemen voorzagen in het uitvoeren van de verschillende meetinstrumenten op de verschillende stagescholen. Immers, het theoretisch kader en het maken van de producten gaat sneller als je er met meer personen aan werkt, maar het uitvoeren van het onderzoek en het verwerken van de resultaten gaat langzamer, omdat wij op elkaar moesten wachten en alles goed op elkaar moesten afstemmen.

Aan het begin van het schooljaar zijn wij daarom regelmatig op vrijdagmiddag bij elkaar gekomen om – met ons vieren en onder begeleiding van Maurice Heemels – onze plannen voor het onderzoek te bespreken. Het is ons inziens belangrijk dat je, voor je met het onderzoek begint, een goed beeld hebt van wat je wilt gaan onderzoeken en op welke manier je dit wilt doen zodat alle neuzen één kant op wijzen en onze visie op het onderzoek gelijk is. Zeker als je met vier personen aan een onderzoek werkt!

Dit heeft ons een aantal vrijdagmiddagen gekost, maar zoiets belangrijks mag niet gemakkelijk terzijde geschoven worden. Dit heeft later zijn vruchten afgeworpen, omdat ons werk binnen het afstudeeronderzoek goed op elkaar afgestemd was. Daarnaast hebben we in die periode ook zeker niet stil gezeten. Zo hebben we al vrij snel onderzoeksvragen ontwikkeld, bronnen gezocht (en gevonden) voor ons theoretisch kader, doelstellingen gemaakt, etc.

In het begin hebben we ook de taken verdeeld binnen onze groep. Cheryl was verantwoordelijk voor de eindredactie (een niet te onderschatten grote en belangrijke taak, die zij met veel controle en precisie gedurende het hele jaar heeft uitgevoerd), Bertiëlle werd voorzitter en om beurten werd onder ons vieren de taak van notulist verdeeld. De voorzitterstaak was vooral van belang in het eerste deel van het schooljaar. Bij de vergaderingen waarin over het doel van het onderzoek, de onderzoeksvragen, het theoretisch kader, de vormgeving van de producten, kortom: over de basis van het hele onderzoek, werd gesproken was het belangrijk dat er een agenda werd gemaakt en dat er tijdens de vergaderingen iemand was die de tijd in de gaten hield en het gespreksonderwerp. We hadden vaak maar weinig tijd, maar er moesten toch heel wat zaken besproken worden. We zijn zeer te spreken over de manier waarop de communicatie verliep tijdens deze vergaderingen. Een respectvolle houding ten opzichte van elkaars visie is een vereiste voor elke samenwerking.

Iedereen binnen deze groep heeft een sterke mening, wat er uiteraard in resulteerde dat er wel eens een kleine discussie ontstond over een bepaald onderwerp. Dit is echter absoluut geen slechte situatie. Dit soort meningsverschillen hielden ons namelijk scherp en goed gericht op het uiteindelijke doel van ons onderzoek. Dit hield ook in dat er soms concessies gedaan moesten worden en dit heeft ieder van ons op zijn tijd een keer moeten doen, wat vervolgens zonder klagen gebeurde. Ten slotte zorgde deze sterke mening bij ieder ervoor

dat wij niet bang waren feedback op elkaars werk te geven. Dit laatste hebben we als erg prettig ervaren bij onze samenwerking. Op deze manier wordt namelijk alles 'uitgesproken' en worden onderhuidse 'spanningen' voorkomen. Tijdens het onderzoek hebben wij regelmatig elkaars stukken gelezen en van feedback voorzien. Hoewel Cheryl haar taak als eindredacteur naar onze mening geweldig heeft vervuld en gedurende het hele jaar ieders stukken heeft gelezen en voorzien van feedback, zijn wij van mening dat dit niet alleen háár taak is. Het is de taak van iedereen binnen het groepje om zicht te houden op de voortgang van het onderzoek en zorg te dragen voor de kwaliteit. Iedere groepslid heeft zich hier dan ook het hele jaar voor ingezet.

Zo rond de kerstvakantie waren we klaar met ons theoretisch kader en konden we starten met het maken van de producten. Het samenstellen van de verschillende producten kostten veel tijd en energie. De afspraak om alle producten af te hebben voor de kerstvakantie werd dan ook niet door ieder groepslid gehaald. In onderling overleg werd bepaald dat Bertiëlle meer tijd kreeg voor het maken van de website.

Tijdens de uitvoering van de verschillende producten liepen we tegen een aantal organisatorische problemen aan. Zo was het niet voor ieder groepslid mogelijk om alle producten uit te voeren. Dit vanwege een gebrek aan beschikbare lessen en deadlines binnen de curricula van de stagescholen. Nadat uiteindelijk iedereen het onderzoek op zijn of haar stageschool had uitgevoerd, konden wij verder met de verwerking van de gegevens. Bij de bijeenkomsten werden de taken onderling goed verdeeld en werden er deadlines gesteld, zodat we alles op tijd af konden krijgen. Tijdens het analyseren van de gegevens merkten we op dat sommige leerlingen niet serieus hadden gewerkt of dat ze helemaal niet hadden gewerkt. Dit kan het beste verduidelijkt worden met het voorbeeld van een leerling die één groot kruis zet door alle hokjes van de enquête. De leerling heeft vermoedelijk niet eens de tijd genomen de vragen te lezen. Hier kan een leermoment gezien worden.

Tijdens de uitvoering kwamen wij er tevens achter dat het niveau van de verschillende werkvormen te hoog lag voor het VMBO-onderwijs. De lessenserie, die bedoeld was als een makkelijke opstart was te moeilijk voor deze leerlingen. Vooral de leerlingen van VMBO-basis ondervonden problemen met het niveau van de lesstof en de opdrachten.

Wij zijn allemaal zeer tevreden over ons eigen aandeel binnen dit onderzoek. Het was praktisch gezien prettiger geweest als alle groepsleden tegelijkertijd stage hadden gelopen. Wellicht was het dan mogelijk geweest het onderzoek eerder te voltooien.

Literatuurlijst

Boeken

Den Boon, C.A., & Geeraerts, D. (Eds.). (2005). *Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Utrecht: Van Dale Lexicografie.

De Ranitz, A., & Dewilde, J. (2009). *Louis Raemaekers (1869-1956), oorlogsgetuige 1914-1918. Jeugd en opleiding, Eerste politieke tekeningen en Anti-neutraliteit in de Eerste Wereldoorlog*.

Donk, Van der, C., & Van, Lanen, B. (2009). *Praktijkonderzoek in de school*. Bussum: Coutinho b.v

Langeveld, W. (1989). *Politiek per prent, Een inleiding tot de politieke beeldcommunicatie. Het begrip karikatuur, Naar een theorie van de karikatuur en Politieke humor, karikatuur en satire*. Schoten: Westland nv.

Ebbens, S., & Ettekoen, S. (2009). *Samenwerkend leren, praktijkboek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.

Wilschut, A., Van Straaten, D., & Van Riessen, M. (2004). *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent*. Bussum: Coutinho b.v.

Artikelen

Kohlbacher, Bonnen, Hermes (2011). *Die is brood gaan kopen!* Hermes, jaargang 15 (nr. 50, september 2011), 32-38.

Regtop, C. & Velhuis-Meester, I. (2005). *Loods je leerling door politieke cartoons. Een analysemethode als handvat voor de zelfstandig werkende leerling*. VGN Kleio, jaargang 46(nr. 2), 17-21.

Doornebos-Klarenbeek, D. N.d., *Een nieuwe uitdaging in de economieles: werken met cartoons*. Werken met cartoons - Fontys Mediatheek Portal

Schwarz en Hoekzema (2011). *Cartoons in de krant*. Amsterdam: Stichting Nieuws in de klas.

Wilschut, A.H.J. (2002), *Historisch besef als onderwijsdoel*. De Nieuwe tijd, 1-9.

Internetsites

N.d., n.d., *De tien tijdvakken van de Nederlandse geschiedenis*. Verkregen op 1 november 2012, van <http://www.tijdvakken.nl/>

N.d., n.d., *Over ons*. Verkregen op 1 november 2012, van http://www.limburgsmuseum.nl/over_ons/

N.d., n.d., *Mobilisatie in Nederland n.a.v. het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog (1 augustus 1914)*. Verkregen op 12 december 2012, van [http://www.defensie.nl/nimh/geschiedenis/tijdbalk/1914-1945/mobilisatie_in_nederland_nav_het_uitbreken_van_de_eerste_wereldoorlog_\(1_augustus_1914\)](http://www.defensie.nl/nimh/geschiedenis/tijdbalk/1914-1945/mobilisatie_in_nederland_nav_het_uitbreken_van_de_eerste_wereldoorlog_(1_augustus_1914))

N.d., n.d., *Hoe kreeg Nederland toch te maken met de oorlog?* Verkregen op 22 december 2012, van http://members.home.nl/keesdebrouwer/eerste_wereldoorlog/08_nederland_en_wo_i.htm

N.d., n.d., *De Eerste Wereldoorlog* Verkregen op 2 januari 2013, van <http://www.entoen.nu/eerstewereldoorlog>

N.d., n.d., *Neutraliteit in oorlogstijd (1914-1918)*. Verkregen op 2 januari 2013, van [http://www.duitslandweb.nl/naslagwerk/Nederland-Duitsland/Politieke+betrekkingen/Neutraliteit+in+oorlogstijd+\(1914+1918\).html](http://www.duitslandweb.nl/naslagwerk/Nederland-Duitsland/Politieke+betrekkingen/Neutraliteit+in+oorlogstijd+(1914+1918).html)

N.d., n.d., *De Eerste Wereldoorlog: Het neutrale Nederland*. Verkregen van 2 januari 2013, van <http://kunst-en-cultuur.infonu.nl/oorlog/46415-de-eerste-wereldoorlog-het-neutrale-nederland.html>

N.d., 2012. *Passend onderwijs gaat definitief door*. Verkregen op 9 mei 2013, van <http://rijksoverheid.nl>

N.d., 2010. *Kerndoelen onderbouw voortgezet onderwijs*. Verkregen op 13 juni 2013, van <http://www.rijksoverheid.nl>

Flink, E., & Van Drunen, A. S. (2012). *Politieke cartoons, verbeeldende kracht in de journalistiek*. Gepresenteerd aan: Etmaal voor de Communicatiewetenschap, Universiteit Leuven, België. Verkregen op 2 oktober 2012, van <http://uva.academia.edu/AnoukvanDrunen/Papers>

Regtop, C., & Velhuis-Meester, I. (2006). *2-spotprentwijzer onderbouw*. Verkregen op 17 oktober 2012, van <http://www.vgnkleio.nl/2-9-32/kleio/kleio-artikelen/spotprentwijzer>
Sanders, E. (2006, 13 februari). *Cartoon*. nrc.nl. Verkregen op 2 november 2012, van <http://www.nrc.nl/>